

EGY LAP

ERDÉLY LEGUJABB TÖRTÉNELMÉBOL.

EMLÉKBESZÉD

N. TUNYOGI CS. JÓZSEF

KOLOZSVÁRI REF. JOGTANÁR FŐLÖTT.

AZ 1834-BELI ORSZÁGGYŰLÉS S AZT MEGELŐZÖTT EGYHÁZI S POLITIKAI
MOZGALMAK RAJZÁVAL.

SZILÁGYI FERENCZ

M. AKAD. I. TAGYÓL.

(Olvastatott az 1865. april 24-ki ülésben).

P E S T,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSSNÁL,
1867.

Sine ira et studio, quorum causas
procul habeo.

T A C I T U S Annal. I. I.

E L Ő S Z Ó.

A magyar tudom. akadémiá előtt egy ellumyt tagja fölött tartott ez emlékbeszéd, mint ezúme mutatja, egyszersmind Erdély legújabb történelméből egy lapot képez, a melyen elbeszéltem a megtisztelt tag idejében ott történt egyházi és politikai mozgalmakat, ki maga is azokban tetteleg részt vett.

A magyar haza és magyar nemzet jelen fontos és emlékezetes korszakában tán nem szükség ez életrajzi értekezésnek ily alakban közrebocsátását menteni. Visszaemlékezés az, mint visszatekintés az akkor ébredni kezdő s az anyaországgal megint egyesülni akaró Erdélynek egyaránt érdekes és nagy horderejű *alkotmányos és jogfolytonossági küzdelmeire*, melyekben a vallásos és polgári szabadság becsének érzése nyilvánult, „az idők tanuja“ pedig általuk azon nagy igazságot hirdeti, hogy a polgári társaság legbiztosabb alapja, boldogságának mellözhetetlen feltétele: ha a jog és törvények tiszteletben tartásával kormányoztatik.

E történelmi kis monographiában az eseményeket, — melyeknek kortársa, s nagyrészből figyelmes szem- és fültanuja valék, — lehető diplomatikai hitelességgel állítottam össze, az elbeszélésben magamat az objectív állásponton tartottam, s a történelmi igazságot híven s részrehajlás nélkül adni elő, irói kötelességemnek és becsütemnek ismertem.

A függelékben az eseményeket s az erdélyi közügyek állását felvilágosító, az utolsón kívül eddig egészen ismeretlen okmányok közlését, úgy hiszem, a hazai történelem barátai kedvesen veendik.

Budavár, május elején 1867.

SZ. F.

ELSŐ SZAKASZ.

Az életrajz. — Tunyogi az iskolában, s köz-hivatali pályán. — Jogtanári kijelöltetése. — Házassága. — Ref. főconsistoriumi titkárrá neveztetése. — Magyar tud. akadémiai l. taggá választatása. — B. Wesselényi Miklóshoz csatlakozása. — Az erdélyi közjogból tartott fölolvasásai. — 1834-b. országgyűlési követté választatása. — A főconsistoriumi titkárságról lemondása. — Végnapjai, családja és halála.

Néhány évvel ezelőtt meghalt erdélyi tagtársunk, s egykori kolozsvári reform. jogtanár *Tunyogi Csapó József* fölött akarok emlékbeszédet tartani.

A *Richelieu* cardináltól 1635. alapított híres francia akadémia, vagy mint ma nevezik, francia intézet, s más európai tudós társaságok példáját követve, a tek. Akadémia is maga szabályai közé ígtatta, hogy elhunyt tagjai gyász- vagy emlékbeszéddel megtiszteltessenek.*) E kegyeletteljes intézvény annál inkább hálára kötelező, mert nem egy magyar tudós-

*) L. Magyar tud. akadémiai Almanach MDCCCLXI-re. Az akadémia rendelkezéséből kiadta *Toldy Ferencs*, titoknok, Pest 1861. — 8. Ott köztétetvén az Akadémia új alapsabályai, annak ügyrendében 64. l. az elhalt tagok vég tiszteletére nézve tett intézkedések elősoroltatnak. Azoknak emlékezete, vagy rövid *gyászbeszéd*, vagy *életrajza*, vagy végre *emlékbeszéddel* eszközöltetik, mely „az elhunytnak életét, munkálkodását és hatását szószoki előadásban terjeszti elő.”

nak volt már az a nem irigylendő sorsa, hogy szegénységgel és nyomorral küzdve, lelkiismeretes, közhasznú, sőt a nemzet becsületére való munkálkodásának öntudatán kívül, más jutalmát életében nem nyerte, holta után nevét is elfelejtették. Most legalább ha egy ily érdemes hazafi szerenésés lehetett a tek. Akadémia díszes körébe folyótetni, nem marad megfizetés nélkül, s róla egy barátja itt szívesen megemlékezzék, tettet a sírjára egy szál virágot.

Ily baráti kötelességet kell ez alkalommal nekem is teljesíteni.*) Bár azon tagtársunk, kinek emlékezetét ez órában a tek. Akadémia előtt újítani szándékozom, e díszes gyülekezésben soha meg nem jelenhetett, valamint a magyar tudósok közt csak szerény helyet foglal el, irói tevékenysége igen keskeny körbe szorult, s így neve is nem igen ismeretes, — van azért e férfiúnak mégis érdeme, hogy róla, mint az *akadémia halottjáról* itt megemlékezzünk, — mennyiben a magyar különösen az erdélyi történelemre vonatkozó becses, nagy részben eredeti, s kivált az erdélyi fejedelmi kor diplomátiájára nézve érdekes, és ha egyszer földolgoztatnánk, azon kizárólag multját több tekintetben földerítő, azt sok új s nevezetes adatokkal gazdagító oklevél-gyűjteményt hagyott hátra.**)

Tunyogi életrajzában a tőle ide a titoknoki hivatalhoz felküldött, valamint személyes ismeretségből merített adatokon kívül, Erdélyből hozzám küldött több más hitelt érdemlő tudósításokat is használtam, miért, valamint az egyházi s po-

*) Az akadémiai 1864-ki névkönyvben az elhunyt tagokról közölt: „Életrajzi adatok“ között ez áll: „Tunyogi Cs. József törvénytudományi levelező tag. — Emlékbeszédet *Szilágyi Ferencz* tartandó fölötté.“ (L. magyar tudom. akadémiai Almanach MDCCCLXIII. 303 l.)

**) Ez irodalmi kincs sorsa már évek óta függőben van, mintán annak örökös-, Tunyogi leánya *Róza*, n. *Deák Sámuel* zilahi ügyvéd özvegye, valamint az a magának megszerezni akaró erdélyi muzsumi egyesület között a gyűjtemény árára nézve az óhajtott egyesség még létre nem jött. Az még jelenleg két nagy ládában a kolozsvári reform. főiskola könyvtárában van letéve.

litikai mozgalmakra vonatkozó közlések-, s okmányokért, az illetőknek ezen az úton is szíves és hálás közönetemet nyilvánítom.**)

Tunyogi Cs. József született 1790-b. október 24-én Kémeren, Kraszna hajdani partiumi megye magyar és református nagy helységében. Nemes-rendü szülei voltak: *Tunyogi Cs. Sándor* és *Kan Borbála*. Tanulni kezdett azon falu iskolájában 1798-b. két év múlva 1800-b. szeptember elején átment onnan Zilahra, azt folytatni a helységi latin kis iskolában, melyet a mondott városbeli buzgó reformált gyülekezet 1630 körül alapított. Másfél századig az iskola egy segédtanító-ügynövezett rector vezetése alatt állott, kité kötelesség teljesítésére, legalább a későbbi időkben, három év elteltével a kolozsvári reform. főiskolából hívtak. Éppen akkor, midőn Tunyogi azon iskolába ment, annak első rendes tanára lett dr. *Gyarmathi Sámuel*, kinek magyar nyelvtana az 1790-ki erdélyi országgyűlésnek 1791-b. július 20-án tartott ülésében bemutatván, „mint a mely munka kinyomatásra, szerzője pedig megjutalmazásra érdemes volna,“ az a kk. és rr. végzése folytán az ország költségén ki is adatott.***)

E tudós férfiú fölügyelete alatt Tunyogi a zilahi iskolában maga tanulását négy éven át a poetica osztályig foly-

*) Azon alkalmmal, midőn a magyar tud. akadémia előtt ez emlékbeszédemet tartottam, ismerttettem némely darabok fölolvásával egy terjedelmesebb, s ily czimű értekezésemet: „Az erdélyi jog történelme az iskolában és irodalomban.“ E munkámat, ha Isten éltetneked kedvez, nem sokára külön és önállólag szándékozom közrebocsátani.

**) E munka czíme: „Okoskodva tanító nyelvmester. Mely irattott *Gyarmathi Sámuel*, n. Hunyadvármegye orvosa által. II. darab. A nagy Erdélyországi t. n. Rendek költségével.“ Kolozsvárat és Szebenben 1794-8. Ajánlva van „a nemes hazának.“ Gyarmathi tudomra az első erdélyi író kinek tudományos közhasznú munkálódása országos méltánylásban részesült. E magyar nyelvtan továbbá a második, mely magyarul iratott; az első volt a *Geleji Katona István* által Gy. Fejérvárat 1645. kiadott „Magyar Grammatikátaka.“ Gyarmathi 1800—1810-ig volt zilahi professor, akkor e hivataláról lemondván, magán életbe vonult s 1830b. Kolozsvárat meghalt.

tatta, s azon időben tizenkét éves korában egy lélektani érdekekkel bíró, s egész életére jótékony hatású rázkodáson ment keresztül.

A Közép-Szolnok s Kraszna megyékből álló Szilágyság, mint tudva van, Erdély egyik sok, s helyen-helyen kiváló jóságú bortermő vidékei közé tartozott, hol az ilyen jó bort nagyobb mértékben is kedvellő, tehát iszákos emberek számosan találhatunk. Hyenek voltak Tunyogi családjában is, s édes atyját sem lehetett azok közül kivenni. Ez fiát Józsefet egy iskolai szünidő alkalmával Kémerre haza vivén, midőn délben Szilágy-Somlyón megállapodtak, ott a kémeri jó borral megtöltött vade mecum-ból, a csikóbörös kulacsból előbb maga jól felhajtott, s majd említett fiát is, még pedig több versen az ivásra erőltette, mind addig mig ez, beállván az ismert symptomák, oly rosszul lett, hogy orvosi segélyhez kellett folyamodni, s pár napig onnan tovább nem is mehettek. Ez apai balgatagságnak a fiúra nézve azon jó következése lett, hogy akkor a bortól s általában minden szeszes italtól oly undorodást kapott, mi ötet az említett családi kártékony hajlamtól egész életében megóvta, s mind végig a szó teljes értelmében józan s egészen bornemiszta ember is maradott.

Tunyogi Zilahról 1804-ben ősszel a kolozsvári főiskolába ment, hol a negyedik, vagy úgy nevezett syntactika osztályba vétetett föl, mikor én csak egy osztályal alább a grammatikába jártam. A két osztály közelsége folytán többször találkoztunk s játszottunk együtt, majd a felsőbb osztályokban mindinkább kezdtük egymást ismerni, s a gyermekkori kapocs az ifjúkorhoz közeledéssel szorosabbá válván, szíves barátsággá erősödött, s miután tíz évig egy főiskolában tanultunk, ugyanott közel harmincz évig tanárok voltunk, — e baráti összeköttetésünk az időviszonyokból, vagy olykor, főképp professorok között ki nem kerülhető hivatali surlódásokból eredő aprólékos félreértések daczára is, egészben véve félszázadnál tovább fennállott.

Tunyogi az alsóbb, vagy humanitási osztályokat négy év alatt végezte. Nem birt ugyan kitünő éles elmével, sőt kissé nehezen tanult, e hiányt azonban pótolta már korán látható szorgalma, kitartó, el nem lankadó igyekezete, s azon körül-

mény, hogy bár neki valaminek megtanulása munkába, fáradságba került, de a mit megtanult, az fejében megmaradt, s így kiérdemelte, hogy a mondott alsóbb osztályokban mindig a második helyen ült. — A felsőbb tudományokat hallgató deákok közé 1808. július 8-dikán vétetett föl, s a philosophiai és törvényes, sőt részint a theologiai osztályba tartozó leczkéket is hatéves tantolyam alatt dícséretesen végezte, s azon időben is kitünő szorgalmával, teendőinek pontos teljesítésével, az iskolai törvények megtartásával, általában magaviseletével előjárói becsülésére magát méltóvá tette. Így nyerte azon kitüntetést, hogy az 1812-dik évben a mathesisben az első évi deákokat gyakorló, mint hívták, correpetitornak kineveztetett, a következő 1813-ban pedig ének-vezető, úgynevezett harmoniac praeses lett.

Iskolai pályáját arról nyert szép bizonyítvánnyal végzván, a kir. guberniumhoz irnoknak, vagy kanczellistának fölesküdütt, s ugyanazon évben törvényes praxis, vagy gyakorlat szerzése végett Maros-Vásárhelyre ment, s ott a kir. táblánál ítélőmester Pávai Vajna Elek kanczelláriájához fölesküdütt, ki a szorgalmatos ifjat azzal becsülte meg, hogy maga oldala mellé úgy nevezett continuusnak fölvette. Itt a kir. táblánál két évig mulatott és tanult, s 1816-ben, június 21-én a hazai törvényekből az ügyvédi szoros vizsgálatot dícséretesen kiállotta, és ügyvédi oklevelet nyert.

A mondott év közepén kir. táblai ülnök gr. *Teleki József*, (ugocsai főispán és koronaőr gr. *Teleki József* kisebb fia) erdélyi k. kormányzékai tanácsossá kineveztetvén, Kolozsvárra magával elvitte. Ott Tunyogi maga szolgálatát a kir. kormányzéknel tovább folytatta, s több előadó mellett a rendőri, kereskedelmi, valamint a kebelbeli tárgyakban fogalmazásra használtatott, s miután gr. *Teleki József* tanácsosi hivatalába beállott, ötet maga irodájába vette. Tunyogi a dicasterialis szolgálatban is kötelességét lelkiismeretesen és szorgalmasan teljesítette, s jól, de olykor hosszadalmasan s apróságokra is kiterjedő, éppen azért a pedantságtól nem egészen ment pontossággal dolgozott.

Gr. *Teleki József* oldala melletti állásában szerencsés volt e derék s köztisztelőben álló úr bizodalját egy Erdélyre

nézve igen gyászos emlékezetű időben megérdemelni. Az országot egymásután négy terméketlen esztendő sujította, s már 1816-ban a rozs aratás végével nagy szükség mutatkozott, a következő 1817-ben pedig tavasszal a gabona hallatlan drágasága miatt a szerencsétlen hazában az éhség is bekövetkezett. Kolozsvár utcáin csoportosan jártak a koldusok, alamizsnáért rimáncodtak az éhség alatt összeroskadt öregek, az elhagyott gyámoltalan árva gyermekek, s lehetett az utcákon látni, — most is élénk borzadással emlékezem e szívrepszítő gyászszenetekre, — éhséggel küzdő, sőt éhel-halt embereket is; a hatóságok intézkedései, valamint számos jótölvöktől pénz- és élelemszerekben összegyűjtött adakozások, a sokfelől nyújtott jótékony segélyzések enyhítették ugyan a nagyra nőtt nyomort, de azt egészen megszüntetni képesek nem valának.

Azon ritka emberbarátok között, kik e szomorú napokban a szegények keserű sorsát szívökre vették, gr. Teleki József utánzásra méltó szép példát adott, s nemcsak a Rumford leves kiosztásával próbát tett, de azonkívül Kolozs-megye felső kerületében eső két magyar-oláh helysége: u. m. Oláh-Buda-Burjános- és Diósrá különös pártfogását kiterjesztette. Annál fogva Tunyoginak mondott év tavaszán 4000 v. ftot kezébe adván, ötöt azon két helységbe oly megbizással küldötte ki, miszerint az összeg fele, u. m. 2000 v. ft. fordításék 231 éhséggel küzdő szegénynek 100 napig tartó élemezésére, 1000 v. ftal továbbá krumpli vásároltassék, (melynek vékája akkor 5 v. ft volt) s az közöttök magul osztassék ki, végre a fennmaradott 1000 v. ftból 20 jutalom alapított, mely a legtöbb krumplit természetknek oly czélból osztassék ki, hogy azzal maguknak marhát szerezzenek. A kiszabott húsz számmal többen természetk krumplit, egy véka után 30—45 vékát, s ezek között sorshúzás által lett a kiosztandó jutalom elhatározva. A nemeslelkű gróf nem érte meg jótétének üdvös s a szegénységet boldogító eredményét, mert 1817-ben apríl. elején negyven éves korában, a haza s minden jók méltó fájdalomra meghalt. De szent czélját az Isten áldása kísérte, a két falu az éhségtől megmontetott, s a mondott idő alatt csupán Dióson történt egy 70 éves öregnek halála.

Tunyogi a következő 1818b. jul. 19-én az erdélyi reformatum főconsistorium által jogtanárnak azon biztatással jelöltetett ki, hogy az első ürességbe jövő ilyen tanszékre kinevezeteni fog, mi 1820-nak elején a kolozsvári ref. kollégiumbeli jogtanár halálával megtörtént.

Tanári hivatalába bevezetése után nem sokára, még a mondott 1820-dik évben ősszel házasságra lépett *Ferenczi Rozáliával*, egy kolozsvári vagyonos senator Ferenczi Mózes leányával, ki gondos, munkás, s házáat jó rendben tartó derék magyar gazdasszony volt, azonban kissé nehéz természetével férje békétürését néha próbára tette. Tunyogi az ily kedvetlenséget, mikor előfordult, inkább tűrte, mintsem a házi békének megzavarására alkalmat adjon, a mit benne annál inkább lehetett dícsérni, mert különben kissé érzékeny természeténél fogva könnyen ingerelhető volt, mi azonban jelleme becsületességének ártalmára nem vált. Ifjúságában a külső esimeságra nagy gondot fordított, s öltözetében azt kissé affectálta is, továbbá minden dolgában rendtartó és pontosságot szerető volt, mely dícséretes tulajdonságait tanári első éveiben kissé mértéken túl, s magát úgy szólva, óra járásához alkalmazással kitüntetni akaró módon is gyakorlá, azért olykor nem csak saját eszelekvését perczekhez kötötte, de másoktól is, kik tőle függöttek, azt követelte.*) E hajlama, vagy inkább rossz szokása azonban mulékony volt, s majd e túlzásból kivetkezett pontosságára visszatért.

Az 1823-dik év elején az erdélyi reformatum főconsistoriumnál ürességbe jött titoknoki s előadói hivatalra kineveztetett, de nem minden küzdelem nélkül, mert arra vetélytársa akadott kolozsvári tanár s így tisztvársa *Méhes Sámuel-*

*) Így pl. — ezt mint az esemény szemtanúja írom, — az 1822. év tavaszán történt, hogy Tunyogi egy nála nőmi szolgálatot tevő Sz. D. becsületes ifjúnak egy reggel néhány köntös darabját azon utasítással adta kezébe, hogy azokat tízenöt perczig — egy fertály óráig — takarítsa. A mondott ifjú dolgát végezvén, a ruhadarabokat vi szaviszi és a székre leteszi, midőn Tunyogi óráját megnézvén, azokat neki oly figyelmeztetéssel akará visszaadni, hogy a kiszabott időből még négy percz hibázik. Az ifju azonban, kit a lövetelés kissé érzékenyen érdekelt, a ruhákat a székre visszatéve, mondá: „Kérem a tek. urat, számítson egy pár perczet az ügyességemre is.“

ben, kinek folyamodását nem csak az akkori becsült és tekintélyes reform. püspök *Bodola János* a főconsistoriumhoz intézett feliratában különös figyelembe ajánlotta, de ügye más részről is gyámolított, — csakugyan két ülésben, u. m. január 15-én, és február 2-án folyt élénk vitatás után, a győzelem Tunyogió lett. E hivatalát is szokott pontossággal folytató, az előadásra mindig elkészült, a főlvettt tárgyat megtanulta, s azt jól és elég világosan előterjesztette, a tárgyak följegyzésében azonban a szükséges praecisiót nem mindig tartotta szemé előtt, s néha kissé bőven, sőt hosszadalmasan is irt.

Tunyogi e titkári hivataloskodásának ideje nevezetes arról, hogy a mondott főconsistorium belserveszetének újra alkotása megkísértetett, mi részint mivel az akkori alkotmányos mozgalmakkal összefüggött, részint a ref. egyházi és iskolai kormányzás körében abból fejlődött nagyfontosságú következtetésekért figyelmet érdemlő jelenség, általában Erdély újkori történelmének tanuságos episodját képezi.

Tunyogi az 1824-dik évben Kolozs-megye tábla-bírájává választatván, alkalma nyílt a megye köz ügyei felett folyt tanácskozásokban részt venni. Az 1830-dik év után, midőn Erdélyben az alkotmányos és megyei élet ébredni kezdett, — többször volt a mondott megyétől a kormányhoz fölterjesztendő sérelmi, vagy más közigazgatási kérdésekre vonatkozó feliratok készítésére rendelt bizottmányokhoz kinevezve, s a megyei levéltárban találtató ily nemű munkálatok közt vannak olyanok, mik vagy egészen, vagy nagyobb részben általa voltak szerkesztve. Nem kevésbbé ez állásában a megye derék- vagy generalis székének is bírása lett, s így módot talált a hazai jog gyakorlati oldalával, a törvénykezésel is közelebbről megismerkedni.

Az 1832. és Tunyogóra nézve a tek. Akadémia tagjává választatása által nevezetessé lett. A mondott esztendőben mártius 9-én tartott nagy gyűlésben gr. *Teleki József* elnök a társaság dolgainak napról napra navkedése miatt számossabb levelező-tagok választását azon figyelmeztetés mellett ajánlotta, hogy az osztályok teljetlen voltaért lenne ezen alkalommal ügyelet mind a hat osztályra. Gr. *Teleki József*, s

gr. *Széchenyi István* elnökökön kívül, öt tiszteletbeli tag, azok között b. *Wesselényi Miklós* és a titoknokkal 16 rendes tag, mindössze tehát 23 választó volt jelen. Ezek közül 15-nek szavazatával Tunyogi a törvénytudományi osztályba *levelező-tag*nak megválasztatott.

Ez adatokat a tek. Akadémia jegyzőkönyvéből irtam ki, de úgy látszik, hogy kellett még valaminek ez ülésben, vagy az ülésen kívül történni, mi az említett választás ügyére vonatkozott. Azért kell ezt főképp említenem, mert egy saját-szerű megbízás folytán, azon választást illetőleg, egy kis utólagos szereplés nekem is jutott. Az is tény, miszerint e választás Kolozsvártt némileg feltűnt, s ott azért sokan hitték a Pest-ről érkezett hirt, hogy Tunyoginak az akadémiába felvétele b. *Wesselényi* ajánlására, de nem minden ellenmondás nélkül történt volna.

Másfél esztendővel e választás után, u. m. 1833 november közepén a tek. Akadémia engemet is maga levelező tagjai közzé felvétellel megtisztelni kegyeskedett. Midőn akkori titoknok *Döbrentei Gábor*, — ki Erdélyben laktakor, engemet, még tanuló ifjat szivességével s barátságával megajándékozott, és ifjúkori első dolgozataimnak a tőle kiadott „Erdélyi Muzeum“-ba felvételével az írói pályára vezetett, — az én megválasztatásomról szóló oklevelet Kolozsvárra leküldötte, egy magán levelet is intézett hozzám, melyben egyszerűen, s minden indokolás nélkül fölért engemet, hogy figyelmeztessem Tunyogit a tudva lévő munkálat felküldésére, a mikor osztán az ő megválasztatásáról kelt oklevélnek kezébe juttatását eszközölni fogja.

Ennyi a mit én e dologról akkor tudtam, s mivel *Döbrentei* figyelmeztetését csupán magán fölszólításnak, úgy nevezhető titoknoki ötletnek nem tarthattam, annak teljesítését nem mellőzhetém, de több oknál fogva leghelyesebbnek véltem, azt mi rám bízva volt, Tunyogival irásban tudatni, s így *Döbrentei*nek hozzám irt levelét vele közölni. A tek. Akadémia levél- és könyvtárában tett, ez ügyre vonatkozó tudakozódásom nem maradt eredmény nélkül, s úgy hiszem a fenemlített, s ide tőle felküldött munkálatot meg is találtam, mi a kéziratok gyűjteményébe van letéve. Annak

ezime: „Bethlen Gábor némely levelei eredetiből másolva,” s tartalmát leginkább a török Portánál lévő erdélyi követekhez intézett és sajátkezűleg is írt titkos utasítások képezik. Tunyogi ahoz egy rövid előszót írt január 1-én 1834-ben, s e datum egybe vág azon idővel, melyben az én választási-oklevelem kezemhez jött, s következőleg azzal is, midőn én fent említett írásomat hozzá intéztem.

Ugy hiszem, titoknak Döbrentei ur alkalmasint Tunyogi megválasztatásakor b. Wesselényi Miklós részéről tett valami nyilatkozat folytán, akarta neki azt, miről akkor szó volt, tán elnöki meghagyás következtében, észbe hozni; nem lehet azonban kételkedni, miszerint a nevezett báró ur, midőn Tunyogit ajánlotta, főbb indokul azt hozta fel, hogy neki a honi történelemre vonatkozó szép és becses kézirati gyűjteménye van, az oly embereket pedig kik a tudomány kincseinek keresésében, jelszen a hazai történelem kuffejeinek gyűjtésében fáradoznak, s az arra szolgáló adatokat kutatják, figyelembe venni, s érdemükhöz képest méltányolni kell. S csak helyeselni lehet, hogy e meggyőződésben a tek. Akadémia is a mondott alkalomkor osztozott.

Nem sokára Tunyoginak úgy nevezhető politikai szereplésére is alkalma nyílt. Eljött az idő, midőn a Magyarországnál általánosan 1823-b. főképp az 1825—27-ki pozsoni nevezetes diétán adott példa Erdélyben is utánzásra talált. A jogérzletnek, a nemzeti szellemnek az anyaországban addig nem ismert hangon nyilvánulása, az alkotmányos szabadság és jogok visszakövetelése, azokhoz szilárdul ragaszkodás, szóval: a köz ügyek körében hosszas álomba merülés után fölserkent nagyobb élénkség a tőle elszakadt, de közös származás- és jogban gyökerező kapcsolatát azzal híven fentartó testvér kis hazában sem maradt el, s oly jeleneteket idézett elő, mikben egy új aerának, haszinte nem minden börtőlástól és tévedéstől ment, de még is egészben véve örvendetes földérülését félreismerni, s nem üdvözölni nem lehetett. Majd az 1830-beli júliusi francia forradalom, valamint a lengyel népnek 1830—31-ben fölkelése, — e világ rendítő események a kedélyeket a magyar földön, a Királyhágón innen és túl még inkább felvillanyozták.

E mozgalmak hatása alól Tunyogi sem térhete ki, miután neki főconsistoriumi, mint megyei állásában az új kor képviselőivel nem egyszer kellett érintkeznie, s majd alkalmat is kapott a fölserkent hazafi és ellenzéki szellemet a tudomány körében gyámolítani. Minden esetben éltek ez egy említést érdemlő mozzanatát képezi, az idő szelleme ötet is, még pedig lehet mondani, előbbi gondolkodása- és hajlamának ellenére, magával ragadá, s az új eszméket felkaroló és kezében e zászlóval, a köz ügyeknek merészen föllépő vezetőjéhez esatolta.

Ez időtájban történt, hogy b. *Wesselényi* Miklós, a hason- nevű ismert, s mint egy életirója megjegyzi*), „a közép korban élő, az ököljog régi világát ismét életbe léptető” arisztokratának**) fia, csak hamar az Erdélyben kitört politikai

*) L. „Újabbkori ismeretek tára. Tudományok, s politikai és társas élet Encyclopaediája.” Pest 1855. Hatodik kötet. 576 l.

**) Hadadi id. b. *Wesselényi* Miklós, ki született 1752-ben s mint Közép-Szolnok megye főispáni helytartója meghalt 1809 october 25-én, — minden gyengességei, sőt nagy hibái mellett, becsülést érdemlő, nemzete javát, fölvirágzását szíven hordozó, azért áldozni kész hazafi volt. A magyar színdarabot lelkesen pártolá, s mint az 1792-ben Kolozsvárt felállított első magyar színház egyik alapítója, igazgatója, azt folyvást maecenasai bőkezűséggel gyámolítá, néha egyedül fentartó jótétvője vala; színdarabok alatt többször az összes színdarab személyzetet Zsibóra vitetvé, s maga költségén tartotta. Az 1791-beli kolozsvári országgyűlésen, mint a hazafi pártbuzgó s lelkes előharcosa, 1791 febr. 4-én tartott ülésben bár nem ékesen írt, de tiszta hazafi kebelből ömlő beszédet tartott az ország jogai és szabadsága érdekében, mely a jegyzőkönyvbe ígatásra méltónak ítéltetett. Éltek kedvetlen episodját képezi négy-évi fogsága Kufsteinban, mit nem főkezhető hevessége és indulatossága közben elkövetett különböző kibágásokért, s jobbagyainak olykor tulszigorúsággal büntetéseért törvényesen lett bepereltetése s elítéltetése következtében szenvedett. De hajthatatlan akaratával, sőt vakmerőségével az ítéletnek polgári úton végrehajtását megátalálni tudta. Így miután II. József császár parancsából 1785 februar 10-én kelt s minden megyei főispánokhoz kiküldött kormányászati rendelet azoknak kötelességévé tette, hogy „b. Wesselényi, bárhol az országban megtalálhatnánk, ha másképp nem lehetne, *udvara felgyújtásával is fogatassék el,*” ez csak ugyan nagy-bátyja b. Dániel István jóságában Dátoson (Torda-megyében) katonai segítséggel végrehajtatott, még pedig mivel a báró az ellene kiküldött lovas katonai csapatot vezérlő kapitánynak ellent állott, erő alkalmazásával s bánatalmazások között hurezoltatott el, mely

surlódások és küzdelmek élére állott, s ha szinte rövid ideig, az ország sorsára döntő befolyást gyakorolt. Jól kiszámítá, hogy maga czéljai s törekvései előmozdítására Tunyoginak mint tanárnak, s nem kevésbbé mint főconsistoriumi titkárnak hasznát veheti.

B. Wesselényi barátja volt gr. *Széchenyi* Istvának, kivel az elvben kezett fogott, de annak alkalmazásában tőle eltért; nem tetszett neki, hajlamával össze nem fért barátjának eszélyes, meggondoló, s okosan számító eljárása, inkább szerette a rövid és egyenes, bár nem mindig egyenesen a célra vezető úton járni, s így a faltörő politika embere lett, ki az előtte álló akadályokat nem elhárítani, de lerombolni akará.

B. Wesselényi ismervén az erdélyi jogtanítás fogyatkozásait, s nem lévén előtte titok, hogy az államtudományokban az időtől elmaradás az iskolában és életben egyaránt látható s érezhető kezdett lenni, főképp pedig, hogy az erdélyi közjogi kérdésekben jártasok és avatottak száma nem igen nagy volt, — még az 1832-dik évben Tunyogit felszólítá, hogy a hazai törvényből, főképp pedig az államjogból az ifju aristokraták számára felolvasásokat tartson.

Tunyogi e megbizást elvállalta, felolvasásait még a mondott évben elkezdé, s a következő 1833-ban is, midőn arra alkalma nyílt, folytató. Nem lehet tagadni, hogy bár Tunyogi az ötlet megtisztelő felhívásnak buzgón s jó akaratlan megfelelni igyekezett, de az arra megkívántató, s az iskola köréből kiemelkedő, magasabb tudományos műveltség, s főképp a jog alapjául szolgáló philosophiában jártasság benne hiányzott; nem lehet azért említett jogi előadásaira

sajnos jelenetnek n. dr. Gyarmathi Sámuel a fenemlített zilahi reform. professor szemtanuja volt. Ismeretes b. Wesselényi mondása, miszerint „József császár megtanította szenvedni, de félni nem.” — Id. b. Wesselényi Miklós szülei voltak: b. *Wesselényi* István, és vargyasi b. *Dániel Polyrena*. Nagyatyja volt, ugyancsak b. *Wesselényi* István, ki mint „az ország praesidense,” tehát a rendek elnöke, az 1722-beli nagy-szabéni országgyűlésen az erdélyi pragmática sanctiot aláírta. Ennek neje: gr. *Bánffy* Kata, az első gr. *Bánffy* Györgynek Erdély gubernatorának leánya.

Az id. b. *Wesselényi* Miklós elfogatására vonatkozó s fenemlített kormánysszéki körrendelet az Okmány-függelékben I. sz. a. közölve van,

nézve is azon észrevételt elhallgatni, miszerint azokban inkább úgy nevezhető doctrinair, a tudomány rendszeréhez és külszinéhez ragaszkodó, általában szűk körben mozgó szobatudós volt, mintsem a tudomány szellemét felfogni, annak lényegébe behatni, a köz élet szükségéit és a kor haladását szem előtt tartani, s mindkettővel számolni képes lett volna.

De ha Tunyogi említett felolvasásai bizonyos tekintetben az egyoldalúság bélyegét magukon hordozták, s ha inkább az akkor érvényre emelkedett pártnézeteknek, mint a jogi s államtudományi műveltség korszerű gyarapításának szolgáltak, e részben azon kettős körülményt sem lehet feledni és mellőzni, miszerint a jog- s államtudományoknak 1848 előtt Erdélyben még igen keskeny körre szorított, azért kielégítőnek nem mondható tanításából eredő, s Tunyogi jogi képzettségében is látható fogyatkozásokért ötlet felelőssé tenni nem lehet, e baj az akkori iskola hibája volt; valamint másfelől az alkotmány és jogsérelmek érzete által mind magasabb fokra hágó, az országban mindinkább terjedő kedély-izgatottság folytán, a tisztán látás, higgadt megfontolás, s a szerint cselekvés nehezítve voltak, miért a mérséklettség hangján szólásnak sikere is nagyon kétséssé vált; ily helyzet pedig sem buzdító, sem alkalmas nem volt a békitő és engesztelő közép úton járásnak sok párthívet és követőt szerezni.

Az erdélyi 1834-beli országgyűlésen Tunyogi előtt, ki azon mint ns. Közép-Szolnok megye követe jelen volt, — új munkássági tér nyílt. E követségre előbb b. Wesselényi Miklós választatott meg, de ki azután az első székely követi állomásra, t. i. Udvarhely-szék részéről meghívást kapott, s következőleg megválasztatván, annak elsőséget adott, s a közép-szolnoki követségről lemondott. Ez így ürességbe jött követi állomásra b. Wesselényi Tunyogit ajánlotta, s lehet mondani: megválasztatta. Azon barátságos összeköttetés, melyben a megye főispánjával, gr. Degenfeld Ottóval állott, döntő befolyása és tekintélye azon törvényhatóságban, melynek első s legnagyobb földbirtokosa volt, valamint Zsibórol a megye székhelyére Zilahra szállított pár hordó bor, s más korteskedési eszközök — miket egyébiránt ez időben más erdélyi megyékben is már használni kezdetek, — elég nyomaték

birtak, a választás sikerét biztosítani. Midőn a kk. és rr. állítólagos többsége akarátának kiabálás által nyilvánítását a főispán mint végzést, s Tunyogit a megye második követének kijelentette, egy közös barátunk *Szipolly Elek* ott a gyűlés színén a választás ellen óvást tett, de a mi azon izgatott korban hatás nélkül elhangzott.

Tunyoginak e követi működése, valamint a reformatum főconsistorium újra szervezésében titkári állásánál fogva lényegesen befolyása, köz munkássága nevezetes részét, s némileg úgy mondható politikai szereplését képezi, ha szinte ezt szerény állásához és szellemi tehetségéhez képest jelentékenynek mondani nem lehet.

Miután az említett két esemény Erdély legújabb történelmében igen nevezetes helyet foglal el, annak kiválólag érdekes, s egészben véve kevésbé ismeretes lapja gyanánt tekinthetjük, szerző nem gondolja, hogy jelen feladata körén túl lépett volna, s e rábizott emlékbeszéd céljával ellenkezőt tenne, ha a fennemlített, s a ref. egyház, valamint a haza politikai életének körében folyt küzdelmeket, — az erdélyi, ketős irányban történt jogi és alkotmányos mozgalmakat és surlódásokat, mint korrajzot, részben egészen új adatok alapján, ez ügynek szentelendő három külön szakaszban bővebben, s lehető hitelességgel elbeszélni megkísérte. Ahoz tartozónak véli, hogy Tunyoginak, mint közép-szolnoki követnek az országos tanácskozásokban részvéte, akkor tőle tartott beszédeinek összeállításával az illető helyen különösen előadva legyen.

Az országgyűlés eloszlása után, Tunyogi főconsistoriumi titoknoki hivatalát még három évig folytatta, s a Nagy-Szebenben tartott következő országgyűlés alatt, azon egyházi tanácsnak a mondott városban összegyűlt őszi népesebb üléséből, 1837-b. october 1-én kelt, a vallásos sérelmekre vonatkozó, s a kk. és rr. elibe terjesztett folyamodását aláírta, melynek szerkesztésében is nagy részt vett. A nevezett kérelem-levélben több hiányt lehet észrevenni, s abból jelentékeny sérelmek, például a Sz. István napjának, mint ünnepnek megtartását illető, kimaradtak. Ez okmány azon országgyűlés Irománykönyvében a 72-ik szám alatt olvasható.

Néhány hó mulva, u. m. az 1838-d. év elején Tunyogi megnyerte a főconsistoriumi titkárságtól fölmentetését, a mit több versen sürgetett, — s akkor a házi élet körébe vonulva, csendesen, de azért munkásan élt. Jogtanári hivatalát melyet mindjárt a következő szakaszban rajzolni fogunk, még tíz évig folytatta, midőn az 1848-ki forradalom azt végkép megszüntette. Akkor az iskola jogügyeire s gazdaságára felügyelés bizatván rá, e czímmel nyugalomba lett helyezve.

Tunyogi a tanításon kívül, más hasznos dolgokkal is, jelesen a gazdaság különböző ágaival foglalkozott, s több e körben tartozó s más érdekes észleletet és kísérletet tett. Így például, csaknem tanári hivatala kezdetétől fogva haláláig, s így közel negyven évig, a barometrum és thermometrum hullámzásai szerint, az időjárásra, mint léghőmérsékletre vonatkozó pontos jegyzéseket vitt, még pedig mindennap báromszor, reggel, délben és este. Nem kevésbé mint borász a szőlő-növénynek az időjárásához képest fejlődését nagy figyelemmel kísérte, s arra vonatkozó észrevételeit is följegyezte. Sajnálni lehet, hogy e meteorologiai s gazdasági tekintetben hasznos és becses jegyzései s tapasztalatai felől semmit is közzé nem tett, sem azoknak megmaradására nézve valami intézkedést nem tett, s így hosszú évek során át a fenebbi vizsgálódásokra fordított fáradsága minden gyümölcs nélkül elveszett.

De főkép 1847-től fogva különösen kedvelt foglalatossága s gondosságának kiváló tárgya a selyemtenyésztés volt, melyet elméletileg mint gyakorlatilag üzött, a körül irodalmi munkásságot is fejtett ki, s arra vonatkozó tapasztalásait, észrevételeit, javaslatait különböző hírlapokban közzétette. A zsidói, gorbói, baldi eperfa-ültetvények után neki voltak Kolozsvárt egy külvárosi majorjában több ezerekre menő s gondosan ápolt ültetvényei, de a melyeket halála után kivágtak.

Tunyoginak a selyemtermelés körül tanusított ezen buzgóságát, tevékenységét Erdély polgári és katonai kormányzója, herczeg *Schwarzenberg Károly* méltányolta, ki mind az eperfa, mind a selyemgubó termelést hathatósan s pénzzel is gyámolította, s azon czélból 1855-től 1858-ban júliusban történt haláláig Kolozsvárt selyemtermelési tanszéket állított és

fizetett, mire a fegyverengedélyből befolyt jövedelmek fordítottak.

A nevezett tanszékre a herczeg kormányzó Tunyogit nevezte ki. Ez maga előadásait a reform. főiskolában tartotta, s azokat nem csak a tanintézet növendékei, főkép a papi és iskolamesteri jelöltek hallgatták, de más minden rendű fiatal-ság is bejárt a leczkékre, melyeknek feladata volt: mind az eperfa szaporításra, mind a selyembogarakkal való bánásra vonatkozó ismereteket, szabályokat terjeszteni, s a gazdaság ez egyik legnemesebb ágát a hazában meghonosítani. Tunyogi sok kedvvel és szorgalommal folytatta e rá bízott diszes kötelességet, míg gyengélkedő egészsége azt engedé, s munkássága ez utolsó köréből herczegi pártfogója után egy hónap mulva, ő is a jobb hazába költözött, mikor a legfőbb bíró vég ítélete ellen semmi ügyorvoslat, semmi feljebbvitel, és semmi ellenszegülés — repulsio — nincs, de a végrehajtás kérlelhetetlenül, s rögtön megtörténik.

Így élt s munkálkodott Tunyogi, bár szerényen, de hasznosan, ki helyének ugyan, melyet elfoglalt, fényt nem kölcsönözött, de azt, mint tudta, híven betölteni igyekezett, s rá bízott kötelességének becsülettel megfelelt.

Tunyogi házi életében ugyan egészben véve szerencsés volt, de azért abban különös keserőségeket neki is kellett tapasztalni. Feleségét *Ferenczi Rozáliát*, kitől két fia s egy leánya maradt, 1854. január 23 án elszalasztotta; első szülött fia *Sándor*, 1848 előtt közép-szolonok megyei al- majd főjegyző volt, s a mondott évbeli forradalomba belésoportatva, fog-ságot szenvedett, azonban már az 1850-ik év közepén királyi kegyelem folytán szabadságát több társaival együtt visszanyerte. Az 1860 beli ismert fordulat után Kraszna megyében szolgált, s az 1864-dik évben június 17-kén Szilágy-Somlyón, mint törvényszéki jegyző élte 43-ik évében meghalt. Nejétől *Tarpay Polyxenától*, kitől végső éveiben külön élt, két gyermeke maradt: *Miklós és Ida*. Az első iskoláit kitünő szorgalommal és előmenetellel végezte, s a jogból tavaly 1866-b. jeles szigorlatot tett le. Tunyogi második gyermeke, leánya *Róza*, zilahi ügyvéd *Deáki Sámuel* neje, korán özvegy-ségre jut, mert férje 1849-ben nyáron Szegeden choleraiban

meghalt, kitől két szép reményű gyermeke maradt: *Albert*, most jogász Eperjesen, és *Ida*. Tunyogi harmadik gyermeke s kisebbik fia *József*, Pesten ottani kereskedő Pfeifer Constantin könyvvezetője volt, s ugyanott 1858-ban decemb. 24-én, élte 32-dik évében meghalt. Nejétől *Pfau Vil mától* gyermekei nem voltak. — Tunyogit élte végső éveiben, neje halála után, említett ma is élő derék, s különösen szeretett leánya ápolta, ki, mint két unokája töle, komor napjaiban neki vigasztalására és sok örömeire voltak.

Az 1857-ik évben ősszel Kolozsvárrt megfordultam, s ott néhány napig mulattam. Azalatt többször meglátogattam Tunyogit, ki tanári szállásán a selyemtermelésre elkészített állványok között azon kedvelt működéséről, annak eredményéről s remélett jövőjéről örömmel beszélt, s nekem azt magyarázta. De már akkor mollvízkórságban szenvedett, s abból következett elgyengülése nagy mértékben látható volt. Kolozsvárról elutazásom előtti utolsó estén töle búcsút vettem, s miután a multra, annak örömeire mint kedvetlenségeire, a jó és rossz napokra, főkép a költöként „gyönyörű gyermekkorra“ egy szívélyes visszapillantást tettünk, barátságos kézszorítással s azon kölcsönös kéréssel váltunk el végkép egymástól, hogy a másiknál tovább élő, a fennmaradó, arról, ki ama boldogabb hazába elköltözött, néha szívesen emlékezzék.

A következő 1858-ik évben nyáron külföldre, jelesen déli Németországra és a Schweizba kiutazván, a német Athénben Münchenben néhány élvezetdús napot töltöttem. Midőn september elején Sopronba, akkori hivatalom helyére visszateértem, már íróasztalomon találtam Kolozsvárról a gyászjelentést, mely Tunyoginak a mondott év augusztusa 27-én élte 68-ik évében történt halála felől értesített. Az egy évvel azelőtt történt elválásunk, s akkor tett fogadásunk azon perczben eszembe jutának, s akkor még nem sejtém, hogy a rám szállott baráti végső kötelességet egy részben, s ötlet kiválólag megtisztelő módon, itt a tek. akadémia saját palotájában tartott első ülésében, e diszes gyülekezet színe előtt teljesíten-dem. Legyen ő a tek. akademiának, s főkép az illető t. i. a törvény-tudományi osztálynak szíves emlékezetébe ajánlva.

Az isteni kegyelem áldja meg végre e pompás épületet melyet a nemzeti kegyelet a magyar tudománynak emelt, — hogy az a tudományos műveltségnek a magyar földön terjesztésével, a jogérzület szilárdításával, az emberiség szent eszméinek érvényre emelésével a haza szellemi nagyságának, a nemzet mindig megújuló dicsőségének századok hosszú során át maradandó emléke legyen, — „monumentum aere perennius“!

MÁSODIK SZAKASZ.

Tunyogi mint jogtanár, író, és honi történelmi okmány-gyűjtő.

Tunyogi Cs. József negyedik jogtanár volt a reformátusok kolosvári főiskolájában, melyben az első jogi tanszék 1734-ben állítottatott fel. A *Biró Ferencz* 1820. január 8-án történt halálával ürességben jött azon kathedrára az előre nyert biztosítás alapján, a mondott hó 17-én kineveztetett. A következő hó elején Pestre fölment, s későbbben Bécsset is, tapasztalás s maga ismereteinek gyarapítása végett, meglátogatá. Pesten tovább mulatott, leginkább azon czélból, hogy a mennyiben az idő rövidsége engedte, a magyarországi törvényekről s jogi viszonyokról is magának némi tudomást szerezhessen. Mintegy félévi távolléte után, azon év aug. vége felé Kolozsvárra visszatért, és septemb. 7-én jogtanári székét egy a törvénytudományok hasznát, különböző előnyeit s az erdélyi jog történelmét rövid vázlatban ismertető beszéddel elfoglalta.

Nem lehet itt hallgatással mellőznöm, hogy *Tunyogi*, kiben nem hiányzott a jó és őszinte akarat magát kimivelni, nem keresett, vagy nem talált alkalmat az iskolában elég dicséretesen végzett tanulásának a hazán kívül is folytatására, s ott bővebb és a kor kívánatainak megfelelő tudományos ismereteket és tapasztalást gyűjteni. A mint szükséges lett volna neki itt a testvér- s anya-országban a honi joggal s törvényekkel elméletileg mint gyakorlatilag foglalkozás kedvéért tovább maradni, éppen úgy kár volt, hogy jogi tudományainak öregbitése és gyarapítása végett külföldre ki nem utazott, jelesen egy németországi egyetemen meg nem fordult, s kül-akadémiai műveltségre szert nem tehetett. Éppen oly di-

eséretes mint idves szokás, sőt lehet mondani, alapszabály volt az erdélyi reformátusoknál az, hogy főiskolai tanárságra rendszeren csak akadémistákat, vagy oly egyéneket alkalmaztak, kik tanulásukat külföldi protestans egyetemeken is folytatták, mely szokásos törvény alól még a jogi tanárok sem voltak kivéve, — s annál fogva azon férfiak is, kik Tunyogit e hivatalban megelőzték, tanszékeiket külföldi főiskolák meglátogatása, ott hosszabb vagy rövidebb ideig mulatás után foglalták el. Azért már a nemzeti fejedelmek idejében az ország törvénye gondoskodott arról, miszerint; „a hazafiaknak tanulásra, peregrinálásra való mehetések⁶ megtiltva ne legyen^{*)}).

Ismétlem: sajnálni lehet, hogy Tunyoginak a külföldi magasabb tudományos műveltséget nélkülöznie kellett, főképp az életben oly szükséges, s kivált törvény tanításával foglalkozó tudósnak nélkülözhetetlen jogphilosophiát, politikát, nemzet-gazdászattant, általában a különböző allamtudományokat egy németországi protestans egyetemen nem hallgathatta, melyekben a honi jogtanfolyamok hiányos szervezete miatt részint csak keskeny körbe szorult ismereteket szerezhettek, részint oktatást sem nyerhetett. E körülménynek lehet főképp tulajdonítani tanítói működésének az allamtudományok előadásában alább megemlítendő egy lényeges fogyatkozását, — jogi oktatásának, úgy szólva, a haza szűk határán túl nem lépő szelleme és iránya valóban tanári pályájának előnyére nem vált.

Tunyogi mint jogtanár azon szerencsés helyzetben volt, hogy egy derék s kitűnő jogtudós és tanár tanítványa, s majd utódja volt, kinek nyomába léphetett, s a jogtudományra vonatkozó jeles kéziratait örökölte és használhatta, s a mi becsületére válik, azt sohasem is titkolta, jelesen hogy hallgatói számára tartott előadásait Biró Ferencz dolgozatai után készítette, ha szinte hozzátevő: a hol szükségesnek vélte, pótolta és javította.

Az általa kétévi tanfolyamban előadott jogtudományok voltak:

*) L. Compil. Consil. P. III. Tit. 9. a. 1.

1. A római törvény, — Jus Civile Romannum, — ennek historiájával együtt.

2. Az erdélyi köz- vagy államjog, — Jus Publicum Transsilvaniae, — Praecognita juris positivae transsilvanicae című előzménnyel, mely Erdély jogtörténelme rövid vázlatának mondhatatik, egyszersmind az erdélyi jog forrásairól s az írott és nem írott törvényekről értekezett.

3. Az erdélyi magánjog, — Jus privatum Transsilvaniae.

4. A törvénykezési gyakorlat, az ismeretes királyi táblai utasítás szerint. — Praxis judiciaria.

5. Az erdélyi büntető-jog, — Jus criminale Transsilvanicum, mennyiben egy ilyen erdélyi jogtanról szó lehetett.

Ezek mellett tantárgya volt:

6. A Politika, vagy inkább Politia, melyben egykori bécsi tanár *Sonnenfels* ismert és teljesen megavult latin kézikönyvét használta és követte^{*)}. E munka három részből állott: a) Politia Civitatis, az úgy nevezhető kormányzási tan, melynek s így a kormány munkásságának főcélja volt: a köz-bátorság, — securitas publica. b) Scientia commerciorum, a kereskedelmi tan, melyhez szerző hozzá csatolta a földművelést is, — Oeconomia ruralis. — c) Scientia rei aerae, — a pénzügytan. A második által volt képviselve, vagy pótolva, a mai nemzet-gazdászattan — Nationaloeconomie.

Mivel *Sonnenfels* kézikönyve szerint a szélesebb értelemben vett *Politika*, vagy az alkotmánytan, csak „a kabinétek számára írt tudomány“ melyet a köz leccékhez nem számlálnak^{**)}, — könnyű megítélni, hogy ily könyvből a tanuló ifjuság minő politikai műveltséget meríthetett, minő állam-tudományi elvekben neveltetett. Ezzel lényeges kapcsolatban állott *Sonnenfels*nek egy másik allamtudományi maximája, t. i. hogy: a Politika alapelve: a *népesség*, mert az állam

*) E könyv címe: Summaria Institutionum Politicarum adumbratio. Excerpta e Principiis Politiae, Commerciorum et Rei aerae celeberrimi *Josephi a Sonnenfels* — insignis Ordinis S. Stephani regis apostolice equitis, et S. C. R. et A. M. a consiliis aulicis. Bndae 1808. 8.

***) „Scientia senatus sacratoris cabinetti, velut I-ma *Politiae* latius sumtae pars, haecenus objectum praeclectionum publicarum haud exstitit.“ *Sonnenfels* Summaria Institut. politicarum etc. §. 34. pag. 11.

jóléte a lakosok számának szaporodása által eszközöltetik *). Ez állam-tudományi elveit a 18-dik században élt bécsi professornak Tunyogi is magáévá tevén, a latin munka szavaival tanította, a Politikából köz vizsgák alkalmával kiadott rövid tételek — theses — 1-ső s 2-d. pontja szerint.

E politikai tanok szerint azért a polgári társaságban a jog a fejedelemé, a népnek csak kötelessége van, s az állam legfőbb célja, mire annak törekedni kell, az volna, hogy minél több lakosa, tehát adófizetője és katonája legyen, holott már ma még az állatokban is azoknak nem csupán szaporítására, de nemesítésére is ügyelnek, s nem kevésbé ferde és egyoldalú állítás, mintha a kormány feladatát csak a köz bátorság fentartásában kellene helyezni, melynek annál nemesebb és magasabb hivatása nem volna. Tunyogi maga is később észrevette, hogy alkotmányos országban ily politikát tanítani, vagy inkább azt nem tanítani, valóságos anomalia, mi nem csak a kor kívánataival s uralkodó eszméivel, de a hazának általa előadott köz jogával is éles ellentétben állott, s később Sonnenfels könyvének hiányát azzal kívánta pótolni, hogy hallgatóinak Pölitz lipcei tanár kézikönyve szerint alkotmányt adott elő, de a kormánytanban azután is az egy századdal hátrább álló Sonnenfelst követte, s így sem a célnak meg nem felelő, sem a szükségét ki nem elégítő politikai leczkéin csudálatos vegyülésben két század össze nem férő eszméi, egy már megavult s egy új irány voltak képviselve.

Mi tanítását illeti: abban pontos és rendtartó, előadása érthető és világos volt, midőn tanított, irás előtt e nem állott, s abban, hogy könyv nélkül praelégált, némi fontosságot látszott keresni, a köz vizsgák alkalmával pedig rendszeren minden tudományából a már említett, s a vendégeknek kiosztott thesiseket hallgatóival buzatni szokta.

Említést érdemel itt azon körülmény, miszerint az ő idejében, számos lutheránus és unitárius joghallgató ifjak, kik azelőtt a katholikus kir. lyceumban tanulták a jogot, a reform. főiskolába átmentek, a hazai jogtant nálla hallgatók, s mivel az Erdélyben uralkodó vallásos jogegyenlőségénél fogva, a r.

*) Securitas et commoditas vitae, ac impopulatio, — quia felicitas civilis per auctum sociorum numerum obtenta fuit.

kathol. ifjak sem voltak eltöltve protestans iskolákba járni, néha megtörtént, hogy Tunyogi tantermében a joghallgatók sorában a törvényesen bevett négy vallás képviselve volt.

Egy általa készített, nem egészen teljes jegyzéke szerint a nála 1820—1848-b. tehát 28 év alatt jogot tanult ifjak száma mind össze 1735-re ment, de a jegyzékben az illető ifjak száma öt évből (1830, 1832, 1844, 1845, 1846) hiányzik. Az első évben, 1820—21 b.: 155-n, 1840 és 42-b. 100- és 102-n, 1847—48-b. az utolsó évben, 87-n voltak.

Tunyogi ugyan maga jogi előadásait az a részben fenálló intézvény és gyakorlat szerint latin nyelven tartotta, de nem mulasztotta el a szükséges magyarázatra, s a fontosabb tárgyak bővebben föllejtésére a magyar nyelvet használni. Miután a reform. fő consistoriumnak 1833-b. april 15 én kelt rendeleténél fogva a főiskolákban minden tudományoknak, annál fogva a hazai törvénynek is magyarul leendő tanítása elharáztatott, *) Tunyogi is magát e szabályhoz alkalmazva, jogi leczkéit magyarul tanítá. Ugyan akkor egyszersmind az iránt is kaptak a jogtanárok útastítást, hogy a stylus curialist, v. törvényszéki írmódtant latinul tanítsák, valamint hallgatóikat maguk tantárgyaikban a latinul írásban is gyakorolják, mi azért volt szükséges, mivel azon időben még Erdélyben az országgyűlési s közigazgatási nyelv a latin volt.

Megújított e rendelet az 1839-ik esztendőben, midőn az iskolai előjáráságtól a latin nyelvnek jobb móddal tanítására készített, s a főconsistoriumtól is jóvá hagyott terv értelmében a jogi osztályra nézve határozott: „A juris professor minden esztendőben a rendes tíz órán felül eső 11. és 12-ik órán egy héten tehát kétszer, curialis stylust tanít, csak a 2-dik esztendő s juristáknak, **) kiket gyakorol a törvényes és dicasteri

*) A főconsistorium e rendeletének 1-ső pontja az volt: „Valamin a theologiai, úgy minden egyéb tudományokra nézve is a törvénytudományal együtt, a professorok magyar nyelven írt kézikönyveket vegyenek fel, vagy önmaguk — az ifjak számára elmékhöz és szíviükhöz behatóbban szóló anyanyelvünkön írjanak előle könyveket, s magyar nyelven folyjon a tanítás, magyar nyelven essék a megvizsgáltatás is.“

**) Az első évi juristák, a deák literaturát azon nyelv tanáránál tanulván, s az írásbeli gyakorlatokban is részt vevén, ezért a curialis stylust hallgatni nem köteleztettek.

alis deák írásban, s ezzel deák nyelven tartandó disputatiokat is köt össze. A mondott gradusbeliek pedig ezen curialis stylusból, valamint a dicasterialis és törvényes deák írásbeli gyakorlásokból különösen exament is adnak és a szerint calculust kapnak, s egy jurista sem nyerhet absolutorium testimoniumot, a ki a curialis stylus s azzal egybekötött írásbeli gyakorlásokat tárgyazó leczkéket rendszeren nem járta.

Tunyogi rendes tanári hivatala mellett *négyszer* viselte a *rectori* vagy igazgató-tanári hivatalát, jelesen 1829. febr. közepétől 1832. jul. 1-ig, továbbá 1836 jul. 1839 júliusig; majd 1842-ben elhatározatván, miszerint jövendőben a *rectori* kötelesség folytatása csak *két évig* tartson, azon év júliusa 1-én az megint rá szállott, melyet akkor 1844 júliusáig, valamint még egyszer 1846 jul. 1848-nak júliusáig viselte, s így ez évi forradalom előtt ő volt a *régi collegium* utolsó *rectora*.

A *paedagogarchai*, vagy az alsóbb osztályokban a tanvezetői hivatalát egyszer, u. m. 1836 jul. 1839 júliusig folytatta.

Átmegek már Tunyogi irodalmi tevékenységének ismertetésére. Ez *nyomtatott* munkáit illetőleg, mint feljebb már említve volt, keskeny körbe szorult, s legnagyobb részben nem is a jogra vonatkozik. Vannak azonban *kéziratban* hátrahagyott figyelmet érdemlő dolgozatai is. Ezeknek előrebocsátása után a hazai, főképp ez erdélyi történelemre tartozó okleveles gyűjteményéről szólandok.

A) Nyomtatott munkák.

I. Jogi dolgozat.

Tunyoginak egy erdélyi jog történelmi s az *Approbata* és *Compilata* neve alatt ismeretes két törvény-könyv keletkezésére vonatkozó kis értekezése a magyar *Conversations-Lexicon*-ban található, melyet neve két első betűjével aláírt. — Azt itt egész terjedelmében közlöm.

„*Compilata* és *Approbata* constitutiók Erdélyben.

I) *Approbata const.* (jövöhagyott alkotmány). Erdélynek, mely Magyarországtól való elválását az 1540-ik esztendőől számlálja, 1652-ig száztizenkét esztendő elfolyása alatt 258 or-

szággyűlése volt. Ezen számos országgyűlésből sok egymáshoz nem illő törvények jöttek elő. Bethlen Gábor a fejedelem, 1619-ben ezen törvények rendbeszedéséhez kezdett és a perek folyamatjának meglehetősen rendszerét adta ki, de nem merítette ki még is ezen munka a régi törvények teljes velejét, melyre nézve I. Rákóczi György hasonló szándéktól vezetve, a régibb törvényeket a vármegyék és városok levéltáraiból és jegyzőkönyveiből összegyűjtette, de előbb az uralkodás gondja, utóbb pedig halála jó szándékában akadályul volt. II. Rákóczi György tehát ugyan ezen akarattól lelkesítve, a febr. 18-ki 1652 Fejérvárott tartott országgyűlésen a 11-ik törvény-cikkelynél fogva az említett törvények egybeszerkesztetésére egy országos bizottságot, mely tizenhárom tagból állott, neveztetett ki. A nagy munka esztendő alatt végrehajtatott, és azon országgyűlésen, mely jan. 15 Fejérvárra hirdettetett, minekutánna az ország által és fejedelem tanácsában is szoros vizsgálat alá vétetett, az országgyűlés utolsó napján, marcius 15-kén 1653. a fejedelem által is megerősítettett. Jövöhagyta I. Leopold császár is 1691, midőn Erdélyt oltalma alá fogadta, ezen törvénykönyvet királyi levelének 3-ik pontjában. Őt részre osztik ezen könyv: az első rész egyházi, a második a közönséges, a harmadik különös törvényeket foglal magában, a negyedik a törvénykezés módjáról, az ötödik pedig köz hirdetményekről (*edicta*) szól. — Az első részben X. a másodikban XVI. a harmadikban LXXXVI. a negyedikben XX. czim (*titulus*) az ötödikben pedig CIII hirdetmény (*edictum*) van. Kiadásai: 1653-ben N. Váradon, egész rétbén (*folio*), 1677-ben Kolozsvártt egész rétbén Veresegyházi Szentel Mihálynál, 1696-ban Kolozsvártt negyed rétbén Kis Miklósnál, 1779 Kolozsvártt nyolczad rétbén, 1815-ben Kolozsvártt negyed rétbén, Halmágyi mutatójával. —

II. *Compilata constitutio* (kiválogatott alkotmány). Szomorú időszakos következett Erdélynek a jövöhagyott alkotmány (*Approbata constitutio*) kiadása után, a fegyverek körülhangzó zörgése és a fejedelmek veszedelmes változásai miatt a haza törvényei szánakozásra méltóként összezuzattak, zavartattak és egymással többnyire ellenkeztek. A rendeknek és fejedelmeknek egyező kívánságok volt ezen rosszan segíte-

ni, melyre nézve 1668-ban Beszterczén jan. 10-én kezdett és februarius 3-dikán bevégezett országgyűlésen a 33-ik törvény-cikkelyben meghatározott: hogy az 1654-ik éven kezdve tartott 37, az az harminczhét országgyűlés törvényei, melyek a haza alaptörvényeivel ellenkeznének, választassanak ki, a kiválasztottak válogattassanak, a kiválogatottak vizsgáltassanak, a vizsgáltattak pedig szedessenek rendbe és nyomtattassanak ki. A kiválasztó biztosok nevezése a fejedelem (I. Apafi Mihály) és tanácsa rendelkezésére, ki azt 1668-ban teljesítette is, hagyatott és a munka ugyan azon esztendőn bevégeztetett. Vizsgálatja ezen munkának 1669-ben a Fejérvárra jan. 25-kén összehívott országgyűlésen elkezdett, s sok idő is fordítottatott reá, de el nem végezethetvén, egy más biztosságnak adatott által a jóváhagyott alkotmány rendjéhez való alkalmaztatás végett. Ezen biztosság az alkalmaztatást megtette és a kiválogatott alkotmányt hasonlólag öt részre osztotta. Az I. részben az egyházi törvények I, a másodikban a közönséges IV, a harmadikban a különös törvények XVI, a negyedikben a perlekedés módja XVII. czimet foglal el, az ötödikben pedig LI. köz hirdetmény van. Kiadásai: Kolozsvártt 1671-ben egész rétben Veresegyházi Szentyel Mihálynál, Kolozsvártt 1695-ben negyed rétben Miszt-Tótfalusi Kis Miklósnál, Kolozsvártt 1779-ben nyolczad rétben, Kolozsvártt 1816 negyedréttben. — T. J.*).

A Compilatának van még egy annál, mit Tunyogi említ, régibb, t. i. az *első* kiadása 1669-ben in folio, mely ugyancsak Veresegyházinál Kolozsvártt jött ki.

II. Selyemtermelésre vonatkozó hirlapi cikkek.

1. Selyem tenyésztési kísérlet vonásai Erdélyben, Kolozsvártt 1847-től 1851-ig.
2. 1847-től 1851-ig tenyésztett selyem becse.
3. 1849 és 1850-ben gubó-nyeremény, és ezen nyere-

* L. „Közhasznú Esmeretek Tára, a Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva. Harmadik kötet. — Pesten, (könyvtárus Wigand Otto sajtója). 1832. — 8. — 307—308 l.

mény legmagasabb foka meghatározhatására nézve 1851-ben tett kísérlet.

Kijöttek: a „Kolozsvári Lap“ 1852 dik évi folyamának 377, 378 és 380-dik számok Tárczájában, május 27-n, 30-án és június 3-án.

4. „Selyemtermelés szükségé.“

Kijött: a „Mezei Naptárban“ 1856 dik szökő évre. Kiadta az erdélyi Gazdasági Egyesület és szerkesztette *Jakab Elek*. I. Év Kolozsvártt. 4 r. 34—37 l.

5. Mivel kellene Erdélyben jelenleg a selyemtermelést megkezdeni a kormány ápolása és védelme alatt? (Szerző erre vonatkozó óhajlásait hét pontban terjeszti elő.)

Kijött: az „Erdélyi Múzeum“ 3-ik számában april. 17-n 1856. 18—20 l. (Ez Tárca czim alatt, a „Kolozsvári Közöny“ külön melléklete volt, de a következő félévben mint külön lap megszűnt, s a fölappal összeolvadt.)

B) Kéziratban lévő munkák.

1. „Deductio genuina de et super Plano concriptionis, manipulationis, et redintegrationis Archivorum, Venerabilium Capituli Albensiset Conventus Beatae Mariae Virginis de Kolos-Monostro, ut et collectione et revisione articulorum diaetalium, ab anno 1669 in Generalibus Comitibus conditorum et receptorum, juxta Operatum I. Systematicae Deputationis in Magno Transsilvaniae Principatu virtute articuli 64 1791 in Judicialibus ordinatae; eruta et e fontibus propriis per extensum insertis ad recentiora tempora (1818—1840) dilucidata.“ fol. 535 pag. E munkátat maga említi a tek. Akademiához felküldött életirási adataiban, mondja, hogy azt „nem kinyomtatás czéljával“ írta, s megjegyzi: „Hazám köz dolgai s köz irományai élénken hatván reám, s azon meggyőződésom lévén, hogy gyakran többet lehet használni életbe folyással (?) mint sok könyvek irásával, ezen nézetből *latin nyelven* dolgoztam.“ Valóban kissé furcsa és sajtóságos okoskodás!

2. Kézi Naplója az 1834 május 26 — 1835 febr. 6-án elosztott Erdély országgyűlésének.“ Szerkesztette Tunyogi Cs. Jozsef. 4-d. r. A küldő megye számára volt készítve.

3. „Kolozsvári Tudósítások 1834 május 26—sept. 19. (Beszéddek tára).“ 4-d. r. Mindkettő kemény táblában kötve, vászon sarokkal.

E három dolgozata, mint nekem Kolozsvárról írták, ott s oklevél-gyűjteménye mellett van.

4. „Kivonata a reformata anyaszentegyház köz érdekű tárgyainak, püspök zágoni *Aranka Györgytől* kezdve az *Eperjesi Zsigmond* haláláig, 1765—1793-ban nov. 17-ig.“ Összeírta a püspöki levéltár számára, *Tunyogi Cs. Jozsef*, nyugalm. tanár. Két kötetben — fol.

A reformatum főconsistorium 1851 novemb. 29-én 251 sz. alatt kelt rendeletében Tunyogira bizta hogy a főconsistoriumi levéltárból, (miután a püspöki levéltár Nagy-Enyednek 1849 elején az oláhok által felgyújtása alkalmával elégett) keresse ki és állítsa össze a reform. püspökök éltére s az egyház történelmére vonatkozó adatokat, attól fogva, hol azok Bod Péter Smyrnai Szent Polykarpusában félbeszakadtak, mit Tunyogi különböző időkben teljesített is, s az utolsó adatokat, máj elgyöngülve 1857 nov. 20-án nyújtotta be e megjegyzéssel: „Lesz e éltém? tehetségem tovább folytatni? azt a gondviselés titka fedi.“ Kilencz hónap mulva történt halála abban meggátolta.

E kézírata a reform. püspöki levéltárban van Kolozsvártt; annak kivonata s négy püspök, u. m. *Aranka György*-, *Dézsi Lázár György*-, *Csernátoni Vajda Péternek* és *Eperjesi Zsigmondnak* 1793 végéig terjedő életrajza az „Erdélyi reform. anyaszentegyház Névkönyve“ 1860- és 1861-diki folyamában kiadatott.

5. „Selyemtenyésztési kísérlet és jegyzetek e tenyésztésről.“ Egy kötetben 4-r. Zilahon az örökösönél van.

A mi végre Tunyogi *honi történelmi oklevél-gyűjteményét* illeti: az mint említve volt, két ládában Kolozsvártt a reform. főiskola könyvtárában van letéve. Azt, leányától mint birtokostól nyert engedelem folytán, megtekinteni, s tartalmát, mennyire az idő rövidege engedte, megvizsgálni volt alkalmam, midőn 1864-b. nyáron Kolozsvártt mulattam. Az egész gyűjtemény ivnagyságu és könyvalaku *tizenkét* kötetre van osztva, de czélszerűleg még rendezve nincs, miért nehéz azt

használni. Találtam egy lajstromot, melyet Tunyogi kezdett készíteni, s abban az egyes oklevelek kelésének idejét és tartalmát rövid kivonatban közölte *), de még csak az első kötetben foglalt okmányokon sem ment keresztül, — a többieknek ilyen jegyzéke sincs.

Az öt első kötetben *eredeti*, s a hazának azon korbéli történelmét felvilágosító különböző adatok vannak közölve. Nagyobbára *Bethlen Gábor*, *Brandenburgi Katalin*, *Bethlen István*, s két *Rákóczy György* és *Apafi Mihály* idejebeli levelezést tartalmaznak, milyenek péld. Magyarországon levő török basák, vezérek levelei, Konstantinápolyban levő oratoroknak tudósításai, azokhoz intézett fejedelmi útasítások, mik-

*) Itt közlök néhány ilyen kivonatot.

1) Az első levél latin és eredeti 1640-ből, (foris secunda festi beatorum) *Maylád István* és *Balassa Imre* Erdélynek általános századosai (kapitányai) rendelik Kolozsvár esküdt polgárainak, hogy a bereghalmi közelebről tartott részletes országgyűlésen a török császárhoz küldendő követek általi ajándékból Kolozsvárra 500 forint esvén, (minden portára 15 pénz határozatváu) ez összeget a sz. Lukács napi közönséges országgyűlésre fizessék be.“

2) „Erdélyi követ *Toldalagi Mihály* ír Bethlen Gábornak, a tőle kapott ajándéknak mikénti kiosztásáról, különböző követekkel való találkozásáról, ugy a török császárról is, általában a dolgoknak a Portán miként állásáról.“ Konstantinápoly 1628. december 1-n.

3) „*Ibrahim basa* begler-bég és helytartó ír Bethlen Istvánnak, hogy Ibrahim agával együtt fájlalják a néhai fejedelem halálát; tudatja továbbá, miszerint a vezír izeni, hogy a hatalmas császár Erdélyt ezután is meg akarja tartani és oltalmazni, azért Bethlen István híveivel együtt késedelem nélkül menjen Gyulára, s ott legyen ellensége a török ellenségének.“ Temesvár, 1629. december 3-n.

4) „*II. Ferdinánd* római császár tudósítja Rákóczy Györgyöt, hogy követje Bogádi András által értette a budai vezírnek megindulását, s Erdélynek veszedelmét, ámbar előbb kellett volna ellenlépéseket tenni, mindazáltal rendelkezett, miről mind a cardinalis (Pázmán), mind fenebbi követje értesítheti.“ Regensburg 1636. oct. 8-n.

5) „*Bornemisza Anna*, *Apafi Mihályné* írja férjének, hogy Gerend és Görgény felől akarnak rája ütni, mikor vadászaton lesz; kéri, a vadászatnak és ivásnak hagyjon békét már, tekintse kis fiokat, ne hozzon veszedelmet.“ (A fejedelemnő saját kézírata, sajátságos kifejezésekkel). Szeged 1661. januar 3-n.

ben az akkori erdélyi diplomáziát, az ország viszonyát a török Portához ismertető érdekes adatok és tények foglaltatnak.

Az említett öt kötet közül van:

Az 1-ben : 1540—1661	161 darab.
A 2-ban : 1661—1671	255 darab.
A 3-ban : 1671—1680	171 darab.
A 4-ben : 1680—1687	167 darab.
Az 5-ben : 1687—1697	152 darab.

Tehát összesen 906 darab.

A 6. 7. és 8-ik kötetben oly történelmi adatok foglaltatnak, melyek ugyan, ha nem bírnak is a szokott solennitással, de mégis vagy eredetiek, vagy azon korbéli másolatok, a mi nek bélyegét rajtuk látni lehet. Jelesen:

A 6-ban 1351—1670	162 darab.
A 7-ben 1670—1755	165 darab.
A 8-ban Különböző századbéli levelezések, egykoru másolatok	175 darab.

Mindössze 502 darab.

A 9. és 10-ik kötetben vannak a nemzeti fejedelmek, különösen Apafi idejéből fejedelmi jövedelmeket s költségeket illető eredeti adatok, udvari cselédség conventioi, különböző vegyes írományok, levelezések. Jelesen:

A 9-ben ilyen okmányok	216 darab.
A 10-ben régi mandatumok s testimoniumok	66 darab.

Együtt 282 darab.

A 11. és 12-ik kötet vegyes oklevelek töredékeit, s néhány darab genealogiai gyűjteményt tartalmaz. Ezek mellett a 12-dik kötethez tartozik 106 darab egybekötött s mutató-táblával ellátott genealogiai gyűjtemény. (Ez a maros vásárhelyi Teleki könyvtárban lévő, gr. Toldalagi László-féle genealogiai gyűjtemény másolata).

Nem mellőzhetem felhozni itt, hogy a 11-ik kötetben találtam 16-ik századbéli, mintegy 60 darab eredeti oklevelet, mikről Tunyogi fenemlített lajstromában nem emlékezik, de vannak 17-ik századbéli okmányok is, péld. erdélyi oláh

püspök Vaszilia Varnum fejedelmi megerősítése Apafi Mihály által 1686 april 10.

Ez oklevelek közül, a gr. Mikó Imre ő exoja által Kolozsvárt kiadott „Erdélyi történelmi adatok“ három első kötetében Tunyogi által közölt több darab megjelent, melyek részint az érdekesebbek közé tartoznak.

E 12 kötetes oklevél gyűjteményen kívül van egy más és 14 vastag csomagba kötött gyűjtemény is, melyben kir. kormányzéküi különböző rendeletek, nyomtatott *Normalék*, *Facti Speciesek* stb. találatnak.

Továbbá: *Causa criminalis C. Dyonisi Bánfi* a. 1674. in fol. 2 példányban.

Nem kevésbé: *Kossuth Lajosnak* megyei s törvényhatósági írott tudósításai, valamint a perére vonatkozó acták; stb. stb.

A kézirati gyűjteményeken kívül az egyik ládában országgyűlési jegyzőkönyvek, valamint különböző törvénytervezési munkák is találatnak, melyek között *Kovachich Márton* ismert jeles közjogi, publicistai s történelmi művei is előfordulnak.

Ott van végre a következő, ma ritkán kapható hasznos gazdasági könyv is: „*Fábián József* Vizsgálódó és oktató értekezése a szőlőművelésről.“ Két kötet Veszprémben 1813—1814. 8.

Az összes gyűjteményt 800—1000 pfra becsülték, s azon pénzt bizonyosan meg is éri. Ha rendbe szedve, s főképp czélszerű idő- és tárgy-szerinti mutató-táblákkal ellátva volna, mi használatát lényegesen könnyítené, míg ellenben azoknak hiánya most szerfelett nehezíti. — még nagyobb becses bírna.

Bevégezvén így Tunyogi életírását, az iránt nyilvánított célomhoz, s feladatomhoz képest az ő idejében az egyházi s politikai élet körében előfordult nagyfontosságú események, mozgalmak, s változások történelmi vázlatára kell áttérnem.

HARMADIK SZAKASZ.

Az egyházi mozgalmak. — Az erdélyi reform. egyház főtanács eredeti alkotása. — A főconsistoriumi oligarchia. — A vallásos sérelmek, főkép a két püspök korában. — Az 1827- és 1833-d. évbeli új szervezések. — Az újításokat elürlő 1836-ik évbeli kir. leirat.

A protestantismus szelleméből kifolyólag az erdélyi ref. anyaszentegyháznak eleitől fogva vegyes, az az: világi és papi rendből alkotott igazgatása volt. Ennek bizonyosságnak elég az Approb. I. R. I. T. 3 d. czikkére, mint a Gelei-féle XII-dik canonra hivatkozni, melyekben világosan mondatik, hogy az egyházi ritusokban és directiókban minden nagyobb reformálás- vagy változtatásnak az egyházi, mint szintén a külső vagy világi rendekkel egyetértőleg s így „köz értelemről“ kell történni. S ezt az említett egyháznak 17-d. századbéli történelme, jelesen a Szathmár-Németiben 1646-ban tartott *nemzeti zsinat* is bizonyítja, melynek végzése, s ezekből keletkezett egyházi törvények a világi rendek és főurak befolyásával s egyetértésével hozattak.

Az úgynevezett főconsistoriumnak, vagy a kérdéses egyházat kormányzó főtanácsnak eredetét némileg már *Apafi Mihály* fejedelem idejében feltaláljuk, kinek rendeletéből az 1682-ik év vége felé Nagy-Enyeden egy „politico-ecclesiastica congregatio“ gyült össze, mely az egyházi, s kivált iskolai dolgok kezelésére egy tiz, még pedig fele részben világi, s fele részben egyházi tagokból álló bizottmányt rendelt s nevezett ki.

De ennek működése nem sokáig tartott. Apafi Mihálynak 1690-ben történt halálával Erdély a fels. ausztriai háznak elébb oltalma, majd uralkodása alá adván magát, a dolgoknak új rendje állott be, s a reform. egyház kormányzásának fenebb említett módja és alakja is változást szenvedett. Az e részben szükséges intézkedésekről gondoskodást az akkori válságos és zavaros időkben természetes, mint gyakori rendtelenségeken kívül, bizonyosan az egyház javainak kezelésébe becsúszott visszaélések is sürgetőleg kívánák, minek némely példáit *Bod Péter* a „Smyrnai Szent-Polykarpus“-ban említi. Egyik feltűnőbb volt azok között, hogy éppen az egyháznak akkori két főcuratora, egyszersmind a haza két legfőbb tisztviselője, t. i. gr. *Bánffy György* gubernator, és gr. *Bethlen Miklós* kancellár, a közönséges eklézsziának Amsterdamba kiadott s jó móddal elhelyezett tetemes pénzüsszegét, u. m. *háromszáz-ezer aranyat* — miután az arról szóló leveleket *Veszprémi István* akkori reform. püspöktől, úgy szólva, kicsikarták — Erdélybe lehozatták, s a papságnak főbbszöri sürgetésére is kezeik közül ki nem adták, sőt gr. Bethlen Miklós, ki azután a kérdéses pénzt egyedül vette magához, a dolog felől tudakozódó papoknak „elégnek tartotta azt felelelni: hogy jó helyen vagyon, azt féltetni, hogy elveszzen, nem lehet; számadással is arról nem tartozik másnak, mint Istennek.“ *)

Gr. Bánffy György gubernátornak 1708-ban történt halála után bekövetkezett felette háborgós időkben a reform. egyház kormányzásának rendbe hozását tovább halasztani nem lehetett. A reform. főconsistorium annál fogva mindjárt a következő 1709-ben Nagy-Szebenben tartott országgyűlés alatt felállítatott, s bár annak a világiak közül 24 tagjai, s csak nem annyira az egyházi rendből is megnevezve valának, még is másfelől azok közé minden magyar és székely református főurat és nemest felvevő ez organisatio éppen a tagok bizony-

*) L. „Smyrnai Sz. Polykarpus“ 151. 152 l. — Ugyancsak a fenne említett gyenge és gondatlan püspök idejében történt, hogy „a fiscalitásokban való és kamarától járó papi fizetésekről való oklevelek, donatiók, az eklézsziái rendnek mentséges voltáról, szabadságáról az exemptionalisok, collationalisok“ megerősítés végett, *eredetiben* Bécsbe felküldetvén, egy része azoknak onnan soha vissza nem került. „Smyrn. Sz. Polyk. 151 l.

talán számáért, mint szintén más tekintetben is hiányos volt, általában az egész összeállításon kártékony határozatlanság ömlött el.

Négy év múlva, u. m. 1713-ban Nagy-Enyeden junius végén tartott köz-zsinat kívánatára, ugyancsak N.-Szebenben, midőn az ország rendei ott összegyűlve valának, az egyházi főtanácsnak rendezetebb szervezete készült, s mint abban kifejeztették: az „in bona forma“ felállított. Négy világi, fő vagy generalis curator rendeltetett *), kik annak rendes elnökei s vezetői legyenek, ötödik ilyen curatornak a mindenkor református püspök lett kinevezve **). A világi rendből 21, az egyházból (papok és professorok közül) ugyan annyi rendes tag választott, s így a főconsistorium, ez alkotása szerint, maga rendes üléseiben mindössze 50 tagból álló testület volt. Egyszersmind meghatározott, hogy országgyűlések alatt midőn a köz zsinatnak is egybegyűlve kellett lenni, úgy nevezett *generale consistoriumok* is tartassanak, melyekben a nagyobb fontosságú tárgyakat kellett fölvenni. Az ily módon szervezett reform. főconsistoriumban az egyház mindkét alkatrésze, u. m. az egyházi és papi képviselve volt.

De az egyházi főtanács e czélszerűbb alkotása idő folytával nem csak hogy további kifejlést nem nyert, sőt inkább lassanként a gyakorlatból kiment, s miután az elbunyit tagok helyébe újakat nem választottak, az első u. m. az 1709-beli, s a tagok számának határozatlan voltaért hiányos szervezet maradt szokásban, t. i. a főconsistoriumban minden reformá-

*) Ezek voltak: b. *Wesselényi István*, gr. *Teleki Mihály*, gr. *Teleki László* és gr. *Bethlen László*, mind négyen az 1692-b. felállított kir. kormányzó tanácsosai, b. *Wesselényi* azon kívül a kk. és rr. elnöke. Százhusz évig u. m. 1833-ig így tartott ez, t. i. hogy a generalis főcuratorok, vagy inkább: főconsistoriumi elnökök kormányzóki tanácsosok, általában országos főhivatalbeliek voltak, kik e minőségben vezették a reform. egyház és iskola ügyeit.

**) A püspök akkor a már említett *Veszprémi István* volt, ki 1691-ben lett e hivatalra megválasztva, de még azon 1713 d. évben szeptember 22-kén meghalván, helyébe két hónap múlva *Kolozsvári István*, nagy-enyedi professor választott. Az erdélyi reform. püspök e czímet a törvény, jelesen az Approb. L. R. I. Tit. 9. d. art. értelmében viseli, hol egyszersmind annak a fejedelemtől „confirmáltása“ is rendeltetik.

tus főur és nemes mint úgy szólva, annak született ülnöke megjelenhetett. Nem kevésbé baj volt az is, hogy bár a szathmári béke után az országgyűlés elég gyakran, csaknem évenként összehivatott, azok alatt még is generale consistoriumokat nem igen tartottak, s így a népesebb gyűlések tárgyai is, a rendes és kevés tagokból álló főconsistorium által igazítottak. Mind ezekhez a vallásos ügyek iránti közönyösség is hozzá járulván, a főconsistorium lassanként egy bureaukráciai curatoriummá lepadott, s az erdélyi kir. guberniumnak úgy nevezhető „reform. egyházi bizottmánya“ lett, ez pedig az államhatalomtól függő helyzeténél fogva nem birt azon önállással és szabadsággal, mi az említett hitsorsosok egyházi és iskolai ügyeinek a törvény értelmében vezetésére kívántatott. Így történt, hogy a szóban forgó egyházi kormányzás tetteleg a főconsistorium állambivatalnokokból, kevés számú mágnások s főurakból, valamint egyházi személyekből álló tagjainak kezébe összpontosult, kik rendesen a gubernium székhelyén: előbb Nagy-Szebenben, 1790 től fogva pedig Kolozsvárt laktak.

Könnyű érteni, hogy egy ily móddal szervezett, vagy inkább egészen szervezetlen testület, melynek alkotásában a protestantismus természeté s lényege félreismerésével a képviselői alap hiányzott, sem a kor kívánatainak, sem az egyházi, s iskolai kormányzás czéljainak és szükségének meg nem felelt, vagy azt nagy mértékben hiányosan eszközölte. Főszempont azonban, mire ez ügyben figyelmünket fordítani kell, hogy a fenebbiek szerint e méltán úgy mondható, s legtöbb esetben a fő vagy generális curatorok tulnyomó befolyásában nyilvánuló főconsistoriumi oligarchia sem hajlandó, sem képes nem volt a reform. egyházra súlyosodott vallásos és jogsérelmeket orvosolni, s e végett az udvarnál erélyesen föllépni.

Vessünk egy futó tekintetet e *vallásos sérelmekre*, csak a főbb s jellemzőbb vonásokra szorítkozva, — ismertessük e részben a reform. egyháznak 18-és 19-dik századbeli állását Erdélyben, azou kis hazában, melynek törvényei közé már 1557-b. beiratott a vallásos szabadság elve, hogy: „kiki azon hitet vallja, melyet akar,“ s annak következtében a nemzeti fejedelmek idejében a 17-d. század végeig a törvényhozás fő-

czimervonását az országba bevett négy u. m. r. kathol. reform. lutherána és unitária vallások teljes jogegyenlősége képezte.

A 18-d. század elejével Erdélyben a vallásügyi viszonyok egészen új, s az addigi helyzetet lényegesen megváltoztató stadiumba léptek. *Apafi Mihálynak* 1690-ben történt halálával, midőn Erdély magát a fels. austriai ház uralkodása alá adta, az *I. Leopold* császárról nevezett és 1691-b. decemb. 4-én kelt diplomában vallásos szabadsága- és jogainak épségben tartásáról gondoskodott, mert annak 1-ső pontjában világosan kimondatott, hogy: „az országban bevett vallások ügyében semmi változás sem fog történni;“ a 3-dikban pedig az *Approbata*- és *Compilatában* lévő minden törvényei- s végzéseinek „sétíthetetlen érvényben maradása“ megígértetett, mely törvénykönyvben a vallásos szabadság számos intézvények által ünnepelesen biztosítva volt.

De még egy tízed sem múlt el e kir. hitlevél kelése után, s már 1700-b. a jézsuiták Erdélybe, jelesen Kolozsavára újra bebocsáttattak; azon szerzetbeliek, kik az *Approbata* szerint, mivel: „fejedelmek ellen való practicalásokban, s a haza békeességének felháborítására s veszedelmére nézendő dolgokra elegyítették magokat,“ az országból száműzettek, s a szerzet annak „minden részeiből kirekesztetett“.

Az 1715-d. esztendőben az erdélyi rom. kath. püsgökség is helyreállított, s az akkori püspök b. *Mártonffy György* 1718-b. „a kir. felség kegyelméből“ a gubernium tanácsosává neveztetett, bár a haza törvényei, valamint a leopoldi hitlevél is a kormány-tanácsosoknak az ország által választását s a fejedelemtől megerősítését rendelték. S e püspökök közül többen, mint kormányzéki első tanácsosok az országgyűlésen elnököltek is; jelesen b. *Sorger Gergely*, mint ilyen ideigleni elnök az 1737-beli n. szebeni országgyűlést kinyitotta.

Az 1715-től 1770-ig terjedő időközben, az akkor érvényre emelkedett országlási rendszer folytán, a vallás és lelkiismeret szabadsága oly mértékben megszorított, mi annak csak nem teljes megszüntetésével határos volt, midőn a kormány egyik főgondját a rom. kath. hit terjesztése, s azon egyháznak oly előnyökkel felruházása képezé, melyek által a mint a házában bevett más vallások törvényesen biztosított jogegyen-

lősége megcsonkított, úgy másfelől az annak felibe emelt rom. kath. egyház tetteleg uralkodóvá tétetett.

E célra vezető, s a kort, valamint a kormányi törekvéseket kiválólag jellemző intézvények közé tartozott a rom. kath. egyházból kilépést lehetőleg gátló *apostasia-rendszabály*.

Már *VI. Károly* császár 1727-b. december 11-n. a guberniumhoz intézett kir. leiratában azt rendelte, hogy azok, kik a rom. kathol. vagy az akkori kifejezés szerint „az igaz hitre“ áttértek — „orthodoxam fidem amplexi“ azt akár azon vallás igazságáról meggyőződésből, akár valami érdekből, péld. egy hivatal elnyeréséért tették, de a kik későbbben, ha céljukat elérték, megint elébbi egyházukba visszatértek, — az uralkodó által meghatározandó módon büntetessenek.

Mária Theresia idejében a guberniumtól kért, s 1748-b. márczius 27 n. felküldött tudósítás következtében, 1751-b. auguszt. 19-n. kelt kir. leirat azt rendelte, hogy az apostaták, t. i. hitüket megtagadó r. katolikusok ha teljeskorúak, a hazai törvény kívánata szerint, mint hitszegők — perjuri lakoljanak,*) ha pedig kiskorúak tetszés szerénti módon — arbitrarie — büntetessenek, mert mint a rendeletben mondatott: „az Erdélyben megengedett szabad vallásgyakorlat alatt nem lehet érteni a vallás-változtatásokat, melyek nem csak az isteni törvényvel ellenkeznek, de a köztársaságban is különböző zavarokat idéznek elő.“ Ugyan e királyné egy későbbi, u. m. 1774-b. jul. 26-n. kelt kir. leiratában azt parancsolta, hogy a hitüket hagyó közsorsúak és nők, kik úgy is az apostasiának becsületvesztéssel s hivatalra nem képességgel összekapcsolt büntetése által nem érdekeltetnek, több vagy kevesebb ideig tartó börtönbe zárással, vagy botoztatással lakoljanak, — az ily apostasiát előidéző „roszlelkű esábitók,“ pedig, valamint azoknak segédjei vétségük első esetében két vagy három óvig tartó várfogságra, vagy köz munkák teljesítésére ítéltessenek, ellenben a második esetben bűnök nagy voltához képest, főkép ha számos embert, vagy egész községet félre-vezettek volna, halállal is büntetessenek.

*) *L. Werbőczy* Decret. Tripart. Part. II. Tit. 30., melynek czíme: „De poena perjurorum et auariorum, *Ludas* appellatorum.“

Míg a fenebbiek szerint a r. katolikusok az apostasiáért, tehát hitük elhagyásáért szigoruan büntetettek, protestans convertiták, kik e lépésre mindenkép kecségetve, éppen azt tették, t. i. hitüket megtagadták, különböző módon, főkép hivatalokkal, s előnyökkel és kitüntetésekkel jutalmaztattak; tudva van az is, hogy annak következtében akkor több előkelő református családok a róm. kath. egyház keblébe visszatérítettek*), sőt az ilyen térítések néha erőszakos úton is eszközöltettek, mennyiben péld. protestans szülők gyermekei tőlök elvételtek, hogy a r. kathol. hitbe neveltsenek**).

Miután a kormánynak sikerült a jezsuiták száműzetésére vonatkozó approbatalis törvényeket az 1744-beli országgyűlésen kelt 7-d. t. cikk által eltöröltetni, a szerzet kolozsvári házának rectora 1747-b. januar. 24-n gr. Haller János gubernátorhoz intézett kir. leirat értelmében, az azon évben tartott nagy-szebeni országgyűlésre regalist vagy kir. meghívó levelet nyert.

E korból továbbá még a következő vallásügyi intézkedések említhetők.

A Nagy-Szebenben lakó református urak 1760-b. isteni tisztelet tartása végett saját kölcségükön egy házat akarván vásárolni, a gubernator azt meg nem engedte, kinek tilalma ellen az illetők az udvarhoz folyamodván, Mária Theresia királyné által az jóvá-hagyatott***).

Egy 1770-b. kelt s a guberniumhoz intézett leiratában

*) Erdélyben az ausztriai uralkodás kezdetén, az egy Csík-széket kivéve, a róm. katolikusok felette kevesen voltak, jelesen az úri vagy fő családok közül a gr. Kornis, gr. Haller, gr. Mikes családokon kívül, alig volt más, mely az említett vallást követte volna.

**) Ez történt jelesen *Barcsai Agnessel*, gr. *Bánffy Dénezs* nejevel, kitől jószágait pazérló urának katholizálása után, leánya *Agnes*, 1767-ben Mező-Örményesen katonái erővel elvételtek, oly formán, hogy a kétségbeesett anya gyermekével együtt s. v. az árnyékszékben keresván menedéket, a katonák oda is betörttek, s leányát karjai közül kiragadván, elhuzozták, hogy klastromban neveltsék. Ez volt későbbben gr. *Fazterházy János* erdélyi udv. tanácsos neje.

***) L. *Jos. Salamon* De statu Ecclesiae evangelico-reformatae Commentatio etc. Claudiopolis 1840. S. pag. 39. 40. A fene említett gubernator volt gr. *Kemény László*, reformatus convertita.

Mária Theresia mind a református, mind a lutheránus kormányzó tanácsosoknak megtiltotta, hogy egyházuk fő- vagy generalis curatora címét használják, nevüket azért úgy alá ne írják, mint a kik a Consilium tagjai lévén, esküjöknel fogva „a törvények fentartására s az igazság kiszolgáltatására és így általában a vallásos ügyekre is magukat kötelezték, annál kevésbbé lehetnek különösen egyik vagy másik vallás privát gondnokai, vagy ügyvédei“*).

Az 1777-d esztendőben januar. 9-n. kelt udvari rendelet a reformat. superintendensnek köteletségévé tette, ügyelni hogy papokat szükség felett ne tegyenek, — „ne pastores ac ministri ultra necessitatem constituantur;“ a községek pedig az iskola-mesterek számának szükségén túl szaporítását meg ne engedjék. — Ugyan ez évben egy kir. intézvény jul. 3-ról a róm. kathol. gyermekeknek más vallásuak iskoláiba bevételelét szorosan megtiltotta**).

Az elősorolt intézvényekből minden további magyarázat nélkül eléggé világos, hogy a kérdéses időszakban főkép a reformátusok Erdélyben vallásos szabadságukban mennyire megszorítva valának, általában minő alárendelt helyzetbe jutottak. Valóban azon kormány-rendszernek a jogérzületre károsan hatása későbbre is, már jobbra fordult viszonyok között érezhető volt. Jelesen a keresztyén türelemmel, s szeretettel össze nem férő apostasia eszméje az elmékben annyira meg rögzött, hogy midőn az 1791-beli országgyűlésen a kk. és rr. az apostasia nevének eltörléséről, s bár melyik bévett vallásból a másikba áttérés szabadságáról törvény-cikket akartak készíteni, s hasonlólag egy másik törvény-cikk által a vegyes házasságokbeli összeeskötést, s az előfordulható válópereket a jogegyenlőség elvéből indulva ki, igazságosan szabályozni kívánták, a r. kath. status az ellen tiltakozott, abban állapodván meg: „hogy mind a két czikkely a katolikusok *dogmaticum principiumjaival* ellenkezvén,“ azokban meg nem egyeztek;

*) E kir. leirat az Okmány-függelékben II. sz. a. közölve van.

**) Még VI. Károly idejében 1725. és 27-ben kelt udvari rendeletekben a protestansoknak megtiltatott előre nyert engedelem nélkül templomokat vagy iskolákat építeni.

s így a dolog akkor, más országgyűlésre halasztatván, végkép elmaradt. *)

II. József császár uralkodása alatt az általa életbe léptetett türelmi rendszer által a protestansok helyzete Erdélyben is kedvezőbb lett, s jelesen az áttérés ügye az előleges hathéti oktatásnak akkor életbe léptetése által könnyítettett, bár e türelem is a kis haza törvényeivel egybemérve, mindig sérelem volt.

A haza ősi alkotmánya II. József elhunytával visszaállítatván, az 1791-beli 53-d. törvény-cikk az erdélyi bevett négy vallás jogegyenlőségét és szabadságát megerősítette ugyan, de annak ellenére, csak hamar II. Leopold halála után, u. m. 1792-b. april. 7-n. valamint aug. 29-n. kelt, s az ország rendeihez intézett kir. leiratok a róm. katolikusok áttérését akadályozó hathéti oktatást, a vegyes házasságokban a katolikus pap általi összeeskötést, valamint az ily házasságokban élő feleknek csak róm. kath. papi széken lehető elváltatását világosan kimondották és fentartották. Így a vallások szabadságára vonatkozó törvényt rövid ideig fenállása után, királyi intézkedések hatályon kívül tették, holott ugyan csak az 1791-beli 8-d. törvény-cikkben ő Felsőge az országot biztosította, hogy az sohasem fog rendeletek, s úgy nevezett nyílt-parancsok által kormányoztatni. — Az udvar nem sokára szükségesnek ítélte, fenemlített rendeleteit ünnepélyesen megújítani, azokat 1802- valamint 1803- és 1805-b. szoros megtartás végett, országszerte kihirdettetni.

Bár ez intézkedések magukban is eléggé mutatják, hogy Erdélyben a 19-d. század elején a vallásos szabadság ügye a törvényekkel összehangzásban nem állott, — csak hamar, már a század második tizedében, a protestansokra, főképen pedig a reformátusokra nézve, még rosszabb, az erdélyi jogsérelmeket ujjakkal tetéző idők, s több panaszra okot adó megszorítások következtek be; szóval: az úgy nevezett „két püspök kora“ eljött. Ez volt azon tizenkét évi, s 1816-tól 1828-ig terjedő időköz, midőn a türelmes s felvilágosodott gondolkodásaért

*) L. Az erdélyi 1791-beli országgyűlés jegyzőkönyvének august. 5-ki és 8-ki üléseit. — 645 és 671. ll.

köz becsületben álló *Mártonffy József* r. kath. püspök halála után, annak helyébe *Rudnay Sándor* neveztetett ki, a kinek 1820-b. esztergomi érsekké és magyarországi primássá előléptetésével, erdélyi püspök b. *Szepessy Ignácz* lett.

E Magyarországból Erdélybe beküldött két püspök sehogyan sem tudott e haza törvényeibe beirt vallásos jogegyenlőség eszméjével megbarátkozni. Mindketten, a mint szerették mondani, sőt hivatalosan is írni, „az a katolikusok“ irányában nagy ellenszenvvel viseltettek, mindketten a róm. kath. egyház kizáró udvalapja, ezen épülő elsősege, s így magasabb hivatása felől olykor türelmetlenséggel határos meggyőződésük sugallata szerint cselekedtek. Jellemző e részben, hogy midőn Rudnayt egykor emlékeztették, miszerint Erdélyben a r. kath. vallás ugyan az uralkodó, de azért nem uralkodó, ő ezen állítást a territoriale vagy földesuri systema ismert elvénél fogva: „cuius regio, eius religio,“ megfordította, s mondá: mivel a róm. kath. vallás az uralkodó, éppen azért uralkodó is. — B. Szepessy nem kevésbé maga egyházának érdekeihez a más vallásuak jogaira nem tekintő szigorussággal ragaszkodott. Egy alkalommal a kormányzék ülésében a reform. főconsistoriumnak sérelmi beadványa tárgyalatván, a nevezett püspök némely abban bepanaszolt tárgyak és adatok hitelessége ellen kikelt, s azokat „nem igazaknak“ mondani nem átallá, még pedig az egyházi főtanács elnöke Katona Zsigmond jelenlétében, ki alig mondott ellene azon kevéssé illetelmes nyilatkozatnak, melyet erélyesen visszautasítani jogosítva lett volna. — Valóban e két főpap tekintélye s befolyásuk a közügyekben annyira érezhető volt, miszerint a reform. egyház újabb, s mindjárt elősorolandó sérelmeiért a felelősséget a közvélemény némileg rájuk hárította.

Az 1820-d. év tavaszán a reform. főconsistorium egy fölterjesztésében az udvarhoz két panaszának orvoslását kérte, mennyiben egyfelől: a reformátusok a sarkalatos hivatalok betöltésében szembetűnőleg mellőztettek, másfelől: a r. kath. papok a hathéti oktatást illető felsőbb rendeleteket nem elég készséggel teljesítik. E folyamodásra a mondott év június 17-n kelt legfensőbb határozat szerint, az első pontban foglalt kérelem elutasított azon okból, mivel a köz hivatalokra al-

alkmazandó egyének választásában nem csak az illetőnek hitét, de leginkább képességét kell tekintetbe venni, mi tehát azt tette, hogy a reformátusok között az említett képességgel bíró egyének hiányoznának; a második pontra nézve a főconsistoriumnak meghagyatott, a rendeletek állított nem teljesítésére vonatkozó eseteket a guberniumnak följelenteni, s az orvoslást ott keresni, holott, a mint tudva volt, a kérdéses panaszt leginkább a guberniumnak a tekintetben részrehajló s igazságot nem szolgáló eljárása tette szükségessé.

Ugyan csak ez 1820-ban oct. 3-n. kelt azon k. leirat, mely Sz. István napjának Erdélyben is megünneplését a r. katolikuskok kötelességévé tévén, azon rendszabály egy úttal a protestansokra is kiterjesztetett, s ily móddal a szenteknek a mondott egyház hitelveivel éles ellenkezésben álló tiszteletét abba bevinni, megkísértetett. Ez udv. rendelet azonban főkép a reformátusok részéről nagy ellenszenvvel fogadtatott, az abból eredő sérelmeket a ref. egyház akkori derék püspöke *Bodola János* az udvarhoz intézett alapos fölterjesztésében előadta és kifejtette, valamint több megyék, péld. Közép-Szolnok és Torda az ellen határozatosan felszóltak, miért az utolsó megye egy 1823-nak elején kelt kir. leiratban keményen megfeddetett. A protestans egyházra az irt módon egy r. kath. ünnepet rá parancsoló intévény a kedélyeket még 1830 után is, mint látni fogjuk, zaklatá.

Egy 1824-b. august. 13-n. kelt kir. leiratban az 1791-beli 56-d. t. cikknek „helyesebb értelmezéséért,” voltaképen annak egyoldalú magyarázásával parancsoltatott, hogy jövőben a symbolicus és theologiai könyvek elébb a gubernium által vizsgáltsanak meg, mely ha azokat olyanoknak találta és ismerte, az illető püspököknek vagy consistoriumoknak csak úgy adassanak ki, különben a könyvvizsgáló bizottmányhoz utasítsanak. Nem szükség mondani, hogy e rendszabály egyenesen a protestans hitéletbe avatkozás volt.

A r. kath. püspök, ki, mint első kormányzékai tanácsos, több alkalmat talált maga befolyását a protestans egyház érdekei ellen felhasználni, a könyvvizsgáló hivatalnak is elnöke lévén, a sajtó-ügynek kezében tartott vezetésével a mondott irányban nem kevésbé kártékonyan működhetett. Egy ilyen esetre elő magát b. Szepessy idejében, mi az országban nagy lár-

mát csinált. *Laval* nevű francia protestans, de később katholicizált papnak, elébbi vallását különböző rágalomokkal s vádakkal elhalmozó *levelé* magyar fordításban Kolozsvártt 1827-nek elején a nevezett püspök censori engedelmével, lehetne mondani: e hivatali állásával visszaélése következtében, kinyomtatott, mely könyvben többek között e helyek is előfordulnak: „a valóságos és változhatatlan keresztyénség csak a katolika egyházban feltalálható;” a protestansok között „nincsen hit, nincsen állandó erkölcsi tudomány, nincsen isteni tisztelet.” S végre, a protestantismus „maga valóságában semmi-sem egyéb, hanem a *hitelenség systemája*, és a melynek teljes kifejlődése a keresztyénségnek teljes megsemmisítése leendene” stb.

Az 1825- és 26 ik években a reform. főconsistorium által a vallásos sérelmek ügyében egy követségnek Bécsbe küldése megkísértetett, mely azokat a fels. trón elibe terjesztvén, a megorvoslásért ott könyörögjön. Az első esztendőben az illető folyamodás bizonyos forma-hiányok miatt visszaküldetett, egyszersmind a főconsistorium azoknak helyrehozására utasított. A következő 1826-b. a kérelem a parancsolt módon szerkesztve s kiigazítva, a követek névsorával együtt újra fölterjesztetett, de azon év augusztusa 31-n. kelt legfensőbb határozatnál fogva, azon okból „mivel egy követség küldésének szüksége fen nem forog,” a főconsistoriumnak az meg nem engedtetett, melynek egyszersmind meghagyatott, a sérelmeket az udvarhoz írásban benyújtani. Ez meg is történt, de az annyiszor kért, s újra sürgetett orvoslás elmaradt, a sérelmek azonban folyvást fenmaradtak. *)

*) Mint a vallásügyi sérelmek történelmében jellemző vonás legyen itt megemlítni, hogy a főconsistorium fenemlített folyamodása véleményadás végett a guberniumhoz leküldetvén, az udvar egyszersmind parancsolta, hogy azon dologban b. Szepessy püspök is hallgattassék meg. A folyamodás a püspökkel elnöki uton közöltetett, ki az iránti fölterjesztésében a főconsistorium lépését némileg méltányló guberniumot megrovó kifejezést használni nem álltál: „regium gubernium consistorio reformatorum *ancillari* solitum.” B. József János kormányzékai elnök, midőn a püspöki nyilatkozatot felküldötte, az idézett kevésbé illedelmes, s kettős értelemben vehető kifejezésre nézve azon jól eltalált megjegyzést tette, miszerint saj-

A főconsistorium e lépésének sikertelensége, mit egyszersmind a kérés szabadsága megtagadásának is lehetett tekinteni, az illetőkre nagy és kedvetlen benyomást tett, s minden bizonynyal a nevezett egyházi főtanács jobb és czélszerűbb szervezésére vonatkozó tervnek megérlelését siettetette, mi a kedélyeket úgy is már rég foglalatoskodtatá. Nem maradt befolyás nélkül ez ügyben azon körülmény is, miszerint a főconsistoriumtól 1826-b. az udvarhoz fő lterjesztett sérelmek közt állott, vagy inkább azon alkalommal ismételtetett, hogy a köz hivatalokra alkalmazásban a reform. hitet valló egyének szembetűnőleg mellőztettek. Ez állítást a következő adatok eléggé bizonyítják.

Az 1817-dik évben *Fábján Dánielnek* az erdélyi udv. kancellária reform. udvari tanácsosának kir. táblai elnökké előléptetésével, helyébe róm. kath. udvari tanácsos neveztetett, kilényi *Székely Mihály* ítélő mester személyében, s így történt hogy tíz éven keresztül, t. i. 1827-ig, éppen a két püspök s így az ismert vallásos sérelmek korában, az említett udv. kancellárián egy református udvari tanácsos sem volt alkalmazva. *)

Erdélyben is a reformátusoknak szóban forgó hátráttele annyira ment, hogy az 1826- és 1827-dik években e hitsorsosok között egyedül *Katona Zsigmond* kormányzszéki tanácsos volt, ki főhivatalt viselt, míg a róm. katolikusok úgy szólva, minden sarkalatos hivatalnak, t. i. *hat* ilyen állomásnak birtokában valának. **)

nálni kell: „excellētissimum dominum episcopum expressione „*ancillari*“ usum fuisse.“ — Egyébiránt b. Szepessy Ignátz a protestansok iránti ily maga-tartásának köszönhető, hogy az 1827-ik év végén a jövedelimesebb pécsi püspökségre előmozdított, s azzal egyszersmind Erdélyből elmozdított.

*) Székely Mihály 1822-b. kir. táblai elnökké kinevezetvén, helyébe *Nopcsa Elek*, hasonló r. katolikus lett udv. tanácsos, s csak 1827-ben vitték fel a már hajlott-korú *Gyárfás József* reform. kormányzszéki tanácsost a Bécsbe egy megürült udv. tanácsosi állomásra, a ki két év múlva meghalván, helye r. katolikus, gr. *Telki Paula* Ferenczezel pótoltatott, s csak 1833-b. lett újra Bécsben egy reform. udv. tanácsos b. *Nalázi József* személyében kinevezve.

**) Ezek voltak: 1828 elején; b. *Jossika János* kormányzszéki elnök, b. *Miske József* udvari kancellár, gr. *Kornis János* kormányzszéki alelnök.

Nem lehet hallgatással mellőzni, mint a közvéleménynek a fen elősorolt vallásos sérelmek felől későbbi hangos nyilatkozatát, — hogy az 1834-beli országgyűlés részéről a fels. udvarhoz rendelt követség által fölterjesztett országos sérelmek között, a protestansok mellőzése a fő és sarkalatos hivatalokban, a Sz. István napjának megünneplésére vonatkozó udv. rendelet, a reform. főconsistorium kérelmező követségének Bécsbe föl nem eresztése, valamint Laval botrányos levelének kiadása, különösen megemlítették *).

A dolgok ily állásában természetes volt, hogy a vallásos szabadság és jogegyenlőség ellen elkövetett tömérdek s nagy elkeseredést okozó, valamint orvoslást soha sem nyerő sérelmek, kapcsolatban a fenebb már érdekelt okokkal, sürgető és tovább nem halasztható szükség-kép tüntették fel a ref. consistorium sok tekintetben hiányosnak tapasztalt szervezése javítását, s czélszerűleg rendezését tovább nem halasztani, jelesen megszüntetni azon méltó panaszt, mi abból eredett, hogy a főconsistorium külső, vagy jobban mondva, nem Kolozsvárt lakó tagjainak módjuk és alkalmuk nem volt, a protestans autonomiából folyó jogukat rendesen gyakorolni, s az egyházi és iskolai ügyek kormányzásában részt venni.

Az 1819-d. évben tavasszal, midőn Kolozsvárt productionale forum volt, a főconsistoriumnak egy népesebb ülésében, a mondott testület alkotásában szükséges javításokra nézve egy bizottmány neveztetett ki, mely maga munkálatát a mondott év aprilise 25-n tartott ülésre benyújtotta. Annak fölvétele és tárgyalása egy azon évben ősszel tartandó nagyobb gyűlésre elhalasztatott, mely azonban nem tartatott meg, állítólag azon versengés következtében, mi a főconsistoriumi elnökség kérdéséből két kormányzszéki református tanácsos között támadott. Id. b. *Bánffy László* ugyanis, ki 1818-b. ősszel saját kérelmére nyugalomba lett helyezve, s akkor

gr. *Nemes Ádám* kir. kincstárnok, gr. *Lázár László* tartományi kancellár, és *Székely Mihály* kir. táblai elnök. Ez utolsó 1832. végén meghalván, az említett elnöki hivatalra 1833 elején a kath. *Nopcsa Elek* lett előléptetve.

*) Azon országgyűlés „Irománykönyve“ 23-dik száma alatti útastványban.

mint a szolgálatban legidősebb reform. kormányzékai tanácsos a főconsistorium rendes elnöke volt, ez utolsó állását az állam-hivatalból kilépése után is megtartani akarta, de a minek *Kenderesi Mihály*, mint utána következő első reformatus tanácsos ellene mondott, azt állítván, hogy a főconsistoriumi elnökség csupán az activ szolgálatban levő kormányzékai tanácsost illeti. Így e személyes vita miatt, a főconsistoriumi szervezés ügye hátráltatva lett, s azon munkálat nyolcz évig a levéltárban hevert és csak 1827-b. jött megint szóba, miután az azelőtti évben, mint tudjuk, Bécsbe menendő főconsistoriumi követségnek oda föl nem eresztése nagy elkeseredést okozott, másfelől pedig azon körülmény, hogy mint fenebb említettett, a guberniumban hosszabb ideig egyetlenegy reformatus tanácsos volt, a főconsistoriumi elnökségben előfordulható akadályok elhárításáról gondoskodást szükségessé tett.

Igy történt, hogy *Katona Zsigmond* egyet-értve több reformatus főurakkal, — kik között gr. *Bethlen Imre*, Küküllő s Alsó-Fejér megyék volt főispánja, s a nagy-enyedi főiskola főcurátora nagy tevékenységet fejtett ki, — a főconsistorium újra alkotásának ügyét kezébe vette. E czél a mondott 1827-dik évben october 5-kére a főconsistorium külső tagjait egy népesebb ülésre összehívta, mely a főconsistorium újra organizálása felől 1819-b. készült munkálatot tanácskozás alá vegye.

A kérdéses terv, vagy: „a főconsistorium törvényes alkotmányának régibb törvényekből és törvényes szokásokból tisztába hozatalára, s a manipulatio rendbeszedésére“ vonatkozó munkálat Kolozsvárt az irt napon tartott ülésben, s szép számmal összesereglett tagok jelenlétében fölvetetett, s annak alapján az egyházi főtanács újra alkotása elhatározatott. Em litést érdemlő körülmény, mi szerint azt egészben véve az 1709-ki határozatlanabb szervezésre fektetvén, az akkor úgy nevezett „Politico-ecclesiasticum consistoriumot“ léptették életbe, s tagjai előszámlálásában az Approb. Const. I. R. I. Tit. 3-dik cikkére hivatkoztak, vagyis azt „bővebben kifejtették,“ de a mely articulus az 1709-ki munkálatban meg-

említve nincs, s így a főconsistoriumi tagok meghatározására az önkényesen alkalmaztatott. *)

Ugyanez ülésben nem csak három fő- vagy generalis curatornak „a főconsistorium rendes előlülője mellé segédül“ választatása elvégeztetett, de egyszersmind azon intézkedés is tétetett, hogy minden évben rendszeren kétszer, u. m. tavasszal és ősszel népesebb consistoriumi ülések tartassanak, melyre a külső tagok is megjelenjenek, s minden főbb és nagyobb fontosságú tárgyakat, milyenek péld. az egyházi és iskolai curátorok, mint szintén a professorok választása, a vallásos sérelmek eligazítása, népoktatási ügy, stb. csak ily teljesebb gyűlésekben lehessen fölvenni és elintézni. Ez által az eredeti szervezésben már előfordult generale consistoriumok eszméje fölelevenítettett.

A tett határozat értelmében végre ez alkalommal a három fő- vagy generalis curator, előleges kijelölés nélkül, titkos szózatolás útján megválasztatott. Ezek voltak: gr. *Rhédei Ádám* Doboka megye főispánja, gr. *Bethlen Imre* titkos tanácsos és gr. *Kemény Miklós* Aranyos-szék főkirálybírája.

A főconsistoriumnak ez újra szervezésével azonban éppen a földolog, t. i. a tagok jelesen az úgynevezett patronusok határozatlan számának megszüntetése, eligazítatlan maradt, minek természetes következése volt, hogy kivált választások alkalmával, személyes érdekeknek azokba vegyülésével visszaélések történhettek, s valóban történtek is, általában az egyházi kormányzásban változó és szaporítható, valamint pártzélókra könnyen használható tömeg befolyására, sőt uralmára út nyílt, s így az egykori főconsistoriumi oligarchiának még kártékonyabb ochlokratiává fajulásától méltán lehetett tartani. A mondott körülményekkel összekapcsolt, s föl is merült bajok és nehézségek eltávolítása, s azon kérdés tisztába hozatala végett, kik legyenek a főconsistorium

*) Nem lehet elhalgatni, hogy a szervezési ügyben a főconsistoriumnak 1713-beli rendezettebb organisatioja tekintetbe nem vétetett, hihetőleg mivel az egyházi főtanács levéltárában az nem volt, melyet azért az 1819-ki bizottmány sem használt. A püspöki levéltárban Nagy-Enyeden azt föl lehetett volna találni.

döntő szavazattal bíró, s választóképes tagjai? az 1830-d. évben egy bizottmány neveztetett ki, melynek munkálata 1833-b. april. hó közepén tartott népesebb ülésben megvizsgáltatott, s élénk vitatkozás után, többféle módosítással elfogadtatott.

Az 1833-beli pótló szervezet, vagy mint neveztetett, „rendszer” egyfelől a kérdéses bajt, t. i. az egyházi főtanács szavazatképes tagjai számára nézve uralkodó bizonytalanságot megszüntette, másfelől pedig abban a képviselőlet eszméje sem hiányzott. Meghatározatott ugyan is, hogy a főconsistorium népesebb ülése is határozott számú tagokból álljon, annál fogva az abban hivatali állásuknál fogva ülő tagokon kívül, az úgy mondott és határozatlan számú patronusok jövődében az egyházmegyék által, azoknak nagyságához képest határozott számmal választassanak, s szózatolási joggal bíró tagoknak csupán az ilyen választott patronusok tekintésének. S ez új szervezés is, mint az 1827-beli, az Approb. I. R. I. Tit. 2. és 3-d. t. cikkeire alapítottatott, s azoknak „értelméhez képest” a főconsistorium három alkotó részből, u. m. *külső fő- és utána való magistratusok-, patronusok- s egyházi gyülekezet tagjaiból állott, s olyan testületet képezett, melynek meghatározott összes, rendes tagjai három-százán voltak.*

A mint az egyházi főtanács szervezésében fonállott rendezetlenségnek s hiányoknak az új terv által megszüntetésére törekvést helyeselni kell, éppen úgy elhallgatni azt nem lehet, miszerint e dicséretes cél elérése nem törvényes úton kísértetett meg, s azon szervezési munkálat egészben véve csalfa eszmékre volt fektetve.

E második, vagy pótló szervezés alapját s kiindulási pontját ugyan is, a fent már idézett 16-dik századbéli t. cikk képezte, mely főképp az akkor uralkodó hitágazati versengések és szakadások, s ezekből eredő zavarok meggátlása végett hozatott, s ez articulusban csak egyoldalú törvénymagyarozással, vagy inkább erőltetéssel lehet az akkor még nem létező főconsistoriumnak fenebbi három alkotó részét feltalálni, holott törvényt magyarázni kizárólag a fejedelem és az ország rendei jogában áll. A patronusok választása továbbá nem csak anomalia, de jogsértés is volt, mert azoknak száma

önkényesen megszorítottatott, s így sokaktól oly jog vételettel, melynek addig birtokában voltak, a mit tenni a főconsistoriumnak hasonlólag szabadságában nem állott, s midőn a rendszabás szerint nem-nemes egyént is lehetett patronusnak s így főconsistoriumi tagnak választani, ez egy igen lényeges, s a haza sarkalatos törvényébe ütköző újítást foglalt magában, mert politikai jog élvezetével ruházta fel az akkor arra nem képes urbéri osztályt, ily jogot pedig a főconsistorium maga hatáskörének áthágása nélkül nem osztogathatott.

De főképp nagy sérelemnek tekintetett, — s valóban nem csak az alkotmányos jog és formák mellözése, de a protestantismus alapelvei és szellemének számba nem vétele volt, — t. i. hogy mint 1827-b., úgy 1833-b. is nem tartották szükségesnek a szervezési tervet megvitatás és véleményadás végett előre közölni az egyházi főtanácsot alkotó, s abban képviselt testületekkel, melynek péld. a köz-zsinat, egyházvidékek (tractusok) püspöki vizsgálat alatt álló városi nagyobb egyházak és a főiskolák, de azokra meghallgatásuk nélkül, s így a protestans jog és szabadság nagy sérelmével, azt, úgy mondható oetroyálás útján, mintegy rájuk parancsolták.

A főconsistoriumnak e nem csak egyoldalú és önkényes, de egy nagy horderejű, sok érdekekkel összekapcsolt, s annál inkább érett megfontolást igénylő kérdésben elhamarkodva tett végzése, a mint lehet gondolni, többfelől jövő ellenmondásra, felszólalásra adott alkalmat, általában nagy lármát okozott, valamint sok kedvetlen versengést idézett elő.

Az 1833-beli rendszer ellen ily módon tett különböző óvások, tiltakozások következtében, a főconsistoriumnak azon évben augustus vége felé tartott második népesebb ülése felettébb viharos volt. Említést érdemel itt legelőbb azon körülmény, miszerint az 1827-b. választott generalis főcuratoroknak a főconsistoriumban elnöklése ez ülésben vette kezdetét. A mondott évi organisatio után csak hamar több reformkormányzóki tanácsosok neveztettek ki, így péld. 1828-b. *Nalácz József, Inezédi László*, 1829-b. *Sebes Antal* stb. Mivel ennek következtében, a mondott elnökség kérdése a választott generalis főcuratorok, s később kinevezett kormány-

széki tanácsosok között vitára és surlódásra okot adott, s alkalmul szolgált volna, ennek kikerülése végett Katona Zsigmond jónak és szükségesnek ítélte, a főconsistorium minden rendes és népesebb üléseit csaknem hat év lefolyása alatt, maga elnöksége alatt tartani, egyszersmind az iránt, hogy távollétében ülések ne legyenek, Tunyoginak különös utasítást is adott. De 1833-b. nyáron súlyos betegségbe esvén, az auguszt. 24-n megnyilando népesebb ülésen meg nem jelenhetett. Annak megtartására azért, s így az elnökség átvételére a régi szokás és rendtartás értelmében Sebes Antalt, mint akkor első reform. kormányzéki tanácsost egy elnöki levelében felhívta, s azon jogot rá átruházta.

Sebes Antal a fenirt napon a kolozsvári ref. főiskola nagy tanteremében összegyűlt népesebb ülésben meg is jelent, s megbízó levelét előmutatván, az elnöki széket elfoglalta. A gyűlésben, melyen a külső tagok rendkívül nagy száma volt észrevehető, — az elnökség kérdése élénk, sőt részben igen heves vitatást idézett elő, melynek vége lett, hogy Sebes Antalnak az 1827-ki organisatioval ellenkező elnökségét a gyűlés el nem ismerte, ki azért kénytelen volt az elnöki széket oda hagyni és távozni.

Az új irány és eszmék nagy győzelme volt ez. Egy küldöttség rendeltetett ki a gyűlésből, gr. *Rhédei Adámnak*, mint első generalis főcuratornak innopélyes meghívására, hogy az elnökséget vegye át. Nevezett gróf nem sokára magyar dísz-ruhában megjelent, s zajos éljenzések között az elnöki széket elfoglalta. A gyűlés első tárgya volt egy időközben megüriült generalis főcuratori helynek betöltése, *) mire szózatolás utján id. gr. *Bethlen János* lett megválasztva. Ez első példa, s nagy horderejű esemény volt, hogy magánzó a reform. főconsistorium elnöke lett, ellenére a másfél százados régi szokásnak, mely szerint a mondott elnöki székben mindég oly férfiak ültek, kik országos főhivatalt viseltek, rendszeren a kir. kormányzék tagjai voltak.

Második s a kedélyeket nagy mértékben felizgató tár-

*) T. i. gr. *Kemény Miklós* a harmadik generalis főcurator, 1829-b. szeptember közepén meghalt.

gyat az 1833-beli rendszabás ellen többfelől beérkezett, s már érintett beadványok képezték. A mondott évben *Széken* tartott köz-zsinathoz azon szervezés ellen tíz egyházvidék, t. i. a *székely-udvarhelyi, sepsi, erdővidéki, károly-fejérvári, orbai, maros-széki, küküllői, görögényi, nagy-szebeni és a saji* capitulum részéről felírások ntézettek a főconsistoriumhoz, melyek a mondott nagy ülésben fölvetettek.

Említést érdemel itt azon körülmény is, miszerint több patronusok tiltakoztak azon újítás ellen, melynek erejénél fogva egy századot haladó, s törvény értelmében birt jog gyakorlásából kizárattak, sőt e sérelem egy patronusnak az egyház kebeléből kilépésére alkalmul vagy ürügyül szolgált *).

Nem kevésbé a nagy-enyedi reform. főiskola előjárósága is tett az ügyben az egyházi főtanácshoz fölterjesztést, melyben nemcsak a szervezeti munkálat újításai, de főképp annak mértéken túl menő demokratizai s alkotmányellenes szelleme és iránya is sok alapossággal, s egészben véve a fenálló törvények és jogok szempontjából helyesen, haszinto itt-ott élesebben, tekintet nélkül az akkor uralkodó ingerült hanglata, azért nem is elég ildomosan és higgadtan bíraltattak. E nagy-enyedi, s az ottani főiskola összes előjáróságától, egy tanár kivételével, aláirt emlékirat **) lármás, s igen szenvedélyes vitatásokat költött fel, melyek az aláírók irányában néha minden kimélést félretevő kifakadásokban törtek ki, s

*) Gr. *Bethlen Ferencz*, Bethlenben lakó patronus, s fia ugyancsak gr. *Bethlen Ferencz*nek, a kolozsvári reform. főiskola egykori főcuratorának, — a patronusok választásának behozatalából eredett sérelme s neheztelése folytán, még az 1833-ik év vége felé Kolozsvárt, akkor kisé felöltő módon az unitarius egyház keblébe áttért, s majd e hitsorsosoknak a mondott városbeli főiskolájuk főcuratorává is választatott. Példáját azonban családja, jelesen három fia nem követték.

**) A nagy-enyedi főiskola akkori előjárói voltak: gr. *Bethlen Imre*, s b. *Bánffy Ferencz* fő-, és *Tövissi Gergely* al-curatorok, valamint *Kovács József* mathesis és physica, *Tompai János* theologiai tudományok s egyház-történelem, *Bavicz János* természettan, chimia, s német nyelv, *Szász Károly* római s hazai jog és honi történelem, *Csorja Ferencz* philosophia s természeti és népjog, *Péterfi László*, világtörténelem és politika, *Péterfi Albert* philologiai tudományok nyelv. r. tanárai. E tíz tag közül a fenemlített emlékiratot egyedül *Szász Károly* nem irta alá.

ezt annál inkább lehetett sajnálni, mert a nyílt ajtóknál tartott ülésben a nagy-enyedi tanárok közül is többen jelen-valának. Említést érdemel itt, hogy azon ülésben főkép gr. *Bethlen Imre* személyét támadták meg, mint a ki az akkori új eszmék s törekvések iránti ellenszenvéből titkot nem csinált.

Nem ide tartozik, s messze is vezetne, az érintett viszonyokból fejlődött helyzetet és bajokat előadni, melyek által a reformatum egyházban a béke és egyetértés darab ideig megháborítva voltak, s főkép a nagy-enyedi főiskola keblében nem csak kedvetlen, de a tanuló ifjuságra is kiható kártékony szakadás és visszavonás magvai hintettek el, minek következtében az államhatalomnak kétszer u. m. 1835- és 1836-b. alkalma nyílt, a mondott főiskolában előfordult, s nagyobbára *Szász Károly* tanárnak tulajdonított kedvetlen események és zavarok kinyomozása végett, oda elébb polgári és katonai, másod ízben pedig kormányzó bizottmányt rendelni ki.

A főconsistorium egyébiránt az új organisatio ellen beadott kérvényeket, tiltakozásokat megvizsgálta ugyan, de tekintetbe azokat nem vette, s határozatait a többfelől tett, s valóban figyelmet érdemlő ellenvetéseknek daczára fentartotta, csupán a patronusok választására nézve rendelte azt, hogy az minden harmadik esztendőben újjítassék meg.

Ily módon a szóban forgó szervezési tervek által a ref. egyházi és iskolai kormányzás körébe becsuszott, s mindinkább erőre kapott versengések, pártviszályok, s különböző mozgalmak a kormány figyelmét korán, s nagy mértékben magukra vonták, s annak többféle intézkedéseit előidéztek. *B. Vlassich Ferencz* horvátországi bán, Erdélybe küldött kir. biztos, 1833 nov. 5-n kelt elnöki levelében gr. *Rhédei Ádám*ot, mint a nyári népesebb ülés előülölőjét azon évi oct. 24-n kelt királyi parancs értelmében felszólította, — hogy: miután ő Felsőségnek a reformatum főconsistoriumban történt rendetlenségek — disordines — értésére estek, a főconsistorium azon év augustusa végén, mint szintén aprilisben tartott nagyobb üléseinek jegyzőkönyvei, az állítólagos új organisatio-ra vonatkozó minden oklevelekkel együtt, hozzá haladék nélkül átküldessenek, melyek általa párban ő Felsőge elibe

lesznek terjesztendők, eredetileg pedig megvizsgálás és véleményadás végett a kir. Guberniummal közöltetnek *).

Másfél év múlva, u. m. 1835-b. april. 17-n estei *Ferdinand* főherceg, hasonlag erdélyi teljhatalmu kir. biztos, püspök *Bodola János*hoz, úgy szintén a főiskolák tanáraihoz, még pedig külön külön mindenikhez egy elnöki levelet intézett, s azokat felhívta, arra nézve nyilatkozni, hogy az Approbata I. R. I. Tit. 3. art. értelmében, kik neveztetnek patronusoknak? mi volt az e részben fenálló szokás és gyakorlat? s a patronusokra nézve behozott új rendezéssel, mint szintén a régi szokással minémü hasznok és károk voltak egybekapcsolva? **) — A kormány azért, mint a fennebbiek mutatják, a reform. egyházi igazgatást, jelesen a főconsistorium új organisatiójába vágó kérdések felvilágosítását tárgyazó adatok gyűjtésével foglalkozott.

Itt legyen megemlítve, mint a reform. egyházi ügyekbe ez alkalommal történt egyik sajátos kormányi beavatkozás példája, — hogy *Bodola János* püspöknek az 1836-d. év elején történt halálával utódja lett: *Antal János*, köz főjegyző; vagy generalis notarius, egyszermind maros-vásárhelyi tanár, még pedig az 1726-tól fogva fennálló, az akkori redkivüli körülmények között életbeléptetett successional, vagy egyenes hivatali következésnél fogva; ***) s midőn az új püspök:

*) A bán ez elnöki levele közölve van az Okmány-függelékben III. sz. alatt.

**) E főhercegi levelet I. az Okmány-függelékben IV. sz. alatt.

***) A szathmári béke után a kormány által a magyarországi protestans synodusok tartása betiltatván, s a megüresedett superintendensi állomások betöltése az által nehozítva lévén, e bajon főkép azzal kívántak segíteni, hogy a megválasztott generalis notáriusnak, t. i. a synodus jegyzőjének a püspökségben következését is elhatárolták. A magyarhoni ref. egyháznak ily szorult helyzetéből származó aggodalom indította a reform. főconsistoriumot azon gondolatra, miszerint a synodus maga követői által felszólította, az említett gyakorlatot, s így a generalis notarius successióját az erdélyi superintendenciában is életbe léptetői. Az 1726-b. Nagy-Enyedén tartott synodus ez ajánlatot elfogadta, de mint ideiglenes intézkedést, oly feltétellel: „hogy ha Isten jobb időket enged értünk, a régi usus observáltassék, juxta canones receptos.“ A jobb idők bekövetkeztek, zsinatokat mind két magyar hazában akadály nélkül lehetett tartani, a superintenden-

nek a törvény értelmében királyi megerősítése kéretett, az megadatott ugyan 1836-b. mart. 23 n kelt udv. rendelet által, de azon kijelentés mellett, hogy Antal nem azért erősített meg, mintha a köz főjegyzőnek a superintendensi hivatalra egyenesen következni kellene, hanem mivel *ő Felsége az ő személyét kedvelli.* *)

A fenérintett kormányi előleges lépések után, a főconsistoriumi új szervezésekre vonatkozó, s 1836-b. május 1-n kelt kir. leirat a guberniumhoz leérkezett. *Ő Felsége* abban kifejezván maga kedvetlenségét, miszerint a főconsistoriumnak régóta fenálló szervezetében nagyfontosságú újítások hoztattak be, s előre ki nem kért királyi jóváhagyás nélkül életbe is léptetve lettek, azokat maga legfensőbb felügyeleti jogánál fogva érvényteleneknek nyilvánította s eltörölte, annál fogva parancsolta, hogy a főconsistorium teljesen *az 1833-d. év előtti* állásába tétessék vissza, s gr. *Rhédei Ádám* kir. táblai elnöknek, mint a reformatusok között legfőbb hivatali polczon állónak előlülése alatt gyűljön össze, kinek akadályoztatása esetében, a hivatali rangban utána következő elnököljön, míg az erdélyi fő és sarkalatos hivatalok, az országos rr. választásokat Magyarországon már régóta s folyvást a törvény értelmében választják, míg Erdélyben a püspöki successionak sem kor-, sem czélszerű, nem is törvényes, de kényelmes gyakorlata, még pedig hosszas ideig az egyházi vidéki v. tractualis jegyzőknek az esperességbe választás nélkül következésével megtoldva, tovább is fenmaradt, sőt mellözve az egyházi törvényeket, — az Approbata I. R. I. Tit. 9-d. cikkének, s így *országos törvénynek is ellenére*, — mely „a püspökségre a közönséges egyházi gyülekezeteknek tetszésekből és végzésekből“ választást világosan rendel, — az még ma is fenáll. L. „Successio és képviselő az erdélyi evang. reform. Superintendenciában.“ Pest 1861. 8. Nem kevesebb tárgyismerettel, mint jog és törvény iránti tisztelettel irt alapos és korszerű kis munka.

*) Praefatum Johannem Antal in munere Superintendentis non ideo confirmatum esse, quasi necessario ac immediate Generalis notarius in Superintendentem succedere deberet, sed ideo, quia nunc pro tunc in Superintendentem electi Joannis Antal persona Suae Majestati Sacratissimae accepta est, et sic nulla subversatur causa, confirmationem vi Approb. Const. P. I. Tit. I. art. 9 Principi competentem, eidem donegandi.“ Legyen itt megemlítve, hogy n. b. *Józsa Sámuel* ur, miután 1844-b. az erdélyi udv. kanczellária vezetését átvette, a reformatusok iránti jó indulatának bizonyosságul *Antal János* püspöknek királyi *tanácsos* czímmel földiszítését kieszközölte, s majd az utána következő két püspök is e megtiszteltetésben részesült.

tása következtében törvényesen betöltve leendnek, mikor hasonlólag a reformatusok között legfőbb hivatalban álló fogja a fenírt módon az egyházi főtanács üléseiben az elnökséget folytatni *).

E kir. leirat Kolozsvárra leérkezvén, a gubernium azt két követe, u. m. gr. *Lázár László* róm. kathol. kormányzéki tanácsos és tartományi kanczellár, s *Lészai Lajos* reform. kormányzéki titoknok által kézbesítette gr. *Rhédei Ádám* nak, mint a főconsistorium elnökének, még pedig annak május végén tartott ülésében, hol a követek megjelenvén, az elnököt a királyi parancs átadása mellett annak pontosan leendő teljesítésére felszólították. A királyi rendeletnek az illető helyre ily sajtószzerű és szokatlan módon juttatása, a mint legalább akkor híre volt, legfensőbb parancsból történt, bízhatólag, hogy a dolognak az nagyobb nyomatókat adjon. A főconsistoriumi elnök a kir. rendeletet vévén, a kormányzék küldötteit annak a főconsistorium közelebbi első népesebb ülésében leendő tárgyalása felől bizonyossá tette. Kik a fenforgó szervezési kérdés állását és érdemét jobban ismerték s értették, mint az azzal Kolozsvárt és Bécsben foglalkozó r. kathol. tanácsosok s előadók, azt is tudták, miszerint a kir. leirat a főconsistorium organisatiójában s helyzetében voltaképen lényeges változást nem tett, s a reform. egyházi kormányzásba a május 1-n kelt kir. leirattal megkísérett beavatkozással semmi egyéb elérve nem volt, mint a patronusok választásának megszüntetése, azzal pedig éppen a főconsistoriumi tagok számának sok rendetlenséget okozó határozatlansága állítottatott vissza **).

*) E kir. leiratot l. az okmány-függelékben V. sz. alatt.

***) A kérdéssé k. leirat kihirdetése után, a házassági váló-perének az udvarhoz feljebbvitelére, valamint az egyházi szolgák állására vonatkozó két főconsistoriumi felirat 1836 jun. 28-n és jul. 11-n kelt k.-széki rendeletek mellett eligazítatlanul visszaküldetett azon okból, hogy azok a nem törvényesen alkotott, s minden végzéseivel megsemmisített egyházi főtanács üléseiből lévén fölterjesztve, legfensőbb parancs folytán, a törvény értelmében rendezendő főconsistorium által újra tárgyalassanak. Ez intézkedések is — mint a fentebbiekből lehet érteni, — semmi gyakorlati jelentőséggel nem bírtak, csupán a kérdéssé ügyek eligazítását hátrább vetették, s itt is az éppen nem czélszerűleg történt kormányi beavatkozás sikertelenségét bizonyították.

Nem sokára a főconsistoriumot illető újabb legfensőbb kormányi intézkedés történt. *Gr. Rhédei Ádám* 1836 auguszt. 2-kán egy elnöki körlevelénél fogva az egyházi főtanácsnak augusztusi népesebb ülését elhalasztotta, miután *Ferdinánd* főherceg és teljhatalmu királyi biztos arról értesítette, hogy ő felségének kegyelmes akarata volna, miszerint az akkori „környülállások tekintetéből” — Kolozsvártt t. i. azon anyáron nagy mértékben pusztító cholera uralkodott, — a mondott ülés novemberben tartassék. A főconsistoriumi elnök azért e királyi gondoskodás következtében, a népesebb ülés hátránnyául azon évi november 13-kát tűzte ki. *)

A főconsistoriumnak a mondott napon megkezdett népesebb ülésében *gr. Bethlen János* mint 1833-b. választott generalis főcurator, e hivataláról lemondván, az így megürült helyre az 1836-d. év elején kinevezett kormányzékai tanácsos *Szentgyörgyi Imre* választatott meg **), s majd a május 1-ső napján kelt kir. intézvény tárgyalás alá vétetett. Arra nézve határozatba ment, hogy részint azon okból, mivel háromévi tapasztalás szerint, a patronusok választása „a kitűzött célnek” nem minden részben felelt meg, részint „a kegyelmes kir. leírás iránti tiszteletből”, a főconsistorium az 1833-beli intézkedésekről lemondott, miről az illető testületek egy körlevelben értesítették ***). Másfelől egy a Felsőházhoz intézett terjedelmes feliratban, „a nagy-fontosságú dolog bővebb felvilágosítása s fölfejtése” szükségesnek találtatott, s az 1833-beli rendszabást az ismert és az ekklézsiái directiókban s ritusokban a javítást megengedő approbatalis törvényre hivatkozás-

*) L. ez elnöki levelet az Okmány-függelékben VI. sz. alatt.

**) Itt megemlítendő azon körülmény, hogy *gr. Bethlen Imre* generalis főcurator 1834-b. aprilis 22-n meghalván, ugyanazon évben nyáron tartott népesebb ülésben *Zeyk Dániel* és *b. Kemény Ferencz*, 1833-n. kinevezett ideigleni kormányzékai tanácsosok, generalis főcuratoroknak megválasztatának, de mivel a következő 1835-b. februarius elején az országgyűlés feloszlata után azon hivatalokról lemondottak, a május 1-én kelt kir. leirat értelmében, már mint magukozók a főconsistoriumban elnökléstől eltiltattak, s azért kellett új generalis főcuratort választani mire *gr. Bethlen János* lemondása, alkalmat adott.

***) L. e főconsistoriumi körlevelet az Okmány-függelékben VII. szám alatt.

sal kívánták indokolni, valamint az 1709-től 1776-ig az elnökséget vivő, s azon hivatalba beállított generalis főcuratorok megnevezésével azt bebizonyítani, hogy a főconsistorium jogában állott, s azzal törvényellenes dolgot nem tett, midőn 1827-b. az 1709-től fogva fenálló állapotra viszatért, s így generalis főcuratorokat választott, mely gyakorlathoz, t. i. maga elnökeinek választásához ragaszkodását jövődre nézve is ki nyilatkoztatta, egyszersmind új szervezési tervét „annak idejében” kidolgozni, maga jogát fentartá. E fölterjesztésre semmi legfensőbb határozat nem adatott le, általában továbbá intézkedés ez ügyben nem történt, s így a főconsistorium azután is a kormányzék reform. főhivatalnokait s tanácsosait maga elnökeivé, vagy generalis főcuratorokká rendszeresen megválasztotta, s e részben *gr. Teleki Józseffel* sem történt kivétel, ki mint az országtól választott, a monarchától megerősített, 1708-tól fogva, s így 134 esztendő elteltével, első református kir. kormányzó, 1842-b. főconsistoriumi elnöknek megválasztott.

Egy visszapillantást téve 1827-től fogva 1836-ig történt s a fenebiekben elősorolt egyházi mozgalmakra, — bár a reform. főconsistorium új rendezésében nem minden a jó renddel megegyezőleg történt is, s ha nem lehet kivált azon észrevételt mellőzni, hogy az új tervezési szervnek az életbe léptetés előtt sokaktól óhajtott királyi jóváhagyására nézve, mind a Gelei-féle canonoknak, mind pedig a református püspököknek fejedelmi megerősítésében törvényben gyökerező analogiát lehet találni, — van e dolognak egy más, nem kevésbé figyelembe veendő oldala is. Nem szabad főképp sem feledni, sem ignorálni, hogy azon kis hazában, melynek legrégibb, legszentebb törvényei biztosították a vallásos szabadságot és jogegyenlőséget, a protestansok e leghécsesebb jogai folyvást megtámadva valának az uralkodó kormány rendszer által, melynek fölve, s lehet mondani másfél századon keresztül következetesen gyakorolt állandó törekvése volt: — e részben elég hivatkozni a fenebb idézett vallásos sérelmekre, — a rom. kathol. hierarchia uralkodását s érdekeit előmozdítani, mintha az állam-legmagasabb feladata az volna. Valóban egy csak az egyházi és politikai reactionnak szolgáló, világosságot elzáró, jogot nem ismerő absolutismus, általában a józan haladást gát-

ló rendszer ellenében, a reform. egyházi főtanács eljárását a jogvédelem szempontjából kell tekinteni, ha az maga törvényes szabadságát s autonomiáját minden lehető módon biztosítani kívánta; nem lehet azért csodálkozni, ha a rom. kathol. tulkapások következtében, a reform. egyházi kormányzás is maga intézkedéseiben néha tán messzebb mentve mint kellett volna, az egyház valódi java, s a pártérdekek között határt vonni nem tudott; — ily helyzet a szélsőségek érintkezése volt.

Mind a mellett még is sajnálni kell, hogy a reform. főconsistoriumnak oly szükséges rendezése, „in bona forma“ újra szervezése mind e mai napig elmulasztatott, s annál fogva e kormány-testület, mihez hasonló egyházi igazgatás formája az egész protestans világban nincs, oligarchiai mint ochlokratizai alkotásában, túl élve minden politikai változásokat, a régi Erdélyt ledöntő nagy katastróphát, — a forradalom és reactio, az 1848-ik tulságos demokratzia s az azt követő absolutismus által okozott romok között ma is fenáll, mi ugyan nagy életre-valóságot látszik mutatni, de azért még is senki sem fogja tagadni, hogy rendezett állapot és viszonyok minden esetben idvesebbek volnának, s azok az egyházi kormányzás eszméjének, céljának és érdekeinek inkább meg is felelnének. S ha Magyarországon nehezebb viszonyok és körülmények között a protestans egyház szervezését a képviseleti alakra fektetni, ezt itt életbe léptetni lehetett, nincs ok azt gondolni, hogy Erdélyben, az ottani sokkal kedvezőbb helyzetben azt teljesen életbe léptetni, lehető ne volna.

S ha mint valóban történt, a reform. főconsistorium jobb rendbe hozásának mindedig elmaradását, az oly népes, mint értelmes erdélyi reformata anyaszentegyháznak *) folyvást úgy nevezhető földes-ur rendszer gyámsága alatt tartását, s

*) Az 548 anya- és 460 leány-egyházat magában foglaló erdélyi reform. anyaszentegyházban a lelkek száma 315,000-et haladja; van négy főiskolája; Nagy-Enyeden, Kolozsvárott, Maros-Vásárhelytől, és Székely-Ud helyt; három algymnasia: Zilahon, Szászvároson és Sepsi-Szent-Györgyön, 3709 tanulóval; számos népiskolában 24,144 gyermek tanul, — az 1864-ki névkönyv szerint.

így legszebb, azt egyedül életképesse tervő jogának, autonomiájának korlátozását az illető világi és egyházi előjárók azal kívánják indokolni, hogy még most *nem idő szerinti* — non est de tempore — ez a javítás, s annak halasztása szükségességét éppen az idővel akarják menteni, nem lehet elhallgatni, miszerint kissé sajátságos anachronismus: *az időre hivatkozni az idő ellen*, mely szüntelen haladó természeténél fogva, a haladásra és javításra sürgetőleg int; legyen szabad azért megjegyezni, hogy az azt halogató, a soha vissza nem térő időt nem használó úgy teszen, s úgy jár, mint a római költő parasztja, ki a szakadatlanul ömlő és habjait megszűnés nélkül hőmpölygötető viz lefolyását várta, hogy rajta átmenyjen.

Rusticus exspectat, dum defluat annis, at ille
Labitur et labetur in omne volubilis aevum. *)

Várja paraszt viznek lefolyását, már pedig az megy,
S hőmpölyög árkában folyvást és minden időben.

*) Horatius I. Epist. II. 42. 43.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Az erdélyi alkotmányos küzdelem előjöttéka 1832-33-b. — Alsó-Fejér s több megyék föllépése a kormány ellen. — A gubernium fölterjesztése az udvarhoz. — B. Vlasiich Perencz horvátországi bán küldetése. — Annak sikertelensége.

Az 1834-beli, méltán úgy nevezhető sérelmi országgyűlés Erdély évkönyveiben emlékezetes helyet foglal el, annak államéltében az, epochalis korszakot képez.

Lássuk az ország általános helyzetét, s azon politikai viszonyokat, melyekben a bekövetkezett nagy változás csirái rejtve valának.

Az ország rendei, kiknek a törvény értelmében, minden esztendőben összegyűlniök kellett volna 23 évig, t. i. 1811-től fogva egybehiva nem voltak. E tény *egyedül* elég hangosan szól, a haza jogi állapotának nagy mértékben megingatását bizonyítja, Erdélynek éppen egy század beteltével, 1791-b. beczikkelyezett magna chartájában, a leopoldi hitlevélben újra megerősített és biztosított majd minden sarkalatos törvényei fejlődékenységre mentek, a három nemzet azokon alapuló jogait, váltságait a kormány vette kezébe, és gyakorolta. *) Az adót már 1761-től fogva egyedül a kormány vetette ki, mely az újonczok szedését is egyoldalulag rendelte el, s a megyei és

*) A szóban forgó országgyűlés alatt ismeretes volt egy ellenzéki tag azon csipős megjegyzése, hogy a leopoldi hitlevélnek egyedül a 17-d. pontja volna még érvényben, hol a hazában csupán a szükséges számmal tartandó ürségekre nézve mondatik: „Generalem et caput germanum illis praeficiemus.

városi hatóságok által részint az ismert s annyira lealázó kötéllal fogás útján kiállította, a rendek választása alá eső fő- és országos hivatalokat helyettesítéssel a kormány töltötte be, valamint a megyei tisztek választásába, s megerősítésébe is, annak nem törvényes értelemben gyakorolt beavatkozása folytán, sok rendetlenség csuszott be. Még kiáltóbbak voltak a már ismert vallásos sérelmek, melyekből a családi élet körében is sok versengés, mint kellemetlen surlódások fejlődtek.

A mondott országgyűlésen nagy erővel kifejtett és szenvedélyesen folyt alkotmányos küzdelmet, azon nagy harczt, melynek czélja volt: a haza sokkép megingatott jogainak s alaptörvényeinek helyreállítása, a fenebbiekben rajzolt helyzet idézte elő. E tusát a magyar és székely törvényhatóságokban hasonló jelenetek és mozgalmak előzték meg; a szenvedett jogsérelmek orvoslása, a törvényeknek teljes erejükbe visszahelyezése volt a megyei élet jelszava s czimervonása; az akkori törekvések és közjogi viták e központba egyesültek, s onnan indultak ki. Az alkotmányos életnek a kis hazában már érintett fölébredése volt ez.

A megyéknek a kormány, s annak törvénysértő rendszere ellen föllépése, az ebből eredett közjogi heves viták az országgyűlési dráma *előjátéka* gyanánt tekinthetők, melyet azért a dolog természete szerint előre-bocsátani kell, ez az azt követő országos nagy drámának megértésére, egyszersmind érdekesebbé tételére szolgál.

Az 1832-d. évben már zajosabbá vált megyei közgyűléseken főkép a vallásos jogegyenlőség ügye, s azt sértő hatéti oktatás, valamint a kormánynak a tisztújítások körül nem a törvény értelmében gyakorolt eljárása képezték a napirendre hozott sérelmeket, egyszersmind a rég nélkülözött országgyűlés összehívását sürgették, s az erdélyi unio eszméjét is megpendítették, mire nézve az akkor Pozsonban folyamatban levő országgyűlés közbenjárását fölhívták. A mint egyfelől e fordulatot a közügyek iránt fölébredt nagyobb s élénk részvétel örvendetes bizonyossága gyanánt lehetett tekinteni, úgy másfelől a szóban forgó sérelmek többnyire zajos és az indulatokat hevítő szenvedélyes vitákat idéztek elő, a kormány tekintélyét nem kiméltő, tetteit, intézvényeit élesen megrovó, azok

ellen tiltakozó nyilatkozatok mind sürűbbek kezdének lenni, s végre az engedelmisséget megtagadó végzések sem maradtak ki.

E megyei küzdelemnek világosabban megértéséért, főkép a tisztujtás ügyét illetőleg tudni kell, hogy a leopoldi hitlevél 8-dik pontja szerint a megyei rendektől választott tisztviselők közzül a *főbirák* és *alispánok* királyi megerősítés alá terjesztendők voltak, míg a megyei pénztárnokra nézve a törvény azt nem kívánta. De régi szokás és gyakorlatnál fogva a megyék a pénztárnokot is a más kettővel együtt felküldötték, s így a kormány a magyar törvényben nagy jelentőségű szokás erejénél fogva, úgy szólva, a pénztárnokok megerősítése jogának is birtokába lépett.

Igy történt, ez eset adta elő magát a „kilencz és három kijelölt“ s híressé lett sérelem ügyében is. Az 1791-beli 12-d. s a megyei kormányzásra vonatkozó törvény szerint, a legfelsőbb megerősítés alá tartozó hivatalokra, a „bevett vallásokból szótöbbséggel választott három alkalmas egyént“ kellett fölterjeszteni. A törvény ez idézett szabálya nincs elég világosan kifejezve, melyet azért különbözőleg lehet értelmezni, azonban hasonlólag régi szokásnál fogva azt úgy magyarázták és gyakorolták, hogy a magyar és székely törvényhatóságokban, hol három, u. m. róm. kathol., reform. és unitarius vallás van, ezeknek követői közzül, még pedig mindenikből, külön külön hármat, s így összesen kilenczet terjesztettek fel. Ily móddal kilencz kijelölt felküldése az udvarnak lehetővé tette, miszerint a szózatok többségére nem tekintve, a megye bizodalját nem bíró tiszteket is erősített meg, illetőleg kinevezett, mi tagadhatatlanul a megyei rendek szabad választási jogának esorbitásával és sérelmével történt. Ehez járult, hogy voltak esetek, midőn a kormány a megyékben oly tiszteket is nevezett ki, a kik a kijelöltek számában nem voltak, ha szinte nevük a választás alkalmával említettett is *).

*) Több ily megyei tiszteknak megerősítése említették az 1834-beli országgyűléstől a sérelmekkel az udvarhoz küldött követség végtudósításhoz tartozó adatok *följegyzésében*. L. azon országgyűlés „Irománynönyvét“ 88-d l.

Midőn 1830 után, az alkotmányos küzdelem a megyék és kormány között kitört, annak a fenebbi két kérdés igen bő táplálékot adott. A megyék az első esetben, a szokásnál régibb törvényhez ragaszkodva, a pénztárnokot megerősítés alá föl nem terjesztették, valamint a második esetben, a választási jog természetéből indulva ki, a törvényt úgy értelmezték, hogy a megerősítést kívánó hivatalokra csak a legtöbb szózatot nyert három egyén nevét küldötték fel. A kormány, mint lehet gondolni, mind a két esetben a szokásra s folytonos gyakorlatra támaszkodva, a megyéknek állított rendellenes és önkényes eljárását tünni nem akará, annál inkább, mert az utolsó esetben a megyei rr. törvény magyarázásába elegyedtek, ezt pedig az 1791-beli 7-d. t. cz. értelmében csak az országgyűlés s a fejedelem együtt közösen gyakorolhatják. Ily módon a kormány és megyék között, mint mindjárt látni fogjuk, a tisztujtás ügyében, s más kérdésekben is éles tusa fejlődött ki a nélkül, hogy abban a kormány sikert aratott, s tekintélye gyarapodott volna.

A megyékben a közügyek iránt föléledt nagyobb s élénkebb részvét következtében, a nevekődő ingerültség, s abból eredhető surlódások eltávolítása végett, a gubernium nem mulasztotta el az uralkodót az országgyűlés mielőbbi összehívásának szükségességére figyelmeztetni, s azt több versen tett fölterjesztéseiben kérni.

Ferencz császár, ki hatalmát senkivel megosztani nem szerette, s azért mint tudja van, nem volt barátja az alkotmányos kormányzásnak, másfelől mégis nem mellőzhető az országnak a gubernium által is gyámoltott jogos és igazságos kívánatai megadásáról gondolkodni, s így a kedélyeket megnyugtani. E célból 1832-b. tavasszal Parenzo-ban Istria városában mulatása alatt, azon év májusa 28-ról a guberniumhoz a kérdéses ügyben egy kir. leíratot intézett, melyben a hozzá fölterjesztett kérelmek „törvényes és nagyon fontos voltát“ megismervén, erős szándékát kijelentette az országgyűlést mielőbb összehívni, nem csak a mult diactákról függőben maradt tárgyak eligazításáért, de azért is, mivel eleget akarva tenni az 1791-beli 20-dik törvényeziknek, mely a fő és sarkalatos hivataloknak a kk. és rr. választása útján be-

töltését rendeli, valamint hogy több más hasznos és a haza boldogságát előmozdító törvények hozására is alkalom adassék, mire nézve a guberniumnak megparancsolta, hogy az országgyűlés elibe terjesztendő tárgyakra vonatkozó előmunkákat készítse el, azt is rendelvén, miszerint ez atyai szándéka felül a törvényhatóságok értesíttessenek *).

A megyék azonban bár ö Felségének említett atyai nyilatkozatát hódoló tisztelettel fogadták, de a mult idők keserű tapasztalásából okulva, a király nevében adott ígérettel, — törvényes kérésük teljesítésének tovább halasztásával — meg nem elégedtek, s jogaikat majd határozottabb módon kezdték követelni. A nevedő izgatottság folytán élesebb surlódásokat lehetett várni, e részben Alsó-Fejér megye, mint különben is az ellenzéki mozgalmak központja, az 1832-dik év tavaszán a fenemlített királyi leiratot megelőzve, a közügyek állásában történt fordulat bizonyosságául, egy figyelmet ébresztő épést tön, midőn a sérelmek ügyében a kormányzékhez intézett feliratában a tartozó tiszteletet szeme előtt nem tartva, Iszintén fenyegető hangon szólalt fel, mi a megyékben akkor már nagy erőre kapott törekvéseket s nyilvánuló ellenzéki szellemet jellemzőleg kifejezte. A rr. az országgyűlés összehívásáért ö Felségéhez folyamodván, a guberniumot felhívták, hogy elnökei és tanácsosai nem törvényesen birt hivatalukról mondjanak le azon esetben, ha a fejedelem a rr-nek említett kérelmüket nem teljesítvé, mert ha azt nem tennék, a megye az első országgyűlésre maga követeit oly útasítással fogja küldeni, hogy azok választások alkalmával a kir. kormányzéknek tagjaira egyáltalában ne szavazzanak. — Ugyan ez idő tájban Doboka megye is a guberniumhoz ily hangon és szellemen készült felirást intézett.

A fenemlített s 1832 május 28-n kelt kir. leirat köröztetése a kedélyek csillapítása helyett, az ellenszegülést még magasabb fokra emelte. Jelesen Alsó-Fejér megye nem sokára a daczos felirással meg nem elégedve, még tovább ment, s a kormány ellen tetteg füllépésre is, a végrehajtó hatalom körébe avatkozással példát adott. E megyének 1832 végén,

* L. e kir. leiratot az Okmány-függelékben VIII. sz. alatt.

jelesen novemb. 27-n kezdődő, s majd december hóba is átnyuló népes és lármás második közgyűlésén e részben oly nevezetes, mint nagy-következésű határozatok hozattak. A rendek névszerint a megyei tisztek választása és helyettesítése ügyében az addig fenállott szokással ellenkező, a folytonos gyakorlatot megváltoztató, s életbe is léptetett intézkedéseket tettek, továbbá Sz. István napjának legfensőbb helyről parancsolt inneplését a hathéti oktatással együtt megtiltották.

Az Alsó-Fejértől adott példa csak hamar utánzásra talált, — hasonló kormányellenes lépések más megyékben is hozattak, s azon felyül ily végzések elfogadására némelyek által az erdélyi törvényhatóságok felszólítottak. *Kraszna* megye 1832 decemb. 15-ik, *Közép-Szolnok* ugyanazon év dec. 18 n kezdődött közgyűléseiken a hathéti oktatást eltörölték, s kinyilatkoztatták, miszerint a Sz. István napjának meginneplése végett kiadott rendelet a protestansokat nem kötelezi. *Háromszék* 1833 febr. 4-n, *Aranyos-szék* febr. 18—20-n a hathéti oktatást és Sz. István napját illetőleg a kormány rendeleteit nem teljesítendőknél határozták, ugyan ezt tette *Kolozs* megye 1833 febr. 25 — mart. 5-n a hathéti oktatás ügyében, s az erdélyi uniora nézve a pozsoni országgyűléshez felhívást intézett, nem kevésbbé *Felső-Fehér* megye 1833 febr. 17-n kezdett közgyűlésében tisztújítást tartván, az udvarhoz megerősítés végett csak a főbírákat és alispánokat küldötte fel, egyszersmind a megválasztott tiszteket föleskette. A megyék végre már kezdték a kormányzékktől kívánt közigazgatási tudósításokat is megtagadni. Igy péld. *Belső-Szolnok* megyének 1833 febr. 24-n tartott közgyűlésében felolvastatván a gubernium rendelete, melyben az egyházi adó alá vettetés ügyében a dolog állásáról jelentést kívánt, — a megye abba mint országgyűlés elibe tartozó tárgyba belé nem ereszkedett.

A megyékben ily módon mutatkozó „procax libertas“ a kormány figyelmét, mint lehet gondolni, nagy mértékben magára vonta. A gubernium már akkor, midőn Alsó-Fejér megye fenemlített végzéseit tartalmazó jegyzőkönyv hozzá felküldetett, nem mulasztá el 1833 febr. 14-n tartott üléséből az ügynek állásáról, valamint a megyékben a gubernium iránti engedetlenség szellemének mind nagyobb erőre kapásáról ö

Felségéhez intézett feliratában maga nézeteit, aggodalmait előadni, s e részben maga tekintélyének a fejedelem által nem eléggé gyámolítását is mintegy szemrehányás, vagy legalább panasz-kép fölemlíteni, szükségesnek vélte, *) hozzátéve azt, hogy hír szerint Belső-Szolnok s Torda megyék is már az alsó-fejéri példát követvén, hasonló határozatokat hoztak, annál fogva „a sürgetőleg azt kívánó körülmények között“ szükségesnek látta a monarcha közvetlen intézkedését igénybe venni, t. i. nehogy „a kir. guberniumnak a törvényes rend és felségi jogok fentartására ezelő rendeletei fogauatlanok maradjanak, azokat ő Felsége mind a jelen, mind más előforduló esetekben legfelsőbb királyi tekintélyenél fogva, *melnyek közbenjövése nélkül sikert már nem lehet remélni*, hathatósan támogatni legkegyelmesebben méltóztassék.“ Szóval: *a nem törvényes állásban* levő gubernium őszinte, s igen nevezetes vallomást tett, hogy az országban a *törvényes rendet és függést* maga erejével fentartani többé nem képes.

A guberniumnak az alsó-fejéri eseményekről tett följelentése nem maradt Bécsben kívánt hatás nélkül. Annak következtében a megzavart rend helyreállítása végett szükségesnek talált legfelsőbb intézkedés nem sokára leküldetett. Egy 1833-ban március 24-n kelt, s a guberniumhoz intézett kir. leiratban ő Felsége hivatkozva már ismert, 1832-b. május 28-ról leadott, s az országgyűlésnek mielőbb leendő összehívását megígérő kir. rendeletére, maga neheztesítését erős szavakkal kifejező, miszerint: „több s gonosz szándékból iz-

*) A gubernium Alsó-Fejérnek 1832 tavassz tartott első közgyűlésében az ellene hozott, s fenőrintett végzéseket azon év június 4-n ő Felségének följelentvén, ez mondott évi aug. 30-n kelt udv. decretumban esnap „legfelsőbb tudásul vétetett,“ a guberniumtól remélt s várt megróvás nélkül; vagy a felirat szavaival: „pro altissimo notitiae statu sumta, *praevis illegali et temerario antelatae universitatis postulato tamen, propriae Majestatis Vestrae Sacratissimae augustae personae offensionem involvente, absque ulla, quam regium haec gubernium praecoecupare sibi integrum haud esse compererat, altissima censura manente.*“ — A guberniumnak az akkori helyzetet illusztráló e nevezetes felirata olvasható az erdélyi 1834-beli országgyűlés jegyzőkönyvéhez tartozó irománykönyv 24-d száma alatt, 67 lap.

gatott megyék a törvényes útról már annyira eltértek, hogy zajos gyűléseikben vakmerő önkénnyel oly végzéseket hoztak, mik a törvényekkel, az ősi alkotmányokkal s régi szokással ellenkeznek, azokat közzétették, sőt más törvényhatóságokat is hasonló tettek fölszólítottak, így a törvényhozó hatalmat magukhoz ragadták, s azonkívül ő Felsége és a kir. gubernium tekintélyének s hatáskörének ellene szegültek.“ Ennek következtében, ő Felsége, hogy: „a közigazgatás rendjének megzavarására ezelő minden ilyen mesterkedések megzaboláztassanak, — Alsó-Fejér s több megyéknek azokból folyó, és a megyei tisztek választására, helyettesítésére s megerősítésére, valamint a vallásos ügyre, az áttérésre, más törvényhatóságok felizgatásaért járkaló küldöttségekre — pro concitandis aliis jurisdictionibus deputationes ambulatorias — s a magyarbani országgyűléshez követek küldésére vonatkozó minden végzéseit“ megsemmisítette s érvényteleneknek nyilvánította, minck az egész országban kihirdetését parancsolta. Mivel pedig ő Felsége határozott s változhatatlan akarata, miszerint a törvényes rend helyreállításával az országgyűlés összehívattassék, — b. *Vlassich Ferencz*, altábornagy, horvátországi bán, s főhadparancsnok stb. erdélyi teljhatalmu királyi biztosnak kinevezetett, hogy ő Felsége említett szándékának végrehajtását eszközölje, s arra nézve mindent, mit szükségesnek itél, tehessen, egyszersmind a gubernium és minden hatóságok az iránta tartozó engedelmisségre és rendeleteinek teljesítésére utasítottak. *)

B. *Vlassich Ferencz* e küldetése következtében, a fenebbi királyi parancs foganatosításáért, 1833 april. 18-n Kolozsvárra megérkezett. A kir. kormányzék arra nézve szükségesnek ítélte, a magyar és székely törvényhatóságok közgyűléseit ugyanazon *egy napon*, t. i. 1833 május 2-ra összehívni, hogy tudva lévők, s úgy mondott törvénytelen határozataikat visszahuzzák. Az illető gyűléseknek pedig azért kellett egy napon tartatni, mert így szétszolni kénytelenek voltak „az utazó patrioták,“ mint nevezték akkor a marchalisokon mind nagyobb számmal fellépő ellenzéki hazafiakat és ifju szóno-

*) L. e kir. leiratot az Okmány-függelékben IX. sz. alatt.

kokat, kiknek a kormány ellen részben nagy sikerrel tett izgatását az irt módon gyengíteni vélték.

A czél azonban elérve nem lett, a törvényhatóságok legnagyobb része a kormány kívánságának eleget nem tett, de a hazai törvényeken alapuló, s így jogosnak állított és hatáskörüket át nem hágó végzéseik mellett maradásukat jegyzőkönyveikben kifejezték, azokat a kir. biztoshoz maguk követjeik által felküldötték, egyszersmind az országgyűlésnek is mielőbb összehívását kérték. Ily követtségek jelentek meg b. Vlassicsnál többek között május 16-n, *Középs-Szobnok*, május 18-n *Kraszna-megyék* részéről. — *Kolozs-megye* maga küldöttsége által a kir. biztos előtt kinyilatkoztatta, hogy bár határozatait a haza törvényein alapulóknak s annál fogva törvényeseknek és kötelezőknek ismeri, de azoknak, melyek még közzé nem tétettek, kihirdetését a jövő országgyűlésig elhalasztotta. *)

Igy egészben véve a horvátországi bánnak erdélyi missioja nem csak kívánt siker nélkül maradt, de lehet mondani, az ellenzéki törekvések a hazában inkább megerősödtek, s az alkotmányhoz és törvényekhez állhatatosan ragaszkodás a megyéket a további teendőkre nézve is egy érzésben egyesítő, s az összetartásra felhívó jelszó vala. B. Vlassicsnak majd az országban tett körútja alkalmából is a köz hangulatnak említett állásáról, s az országgyűlés mielőbbi összehívásának szükségéről meggyőződnie lehetett, ki azt az udvarhoz tett jelentésében is őszintén megírta, mi előtt 1833 december elején Kolozsvárt minden zaj nélkül elhgyá.

*) Nem lesz érdektelen az 1834-beli országgyűlésnek a kir. biztos küldetésére nézve kifejezett véleményét ide tenni. „Mely (kormányzói) főjelentésnek követkozése lett kir. biztos b. Vlassich katonai erővel, mint ellenséges földre lett beküldetése, ki maga a kormányzóék elfogadván, rendeléseit, melyek alkotmányos országban hallatlan, semmi által nem korlátolt katalmat hirdettek, még *talán* küldötte ki a törvény-hatóságoknak, és a megye-és székgyűléseket az egész hazában az *erkölcsi erő elosztása tekintetéből* az 1791-beli 12-dik törv. ezikk rendszabása ellenére egy napon hirdettette ki.“ — A Bécsbe rendelt követtségnek adott „Utasítvány“ szavai. — Az 1834-beli országgyűlés Irománykönyve 23-d. szám alatt: — (53 l.)

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Az országgyűlési drama. — A kk-nak és rr-nek 1834-b összehívása. — Ferdinánd főherceg teljhatalmu kir. biztos. — A pártok állása. — B. Wesselényi Miklós és a triumviratus. — Ideigleni elnökség. — Az országgyűlés kinyitása. — Nopcsa Elek országos elnök. — Az új esküformák ügye. — Az udvarhoz küldött sérelmi követtségnek Brünben fogadtatása. — Az országos elnök beigtatása. — Újabb bonyolodások. — A választásokra kitűzött véghatárnap. — Az országgyűlés elosztása. — A provisorium, s b. Wesselényi Miklós ellen indított köz kereset.

Az előjátékot az országgyűlési drama követte.

A fenebb előadott megyei mozgalmak után a kormánynak nem maradt egyéb hátra, mint oda, hol a dolgot kezdeni kellett volna, t. i. a törvényes útra térni, s a történt rendetlenségek és zavarok megszüntetése végett az egyedül czélra vezető alkotmányos eszközhöz folyamodni. Az ország rendei 1834-b. mártzius 18-n. kelt kir. leirat által a mondott év májusa 26-n. Kolozsvár szabad kir. városba összehívtattak, s arra teljhatalmu kir. biztosnak estei *Ferdinánd* főherceg, Galliczia polgári és katonai kormányzója lett kinvezve, ki a mondott év aprilise 8-n. Kolozsvárra megérkezett.

A haza nagy örömmel üdvözlé az alkotmányos jogai gyakorlására megint tért és alkalmat nyitó kir. intézvényt, s miután ez austriai korszakban most legelőbb történt, hogy országgyűlési kir. biztosnak a fels. uralkodó ház tagja küldetett, a főhercegnek a trón előtti közbenjárásától a haza jogos és igazságos kívánatai teljesülésére nézve, az országgyűlés folya-

kokat, kiknek a kormány ellen részben nagy sikerrel tett izgatását az irt módon gyengíteni vélték.

A czél azonban elérve nem lett, a törvényhatóságok legnagyobb része a kormány kivánságának eleget nem tett, de a hazai törvényeken alapuló, s így jogosnak állított és hatáskörüket át nem hágó végzéseik mellett maradásukat jegyzőkönyveikben kifejezték, azokat a kir. biztoshoz maguk követjeik által felküldötték, egyszersmind az országgyűlésnek is mielőbb összehívását kérték. Ily követtségek jelentek meg b. Vlassicsnál többek között május 16-n, *Köszép-Szolnok*, május 18-n *Kraszna-mezye*k részéről. — *Kolozs-megye* maga küldöttsége által a kir. biztos előtt kinyilatkoztatá, hogy bár határozatait a haza törvényein alapulóknak s annál fogva törvényeseknek és kötelezőknek ismeri, de azoknak, melyek még közzé nem tétettek, kihirdetését a jövő országgyűlésig elhalasztotta. *)

Igy egészben véve a horvátországi bánnak erdélyi missioja nem csak kívánt siker nélkül maradt, de lehet mondani, az ellenzéki törekvések a hazában inkább megerősödtek, s az alkotmányhoz és törvényekhez állhatatosan ragaszkodás a megyéket a további teendőkre nézve is egy érzésben egyesítő, s az összetartásra felhívó jelszó vala. B. Vlassicsnak majd az országban tett körútja alkalmából is a köz hangulatnak említett állásáról, s az országgyűlés mielőbbi összehívásának szükségéről meggyőződnie lehetett, ki azt az udvarhoz tett jelentésében is őszintén megírta, mi előtt 1833 december elején Kolozsvárt minden zaj nélkül elhgyá.

*) Nem lesz érdektelen az 1834-beli országgyűlésnek a kir. biztos küldetésére nézve kifejezett véleményét ide tenni. „Mely (kormányzói) följelentésnek következtése lett kir. biztos b. Vlassich katonai erővel, mint ellenséges földre lett beküldetése, kit maga a kormányzók elfogadván, rendelkezéit, melyek alkotmányos országban hallatlan, semmi által nem korlátozt katalmat hirdettek, még többet küldötte ki a törvény-hatóságoknak, és a megye-és székgyűléseket az egész hazában az *erkölcsi erő elosztása tekintetéből* az 1791-beli 12-dik törv. ezikk rendszabása ellenére egy napon hirdettette ki.“ — A Bécsbe rendelt követtségnek adott „Utasítvány“ szavai. — Az 1834-beli országgyűlés Irománykönyve 23-d. szám alatt: — (53 l.)

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Az országgyűlési drama. — A kk-nak és rr-nek 1834-b összehívása. — Ferdinánd főherczeg teljhatalmu kir. biztos. — A pártok állása. — B. Wesselényi Miklós és a triumviratus. — Ideigleni elnökség. — Az országgyűlés kinyitása. — Nopcsa Elek országos elnök. — Az új esküformák ügye. — Az udvarhoz küldött sérelmi követtségnek Brünneben fogadtatása. — Az országos elnök beigtatása. — Újabbi bonyolodások. — A választásokra kitűzött véghatárnap. — Az országgyűlés elosztatása. — A provisorium, s b. Wesselényi Miklós ellen indított köz kereset.

Az előjátékot az országgyűlési drama követte.

A fenebb előadott megyei mozgalmak után a kormánynak nem maradt egyéb hátra, mint oda, hol a dolgot kezdeni kellett volna, t. i. a törvényes útra térni, s a történt rendtelenségek és zavarok megszüntetése végett az egyedül czélra vezető alkotmányos eszközhöz folyamodni. Az ország rendei 1834-b. mártzius 18-n. kelt kir. leirat által a mondott év májusa 26-n. Kolozsvár szabad kir. városba összehívtak, s arra teljhatalmu kir. biztosnak estei *Ferdinánd főherczeg*, Galliczia polgári és katonai kormányzója lett kinvezve, ki a mondott év aprilise 8-n. Kolozsvárra megérkezett.

A haza nagy örömmel üdvözlé az alkotmányos jogai gyakorlására megint tért és alkalmat nyitó kir. intézvényt, s miután ez austriai korszakban most legelőbb történt, hogy országgyűlési kir. biztosnak a fels. uralkodó ház tagja küldetett, a főherczegnek a trón előtti közbenjárásától a haza jogos és igazságos kívánatai teljesülésére nézve, az országgyűlés folya-

ma alatt közbenjött rendkívüli nehézségek nélkül, sok jót lehetett volna várni, bár mint későbbre tudva lett, a főherceg nem csak mint országgyűlési biztos ment az országba, de részben b. Vlassich Ferencz teendőinek folytatására volt megbízva, s a végett a király személyét képviselő, s a kormányzás körében is rendelkező egész teljhatalommal felruházott, oly móddal, hogy a guberniumhoz általa teendő intézkedéseket ugy kellett tekinteni, mint „a melyek éppen ő Felségétől adtak ki,“ annál fogva a főherceg „csak a legfelsőbb akarat tolmácsa“ volt; — „*interpretes altissimae voluntatis.*“ *) Minden bizonynyal a főherceg e kettős állása az országgyűlés alatt történt bonyolódásokra, s az akkori események fejlődésére némileg új világot derít.

Az országgyűlés főtárgyát, mint az akkori helyzet és viszonyok kívánták, a törvénytelen állásban lévő kormánytestületeknek az ország rendei szabad választása vagy kijelölése után újra leendő alkotása képezte, mi heves surlódásokat s pártviszályokat idézett elő.

Az erdélyi alkotmány és közjognak saját szerű intézvénye volt, hogy a fejedelmi tanácsosok az ország rendeitől választásának, s a fejedelem által megerősítésének; a haza jogainak e biztosítása a nemzeti fejedelmek korának már hanyatlása s vége felé kezdett szokásba jönni, midőn az ország zsarnok önkényű vagy gyenge, a mellett sűrűn változó fejedelmek idejében, nagy részben „ártalmas tanácsadók“ befolyásának tulajdonítható kül mint bel háborúságok folytán, sok inséget, vészt és nyomort látott. A haza e szép szabdsága azonban bár a leopoldi hitlevélbe beigatva, az 1791-beli 11-és 20-dik törvényczikkokban is biztosítva volt, még is az ausztriai korszakban mintegy másfél század alatt, t. i. 1692-től az 1834-ki országgyűlésig ritkán gyakoroltatott, melyet azért ezen időben inkább a törvény szabálya alóli kivételnek lehetne tartani **).

*) A főherceg maga hivatkozott e teljhatalmára azon intézvényében, melyet Belső-Szolnok megye egy alispánjának lemondása következtében a guberniumhoz 1835 január. 23-án, tehát még az országgyűlés folyama alatt tett. L. e. nevezetes levelet az Okmány-függelékben X. sz. alatt.

***) Így péld. törvényes gubernatori választás a fenit időben csak négy versen történt. Ezek voltak:

A fenobbiekben rajzolt, s a reactionalis mint hierarchiai érdekeket nagy mértékben előmozdító kormány-rendszert, mely az 1834-beli országgyűlésen oly hevesen megtámadtatott, a történelem két államférfiu, gr. *Bánffy György*, e néven második gubernátor, s gr. *Teleki Sámuel* udv. kanczellár nevével kapcsolja össze, *) kik együtt léptek a kormány-polezra s három

a) Az első gr. *Bánffy György* 1692—1708.

b) Gr. *Haller János* 1734—1756.

c) Gr. *Kemény László*, 1758—1762.

d) Második gr. *Bánffy György*. 1791—1822, ki azonban II. József császártól 1787-b. valóságos gubernátornak kinevezetvéu, a hivatalt négy évig nem törvényes minőségben viselte.

Az 1834-beli országgyűlésen is hozatott fel egy nevezetes példa arra nézve, hogy a rendeknek kérdések választási jogát mikép tudta a kormány kijátszani. T. i. 1794-b. Cserei János előmozdulása következtében egyetlenegy itéli mesteri hely betöltésére intézett választás sorából az udvar aztán több rendbeti s méltán törvényelleninek mondott itélőmesterei kinevezést tett. (Az auguszt. 7-án tartott ülés jegyzőkönyvéből) Több ily kinevezéseket is lehetne idézni, legyen elég említeni, hogy gr. *Kemény Sámuel* 1817-b. országgyűlésen kívül a kk. és rr. előülőjévé neveztetett, még pedig az 1809-beli választási névsorból, a melyből az azon évi országgyűlés alatt gr. *Teleki Lajos* volt már a szóban forgó főhivataltara kinevezve.

*) Nem új állítás ez, de már 1791-b. a kk. és rr. színe előtt, egy főrangu erdélyi öreg bazaar s királyi hivatalos gr. *Haller Pál* által tett nyilatkozat, azon irásában, melyet a magyarországi s erdélyi udv. kanczelláriák együtt-marázása ügyében oda benyújtott. Abban többek között mondja: „Mélt. kanczelláriánk (magyarán kiürve) mindeddig inkább *agenességet*, mint egyebet viselt, valaméddig mostani nagy gubernatorunk, kanczelláriusunk a ns. magyar kanczelláriával együtt egybekötvetvéu, a fels. udvar előtt dolgainkat kormányozá. Ő excejának helyébe állván mostani kanczelláriusunk mélt. gr. *Teleki Sámuel* ur ő exerjja. Ezeknek idejében reájok commissio mind eddig fel nem állítottatott és magok méltóságokban megmaradának. Mondhatná valaki, (mint másutt is történt) *hogy ezen két méltóságnak idejében születettnek többnyire édes hazánknak ezen mostani terhei, melyeket gravamináknak szoktunk mondani, és most igazítani kívánjuk* stb. L. „A bécsi Magyar Kurirnak“ 1791-beli évi folyama marczius 4-n, kijött 18-dik számban, 278—281 l. A dolog értésére tudni kell, hogy gr. *Bánffy György* II. József idejében az egyesült két kanczelláriának erdélyi udv. alkanczellárja volt, s 1787-b. b. *Brukenthal Sámuel* gubernátor nyugalmatzatásával helyébe lépéu, erdélyi alkanczellár gr. *Teleki Sámuel* lett, s 1791-b. a két udv. kanczellária külön választatvéu, erdélyi udv. kanczellárrá neveztetett. Ha akkor igaz volt, mit gróf *Haller Pál* írt, hogy t. i. „a haza sérelmei,“ e két

uralkodó alatt, a köz ügyek vezetését kezükbe tartva, a haza sorsára döntő befolyást gyakoroltak, s hivatali fényes mint földi pályájukat is egy időben végezték. *) Legkövetőbbé sem vonva kétségbe, hogy az említett s maguk idejében, midőn az államhivatalok birtokosait fény sugar környezte, ép oly tekintélyes mint köz tiszteletben álló két férfi a fejedelemnek, hazájának hű és igaz szolgálója volt, azonkívül gr. Telekinek, mint a marosvásárhelyi könyvtár alapítójának e nevet örökítő érdemét sem felejtve, másfelől nem lehet tagadni, mert *történelmi tény*, hogy a két püspök koráról különben is elég emlékezős hivataloskodásuk a törvények folytonos sérelmét mutatja, kik utódaiknak az említett szellemben folytatott kormányzásukkal nem csak igen rossz példát adtak, de nekik a haza jogi állapotjának szinte alapjában megingatását, úgy szólva, örökségül hagyták, kijelölve mintegy az ily törvényellenes utat, melyen tovább haladjanak. Éppen azért a maradék némileg méltán tulajdoníthatja gr. Bánffinak és gr. Telekinek, hogy az 1834-beli bonyolódásokat s viharokat előre készítették, s kortársaik őket bár mily nagy embereknek hitték és mondták, de politikai működésüket tekintve, nem lehet római értelemben jó embereknek, az az jó hazafiaknak nevezni, kik az ősi intézvények- és törvényeknek megtartásával azon szép czímet megérdemelték volna.

— — — — — Vir bonus est quis?
Qui consulta patrum, qui leges, juraque servat. **)

Miután, mint fenebb láttuk, több mint husz év elteltével a rendek egybehíva nem voltak, a főbb kormány testületek, jelesen a kir. gubernium, az udv. kancellária, valamint a kir. tábla nem a törvény értelmében voltak alkotva, mert az elsőnek minden tagjai, a két utolsónak elnökei, valamint az ítélőmesterek is minden országos kijelölés nélkül, csupán a fejedelem által voltak kinevezve.

für idejében születtek, ez igazságnak azon tul 31 évig tartó kormányzásuk ideje sajnos illustratioja volt.

*) Meghaltak: gr. *Bánffy György* Kolozsvárt 1822-b. jul. 5-n, gr. *Teleki Sámuel* Bécsben, 1822-b. aug. 7-n. az első ölte 76-dik, a második 83-dik évében.

**) Horatius I. Epist. XVI. 40. 41.

A gubernium élén állott akkor b. *Józsika János*, ki Hunyad megye főispánjából 1816 b. kormányiszéki tanácsos, majd 1818 b. tartományi főbiztos, 1819-b. a gubernium alelnöke lett, s gróf Bánffy György halála után 1822-ben kormányiszéki elnökké neveztetett ki, mely főhivatalába azon év nov. 25-n iktattatott be. Tudva van, hogy az 1834-beli ellenzéki férfiak b. Józsika iránt nagy idegenséggel viseltettek, s azt az országgyűlés folyamában többször nyilvánították is, de az is igaz, miszerint akkor Erdélyben tudták, hogy annak oka nem csak politikai, de más, főképp családi ellenszenvben és ügyben is rejlett. B. Józsika — ezt nem kell feledni, — mint gr. Bánffy György utódja, s a két püspök korában nehéz viszonyok között lépett a kormányra, s ha szinte az akkori szokás és példák szerint nem törvényes hivatalokat is viselt, de másfelől lángeszű, sokoldalú műveltséggel bíró, s a köz ügyekben jártas államférfi, a mellett hazáját s fejedelmét egyaránt szerető, mind kettőhöz hű, derék magyar ur volt, kinek kormányi működéséről s köz hivataloskodásáról igazságosan csak egy később kor ítélhet.

Az udv. kancellaria vezetésére megbízva, mint annak ideigleni elnöke b. *Miske József* lett 1824-b. kinevezve. Gr. Teleki Sámuel ez utódja azon nagy-fontoságú hivatalban, 1815-b. erdélyi kincstári titkárból ugyanott tanácsos, majd 1821-ben kincstárnok lett, s így folyvást az erdélyi kamarai keskeny-körü szolgálat után, s abban szerzett képességgel emeltetett az említett magas pozíczra, melyen az uralkodó kormányrendszernek kész és buzgó előmozdítója, mint legfőbb érdeme ez volt. *)

*) B. *Miske József* irányában az ország köz véleménye az 183 $\frac{1}{4}$ -beli nagyszobeni országgyűlésen, midőn az országos és főhivatalok, s így az udv. kancellárság is törvényesen restauráltattak, — elég hangosan nyilvánult, mennyiben a nevezett báró is azon ideiglenes hivatalt viselőik közé tartozott, kiket az ország rendei meg nem választottak, s a ki ezen kimaradása következtében államministeri czímmel nyugalmaztatott. Az említett országgyűlés egyébiránt a kijelölés ügyében dícséretes méltányossággal járt el, mit az akkori viszonyokban s uralkodó hangulat mellett lehet bámulni, — mert a választás alkalmával voltaképp csupán hármat mellőztek és hagytak ki nem törvényesen bírt hivatali állomásukból, t. i. a nevezett udvari

A királyi tábla elnöke az 1833-dik év elején *Naposa Elek* neveztetett ki. Hunyad megye főispánjából 1819-b. kormányzékki, 1822-nek végén az udv. kanczellariánál udvari tanácsos lett, mely állásában tíz évig maradt. Kitűnő észtehetségénél, a törvényekben s köz ügyekben alaposan jártasságánál fogva az akkori kormányrendszer egyik erős gyámola volt, s mint a protestans egyházi és iskolai ügyeknek előadója, e részben is nagy befolyást gyakorolt. *Ferencz* császár kegyelmét és bizalmát nagy mértékben bírta, ki őtet 1833 tavaszán az Erdélybe beküldött b. Vlassich mellé rendelte, hogy annak a rá bízott fontos missióban adatlusa és tanácsadója legyen. Az 1834-beli országgyűlésen, mint látni fogjuk, komoly és nehéz körülmények között alkalma nyílt a kormánynak lényeges szolgálatokat tenni, s az iránti hűségét újabban bebizonyítani.

Az országgyűlés bevallott törekvése, ép oly jogos, mint dicséretes czélja volt: a haza törvényellenes helyzetét, a zsibasztó provisoriumot, a tömérderekre nőtt sérelmeket megszüntetni, s így az ország jogi állapotát, a törvényes rendet helyre állítani, valamint az alkotmányt biztos alapra fektetni, s további megtámadásoktól azt megóvni. Hogy a hazafi párt e czélhoz vivő útát nem mindég találta el, olykor tán nem is kereste, az eszközök megválasztásában is saját érdekéről nem felejtkezett el, s a kizárólag ellenzéki irányban vezetett politikában szükséges ildomosságot szemé előtt nem tartotta, — kétséget nem szenved, de a kormány részéről is történtek hibák, és némely se nem helyeselhető, se nem czélszerű intézkedések a kibékítés helyett a kedélyek zaklatásával, az indulatok hevítésével, a szakadást még nagyobbá tették.

Ilyen volt főképen a regalisták, vagy a királyi hivatalosok laistroma, kiket a kormánynak a törvény értelmében a honfiai, még pedig a főbb s elegendő fekvő jószágot bíró nemesek közül kellett volna kinevezni; — ut sint patriae filii, e potiori nobilitate, sufficientique possessorio — provisi. A főherczeg és

kanczelláriai elnökön kívül, gr. *Bethlen Elek* és *Hollaki Antal* kormányzékki tanácsosokat, kik annak következtében hasonlólag nyugalmazottak.

kir. biztosnak azonban Kolozsvárra érkezése után csak hamar hírlapilag közzé tett kir. hivatalosi laistrom az említett törvény kívánatának nagyon hiányosan felelt meg: a haza legelső és nagy-birtoku családaiából számos előkelő hazafiak mellőztettek, *) kikre nézve jogosan kérdezték: miért nem kaptak regalist? ellenben nem kevesen kaptak ily meghívó levelet, hogy megfordítva méltán kérdezték: miért kapták azt? A köz vélemény az említett laistromot rosszul fogadta; s mint a következés megmutatta, a kormány e kisszerű, s tapintatlan rendszabályával maga követőinek számát csak névleg szaporította, miután a mellőzött hazafiak majd mindnyájan követekké választva, az országgyűlési teremben egy tömött, erélyes s az államhatalomnak sok bajt okozó ellenzéki phalanxot képeztek, s főképen a kir. gubernium elleni elkeseredést nagy mértékben nevelték.

A megyékben az alkotmányos jogok visszaállításáért folyt, fenőbb rajzolt tusák közben kifejlődött s megérlelt közszellem az erdélyi politikai pártok átalakulására döntő befolyást gyakorolt. Nagy erővel s merészen fellépő tekintélyes hazafi pártban egyesültek mind azon honfiak, kik nem csak a kormány alkotmányt sértő rendszere ellen viadalra keltek, s a haza törvényeinek maguk erejébe visszaállítását sürgették, de az idő kívánatait megértvén, törekvéseik czéljául az ország beléltében a szükséges reformokat, s így az alkotmányjavítást is kitűzték.

Az erdélyi régibb országgyűléseken, s 1790-től fogva is, két politikai párt állott egymással szembe, t. i. az *udvari* és *nemzeti párt*, az utolsó többnyire mindég nagy kisebbségben; mind kettőnek egy czélja volt: a nemesség előjogi- s kiváltságainak fentartása s szélesítése, csupán az arra vezető út választásában különböztek. Ezek az 1834-ki országgyűlésen is, bár lényegesen megváltozott alakban és viszonyok között, a politikai küzdőterén megjelentek. A nemzeti, most mint szá-

*) Így péld. legyenek itt a legelőbb-kelő családokból kihagyottak közül csak néhányan meg említve, mint b. *Wesselényi Mihály*, gr. *Kemény Sámuel*, iktári gr. *Bethlen Domokos*, gr. *Kemény József*, gr. *Teleki Domokos*, b. *Kemény Domokos*, gr. *Mikes János*, b. *Kemény Pál*, b. *Huszár Károly*, b. *Apor József*, *Péchy István*, *Véér Farkas* stb.

badelvü, vagy *ellenzéki* párt, a magyar és székely törvényhatóságok, s némely városok követeiből alakult, kikhez több kir. hivatalosok péld. gr. *Bethlen Ádám*, gr. *Béldi Ferencz*, b. *Józsika Miklós* az író, stb. valamint a kormány szolgálatában álló, de azért jogot s szabadságot tisztelő meggyőződésűkhöz híveknek maradt hazafiak is csatlakoztak. *) A hajdani udvariak, most *conservatívok* legnagyobb részben a királyi hivatalosok, s a szász nemzet követei között találtattak, néhány városi követtel együtt. Ezek számra nézve ugyan elegenden voltak, s nagy tömeget képeztek, de úgy szólva, minden vezér nélkül állottak, kevés tekintélyvel és súlylyal, s még kevesebb hatással bírtak. **)

A hazafi párt élén állott b. *Wesselényi Miklós*, mint joggal nevezték: „az országgyűlés diktatora,” melynek célját kitzítte, s irányát kezében tartva, vezeté. „Atyjának hű képmássa,“ ***) annak hatalmas szellemét, meg nem hajló vas akaratát, s családi *reminiscentia* által nála ébren tartott szenvedélyességét örökölte. Ékesszólása, vagy inkább dörgő szónoklata nem annyira győző, mint megrázó hatást gyakorolt, melylyel szükség esetében ellenfelét kiméletlenül lesújtani tudta. Hona iránt viseltető buzgó szeretetében, hazafi nemes indúla-

*) Péld. *Zepk Dániel* és b. *Kemény Ferencz*, ideigleni kormányzó-ké tanácsosok; gr. *Haller István* Belső-Szolnok megye főispánja, b. *Bánffy László* Kraszna megye főispáni helytartója, gr. *Degenfeld Otto* Közép-Szolnok-, *Ugron István* Torda megye főispánjai, gr. *Kornis Mihály* kincstári tanácsos; gr. *Mikó Imre* kormányzó-ké titoknok; valamint m. szákodi *Horváth István*, kir. tábla számfeletti bírja, s Erdély kitünő publicistája, néhány év múlva az úgy nevezett „magyarországi részek“ feletti közjogi vitában *Kölcsey Ferencznek* méltó és le nem győzött ellenfele.

**) E pártból említendők: b. *Józsika Sámuel*, ifjú kora mellett is, annak egyik legtekintélyesebb tagja, azon időben a magyarországi udvari kancellária udv. tanácsosa; *Gál László*, közügyigazgató, *Balla Mihály*, k. tábla számfeletti bírja; *Petr. Horváth Dániel*, *Cseréi Miklós*, *Gál Domokos*, „a táblabírák“ az utolsó egyszerűen „a protestáló regalista;“ ki többek között a július 2-ki ülésben háromszor protestált, s majd reprotestált is, s kormány iránti tul-buzgóságáért még az országgyűlés folyama alatt a kolozsvári r. kathol. kir. lyceum igazgatóságával s kir. tanácsos ezimmet jutalmaztatott.

***) Így nevezé őt *Horváth Mihály*: „Huszonöt év Magyarország történelméből.“ Első kötet, 215 l.

tában, s őszinte szándékában nem kételkedve, tagadni nem lehet, hogy a tervei kivitelére szolgáló eszközök választásában csupán maga szabad tetszését, sőt önkényét követé, saját pártnézetét, vagy meggyőződését a haza érdekével identifikáló hatalma az országos tanácskozásokon mind végig veres fonalként vonult át, s valóban a mit b. *Wesselényi Miklós* akart és mondott, az országgyűlés is rendesen azt akarta és mondta. Barátai és hívei magasztalták őtet, ki akkor a kormányt elzibasztó politikának inaugurálásával, valamint erős karjával fölrazta Erdélyt azon állomkórságból, melybe az absolut hatalom azt merítette. — B. *Wesselényi* hódolt ugyan az új kor liberalis eszméinek, de azért, még is mindég aristokrata maradt, s milékony népszerűségért a fényes születés előnyeit föl nem áldozá. Mint egykor *Mirabeau*, ő is néptribunus volt számításból, patricius hajlamból. „Tribun por calcul, patricien par goût.“

Az ily vezér oldala mellett álló, fenőbb már említett jeles hazafiak sorából különösen kiemelendő a sokaktól jellemzőleg úgy nevezett „triumviratus;“ gr. *Bethlen János*, b. *Kemény Dénezs* és *Szász Károly*; azon három férfiú, kik az akkori ellenzéki elveket s törekvéseket három osztályban, az aristokratia, demokratia s a tudomány körében képviselték s előmozdították.

Gr. *Bethlen János*, kir. hivatalos, „az ellenzék diplomataja,“ barátja b. *Wesselényi* elveiben, meggyőződésében osztott, de eselekvési finom modorában, higgadt, eszélyesen számító eljárásában, főkép a kitzított célra vezető eszközöknek mindig a körülményekhez képest ildomosan megválasztásában és alkalmazásában tőle eltért, sőt fölötte állott.

B. *Kemény Dénezs*, Alsó-Fejér megye követje, a nép embere, tiszta jellemű hazafi, őszinte liberalis meggyőződéssel, az országos közügyek alapos ismerője, a haza sérelmeinek hű registratora, s erőtéljes, de csipős és szenvedélyes, néha mérges szónoklataiban a kormány ostora és pörölye.

Szász Károly, Vizakna követje, nagy-enyedi reform, jogtanár, — mint nevezték: „a tudós követ,“ az országos teremben gyakorlatilag alkalmazá az erdélyi közjognak akkor uralkodó irányát és tanait, miket az iskolai teremben elméle-

tileg előadott. E szelleműs, sok ismerettel, de nem kevesebb nagyravágyással bíró pártembernek eszme-, s gondolat-bő, olykor túláradó beszédei inkább az értelemhez, mint a szívhez szólottak, s a hallgatók figyelmét ugyan megkapták, de néha el is fárasztották. Mint a parlamentí dialektika nagy mestere a positiv törvény, vagy közjogi szabály hiányát elvek felállításával, s ha ugy kívántatott, a szélsőségtől is, vagy mint egy királyi hivatalos mondá: „a reugeteg nagyságú consequentiától“ vissza nem riadó okoskodással tudta pótolni. *)

Az országgyűlés megkezdése előtt már heves küzdelmek állottak be.

A kinyitás napjaul, mint tudva van, május 26-ka volt kitűzve. Ez napon azonban kir. biztosi intézkedés folytán, az országos terem zárva maradt; a b. Wesselényi vezetése alatt az ajtó előtt nagy számmal összesereglett országgyűlési tagok oda be nem mehettek, a nevezett báró hijában zörgött; a rr. azért onnan nagy boszankodással és zaj között távoztán, a reformatusok belső farkas-utczai templomában gyűltek össze, hol „az országnak saját házából“ a törvénytelen kormány által kizárása indulat-hevítő szónoklatok, s panaszokra alkalmul szolgált.

Mindjárt kezdetben, az országgyűlés kinyitása, a kormányzéknek nem törvényes állása miatt, nagy bajt okozott. Országos elnök nem lévén, a törvény értelmében a guberniumnak kellett volna maga kebleből egy ideigleni elnököt a

*) E részben többek között lehet Szász Károlynak 1835 január. 23-n tartott, de csak a január 26-ki ülés jegyzőkönyvébe ígatott, a más-napi ülésben Cserei Miklós kir. hivatalostól megbírált, vagy mint mondá „tudományos ügyességgel egyben-férezelt“ beszédére hivatkozni. Abból, a reugeteg nagyságú consequentiát is említő királyi hivatalos megjegyzése szerint: „nem kisebb következtetés“ születnék, mint az, hogy: „az országban semmi sem törvényes, sőt minden merőben törvénytelen.“ Annál fogva nem csak az országházában, de azon kívül is lévő minden főispánok, megyei vidéki tisztek, királyi tábla bírái, minden regalista és követek stb. „az elsőttől az utólsóig mind nem igaz gyermektől született unokák,“ továbbá: a törvényesen választott gubernator és tanácsosok elhatalozásától fogva, a kir. táblán, guberniumnál, utv. kanczellarián hozott, előlt, s végrehajtott ítéletek, „mind csupa törvénytelenek,“ s így maga „az országgyűlés is törvénytelen.“ stb.

rr. közé küldeni. De a gubernium az irt okból azt nem tehette s a rr. is az onnan jövő előlülöt el nem fogadták volna.

Az 1790/91-ki kolozsvári országgyűlés hasonló helyzetben figyelmet érdemlő példát adott, mennyiben a kormányzéknek nem törvényes állásából eredhető bonyolódásokat s nehézségeket inkább eltávolítani kívánta, mint a dolgok békés folyamát versengés s újjhúzás által fenakassza. Id. gr. *Bethlen Pál*, egy köz tiszteletben álló, s igen tekintélyes hazafi, a kir. tábla elnöke, ki egyedül némileg törvényes állásban volt *) a három nemzetnek előleges tanácskozása s megállapodása után, az 1790-b. december 21-n tartott első ülésben felszólaít s kijelentvén, hogy: a haza „a közönséges gyűléseknek tartására megkívántató törvényes és országtól választott fejek és kezek nélkül“ volna, — gr. *Banffi György* gubernatornak gr. *Kemény Farkas* országos elnöknek, valamint a három ítélőmesternek is, a Felség általi kinevezés folytán bírt hivatalukra megválasztásukat ajánlotta, mit az egybengyült karok és rendek nagy többséggel elfogadtak, s így az országgyűlés kinyitása minden akadály nélkül véghez ment.

Az 1834-beli rendek azonban e példát így követni nem akarták, sőt inkább az ügyben előleges tanácskozást tartván, május 24-ki „nemzeti köz gyűlésökben“ **) értelmeket abban

*) Az 1761-b. Mária Theresia királyné idejében tartott utolsó erdélyi országgyűlésen az ürességben volt kir. táblai elnökségre választás törtévéen, legtöbb szótát gr. *Nemes Ádám* nyerte; ki a királyné által abban megerősítetett. Nem sokára azután gr. *Nemes* meghalt, s akkor Mária Theresia az 1761-b. a kir. táblai elnökségre kijelöltek névsorát fölkerlte, s abból gr. *Bethlen Pált*, mint a ki „gr. *Nemes Ádám* után legtöbb voksokat nyert a statusoktól,“ 1765-b. jul. 1-n kelt kir. levelében, kir. táblai elnöknek kinevezte. Ezt maga gr. *Bethlen Pál* adta így elő az 1791-b. július 30-án tartott országos ülésben, midőn némelyek egy vélekedtek, hogy nevezett gróf „a kir. tábla előlülői hivatalt a statusok választásán kívül nyerte volna,“ s azért hozzátévő, azon vélekedés „nem egészen állhatna meg.“

**) Az erdélyi országgyűléseken előforduló tárgyak, mielőtt országos tanácskozás alá vétettek volna, rendszeren a három nemzet különös gyűléseiben voltak megvitatta, s így előkészítve terjesztettek a kk. és rr. elibe, mint azt jelesen az 1790/91-beli országgyűlés jegyzőkönyvéből is lehet látni. Az 1834-beli országgyűlésen e tekintetben nevezetes s nagyjelentőségű változás lett életbe léptetve, mennyiben a tárgyak előleges megvitatása, a

egyeztették, hogy az országos elnök hiányát a mostani törvényellenes helyzetben levő kormányzék maga kebeléből elnök küldéssel ki nem pótolhatja,⁴ hivatkozva azért az 1741- és 1791-beli országgyűléseken hasonló esetben gyakorlott szabad választásokra, az említett akadályt most is csak oly választás által vélték „célirányosan és a haza jussai esonkulása nélkül elháríthatni;“ s így „azon elv nyomán és értelmében, cs. kir. kamarás és valóságos belső titkos tanácsnok hivégi gr. Nemes Ádámuak ideiglen és csupán az országos elnök és ítélőmesterek megválasztása esetére és megerősítés utáni beigtatásuk idejéig folytatandó elnökségre való meghívásában megállapodtak.“

Miután gr. Nemes Ádám kir. kincstárnok s kormányzék tanácsos is volt, — de a mi a rr. határozatában nem említettett, — azok e választásukkal oly helyes és czélszerű közép utat jelöltek ki, a melyen, ha a kormány, vagy inkább a kir. biztos a dolgot nem erőlteti, a felforgó nehézséget könnyen kikerülhni lehetett volna, bár másfélől hihető, hogy a rr. a nevezett derék és tisztelt grófot ideigleni elnökül azon okból is óhajtották, mivel benne részint hajlott koránál, részint szelid és csendes természeténél fogva, az ország köz véleményétől gyámolított erejének öntudatával bíró, s a szerint eslekvő, és szükség esetében zajosan föllépő gyűlésnek vezetésére szükséges erély hiányzott.

Az irt és az ülések megkezdésére szánt napon, u. m. május 28-n a kk. és rr. határozásukhoz képest a közöttük megjelenő gr. Nemes Ádámot *választott elnöküknek* ki is ki-

fenemlített nemzeti köz gyűlésekben történt, midőn a három nemzet képviselői együtt voltak. E nemzeti gyűlések a hazafi párt törekvései- s erejének egyesítését lényegesen előmozdították, s ez intézkedésnek lehet legnagyobb részben az ellenzék tulajdoni befolyását az országgyűlés egész folyamára tulajdonítani. A miiben a nyilván és sokkal nagyobb szabadsággal tartott nemzeti gyűlés megállapodott, az országos ülésben az a kk. és rr. végzésévé vált. A mint könnyen lehet gondolni, e nemzeti köz gyűlések a kormányokra nem is tetszettek, miről a június 20-n tartott harmadik országos ülés naplója bizonyosságot tesz, a mennyiben ott említve van, hogy a száz nemzet annak ispánja, a kir. táblai ifjuságot pedig ítélőmesterei intézkvény által e gyűlésekben megjelenéstől elzenni akarták.

áltották, de mivel a gróf azt megköszönő beszédében a guberniumtól küldetésére is hivatkozott, a rr. annak azonnal olle-ne mondottak, míg végre egy ideig tartó vita után, gr. Nemes belé-egyczett, hogy maga székét „mint választott elnök“ foglalja el, s így az országos ülés megkezdődött. De annak folyamában gr. Nemes a guberniumtól a főherczeg s királyi biztos parancsából oly rendeletet kapott, miszerint kormányzékától küldött elnöknek el nem ismertetvén, az ülést hagyja el, — onnan távozott.

A közbenjött, s mint lehet gondolni, a kedélyeket zaklató akadály miatt az országgyűlés folytatása huszonkét napig függőben maradt és a dolog Bécsbe fölterjesztetett. Végre június 19-n falragaszok országos ülés tartását hirdeték, gr. Nemes Ádám a rr. ülésében újra megjelent, kiknek tudtára adá, hogy: „ő Felsege parancsolatából úgy foglalja el az elől-ülői székét mint *választott elnök*,” mit a rr. zajos örömkialtással üdvözöltek.

Más nap, június 20-n. az országgyűlés a főherczeg kir. biztos által ünnepélyesen kinyitattott, kinek kíséretében a kir. gubernium is az ülésben megjelenvén, b. *Józsika János*, mint kormányzói helyettes, a főherczegnek egy a rr. nevében tartott beszédben válaszolt, s azután a három pontból álló királyi előadások fölolvastattak. Azok közül az elsőben a kormány által ideiglenes kinevezéssel betöltött sarkalatos és országos hivatalokra kijelölés, vagy választás volt kitűzve. A főherczeg s kíséretének távozása után, a rr. „szükségesnek tartották ünnepélyesen kinyilatkoztatni, hogy a kormányzék ideigleni tagjait, *mint olyanokat*, országgyűlési tagoknak nem nézik,“ valamint azt is, hogy a b. *Józsika János* a főherczeghez intézett beszéd tartására „az ország rendei által megbizva nem volt, s így azon jeles beszéd csak egy egyes személy gondolatai kifejezésének vétethetik.“

A kk. és rr. miután az ideiglenes ítélőmestereket az országos tollvitelre megbizni nem kívánták, maguknak a három nemzet részéről három ideigleni tollvivőt választottak, u. m. b. *Kemény Dénezst*, *Horváth Istvánt*, és *Dinges János* beszerceze vidéki követet, majd az országgyűlési jegyzőkönyv szerkesztéséről s nyomtatásáról is gondoskodtak, melynek most legelőbb

naplóval s irománkönyvvel is összekapcsolását elhatározták, *) s azután főbb teendőjük az országos elnök és ítélőmesterek választása, vagy kijelölése volt. E választások nagy fontosságukért a kedélyeket kiválólag foglalatokodtaták s az első küzdelem képezték, melyen a két párt maga erejét megmérte. Az országos elnök helyére, mely jog s méltányosságnál fogva a reformátusokat illette, — a hazafi párt kijelöltje volt: b. *Bánffy László*, Kraszna megye derék főispáni helytartója, a conservatívoké: gr. *Rhédei Adám*, Doboka megye főispánja.

Az ellenzékiek a június 26-n. történt választásban annyiban győztesek valának, hogy b. *Bánffy László*, a reformátusok között az első helyre 122 szóval bement, (gr. *Rhédei Adám*, 100 vokssal szerencséjére a hármasszámúba be nem jutott) másfelől a katolikus névsorba *Nopcsa Elek* kir. táblai ideigl. elnök az ellenzékiek előleges és utólagos mesterkedésének dacára 79 szóval a 3-dik helyre beválasztott. **) Mi az ide-

*) Az ez alkalommal kiadott országgyűlési napló bizonyos tekintetben nem az első volt, mire nézve egy Nopcsától 1834-b. hallott adatot ide följegyezni érdekesnek tartom. Nopcsa az 1794-ki kolozsvári országgyűlésen, akkor 20 éves ifjú, mint kir. táblai kanczellista jelen volt, s több főuraktól felszólítottatott, hogy az országgyűlési beszédeket jegyezze s írja fel. Nopcsa e megbízást elvállalá, s az első országos ülésben a zöld asztal végén, az említett ezéltől neki kijelölt helyet elfoglala. Több országgyűlési tagoknak azonban ez újítás nem tetszett, kik az ellen azért hangosan zúgolódtak. Id. b. Wesselényi Miklós éppen akkor lépett a terembe, midőn e beszélgetés folyt, s a zúgolódás okát kérdeve, egy öreg kir. hivatalos Nopcsára rá mutatva, kedvetlenül mondá, miszerint az országházában már beszélni sem lehet szabadon, mert a szót onnan kihordják. B. Wesselényi akkor Nopcsához ment, s tőle kérdé: miért ült oda? Az ifjú kissé megszeppent, hogy tén kiutasítottatni fog, elmondá azonban a mire megbízottat. Hallván ezt Wesselényi, Nopcsa vállát megveregeté, s neki, a panaszló öreg urra ránézvén, mondá: „Ember vagy őcsém! írj fel mindeut, de igazán, a mit beszélünk, úgy is bár mit mondjunk és tegyünk itt, az ország-nak azt tudni kell.“ Így Nopcsa nagy örömmel helyén maradt, s azon országgyűlés *Naplóját*, úgy a mint tudta, megírta. E híhetőleg első magyar országgyűlési napló nekem volt a kezemben, s azt átolvastam: meg van-e most, s hol? arról tudomásom nincs.

**) A mondott ülésben 22 szózat-czédula, melynek nagyobb részére — mint akkor tudva volt, — Nopcsa neve is rá írva volt, keresett okokból — ez a végzéstől is kitiünik, — órvénytelennek nyilvánítottat, s elégettetett.

lőmestereket illeti: az e hivatalra helyettesítés útján kinevezettek, u. m. *Földvári Farkas* református, *Horváth Ferencz* r. katolikus, és *Sala Sámuel* unitárius, mindhárman nagy többséggel lettek megválasztva.

Már e választások alatt az országos ülések lármások kezdettek lenni, a vitatkozásba olykor személyeskedés vegyült belé, kedvetlen versengések, éles összeszólalkozások történtek, valamint a hallgatóság világos törvényszegéssel maga tetszését, vagy roszalását nyilvánítván, a tanácskozás szabadságát zavará, *) általában az országgyűlési két párt között a surlódás és feszültség mindig nagyobb lett, a kormány elleni ingerültség folyvást nevedkedett, s igen heves kitörésekre adott alkalmat, míg végre a minden kimélést félretévő, s a szenvedélyesség magas fokára hágó párt-küzdelemből az ellenkező véleményt nem tűrő, azt elhallgattató, sőt olykor ledorongoló *erkölcsi terrorismus* fejlődött ki, mi végre úgy mondható élet-halál-harczczá fajulván, ez által a dolgoknak az óhajtott ezétra jutása lehetetlenné vált, s így a végzet- sőt véstteljes fordulat bekövetkezését nem csak sejdíteni, de világosan előre lehetett látni. Id. gr. Bethlen János már a június 20-n. tartott ülésben figyelmeztette a rr-eket a visszálkodás káros következtetésére, „az egység fontartását s a multak feledését“ sürgetőleg ajánlotta, de körése pusztában kiáltó szó volt. — S b. Wesselényi barátja kénytelennek láta magát az august. 6-n tartott felette zajos és indulatos ülésben csak nem dorgálólóg még egyszer felszólalni, kinek e részben tett, semmi magyarázatot nem kívánó nyilatkozata és javaslata az országos teremben uralkodó kedélyizgatottságot, az ott előforduló jeleneteket általában az akkori helyzetet élénken jellemzi. **)

*) A hallgatóság rakoncátlan magaviselete, illetlen lármázása ellen gyakori panaszokat lehet az országgyűlés jegyzőkönyvében s naplójában olvasni; s az oly szelid és hosszútűró ideigleni elnök gr. Nemes Adám azért az aug. 7-ki ülésben kénytelennek látta magát, figyelmeztetni „a hallgatókat, hogy a tanácskozások folyamatja közben vitatások iránti tetszésök- vagy nem tetszésöknek *hanggal vagy lármával* való kijelentéstől magukat az 1791-beli 11-ik törvény-czikkely rendszabásához képesti tartóztatásák el, mert különben élni fog a törvénytől adott jussával.

**) Gr. Bethlen János e philippicáját, (mit az august. 6-diki ülés

A fenemlített választások a július 10-n. tartott országos ülésből a Felsőházhoz fölterjesztetvén, azon hó 18-n kelt kir. leiratban *Nopcsa Előnök* országos elnökké kineveztetése, az ítélőmesterekével együtt nem sokára leérkezett, s a rendeknek július 26-n. tartott ülésükben fölolvastatott, azok egyszersmind a több fő és sarkalatos hivatalokra is a választásokat mielőbb fölterjeszteni, felszólították.

Nopcsa kineveztetése mint előre lehetett tudni, az ellenzéki párt által nagy kedvetlenséggel lett fogadva. Az ideigleni elnök a kir. leirat fölolvastatása után javaslatba hozta, a kinevezett országos elnököt s ítélőmestereket felesketni, de a rr. szükségesnek látták azon leiratot elébb köz iratra bocsátani, s tartalmáról nemzeti gyűlésen tanácskozni, valamint ugyanott az esküformákat is megvizsgálni. A beigtatás annál fogva elhaladt, a tanácskozások a felett sokáig húzódtak, s nagy hevességgel folytak, — végre a rr. régiebb példákra hivatkozva, abban állapodtak meg, hogy valamint az elnök, úgy az ítélőmesterek számára is új esküformákat készítsenek, melyre azok beigtatásuk alkalmával a hitet letegyék. A dolog azonban a kir. biztos által Bécsbe följelentetvén, ő Felsőháztól az a parancs küldetett le, hogy mivel a fenálló esküforma megváltoztatása csak törvényhozás útján, s így a fejedelem belé-egyeződésével történhetik, az elnök s az ítélőmesterek a rr. által egyoldalulag készített esküformára a hitet le ne tegyék.

Ily előzmények után, midőn a rr. august. 22-n. a beigtatásra kitűzött ülésben megjelenésre Nopcsát egy küldöttség által meghívták, nevezett elnök kijelenté: hogy „felsőbb parancsolatnál fogva a kk. és rr. által megállított esküformára meg nem esküdhettek,“ s ugyan azt nyilvánítá az ülésben jelen volt Horváth Ferencz ítélőmester, maga s két hivatali tár-

csónka naplójában, 162 l. látni lehet) így végzé: „Számúzzuk mi is mindnyájan, a'ármely politikai felokézethez valljuk is magunkat, tanácskozásainkból, és hasznos sőt szükséges versengéseinkből mind azokat az eszközöket és módokat, melyek az illendőséggel és férfassággal nem egyeznek, számúzzuk a teurortsmusnak csak a sötét középidőhöz illő gyűlöletes fegyvereit, az illetlen fenyegetéseket; számúzzuk az egyenlenség magvának mesterséges és önkéntes elhíntését országgyűlésünk tagjai között, számúzzuk a sértő hitételeket, mert csak így munkálkodhatnak felsőház fejedelmünk és imádott kedves hazánk valódi javára. stb.“

sa nevében. Ez akadály következtében, mi a rr.-nek sem váratlan, sem kedvök ellen nem volt, a beigtatás meg nem történt, a rr. az elnöknek írásbeli nyilatkozatát közíratra kivitték, a felett új tanácskozásba ereszkedtek, s így a végrehajtó hatalommal kezdett sem törvényszerűnek sem ildomnsnak nem mondható tusát tovább folytatni, s az egész ügyet új stadiumba vezetni elhatározták.

Leérkezett azonközben egy a főherceghez intézett 1834 aug. 21-n. kelt kir. leirat, mely legfensőbb parancs következtében az országgyűléssel közöltetett. A monarcha abban a rr.-nek az új esküforma készítésével tanusított késedelmezését határozottan roszalta, s őket az országgyűlésnek a törvény értelmében szükséges kiegészítése tekintetéből, az országos főhivatalokra mielőbb leendő választásokhoz hozzá kezdeni komolyan figyelmeztető, mivel mind addig, míg az meg nem történik, „sem ő Felsőháza maga az országgyűléssel értekezni nem fog, sem a kir. biztosnak ily értekezésbe bocsátkozni meg nem engedi“.

A rr.-ket azonban a kitűzött terveiktől elállásra e kir. parancs sem bírta rá, annak nem engedelmeskedni elhatározták, sőt úgy szólva, még makacsabb ellenszegülésre vélték az által magukat bátorítva.

A sept. 1-n. tartott országos ülésben a helyzetet illusztráló nevezetes végzések hozattak.

Az elnök „az országgyűlési biztos ő k. főhercegségétől vett rendelés következtében,“ napi rendre hozván a kinevezett országos elnök és ítélőmesterek föl nem esketése tárgyát, — a rr. megemlítették „azon hátráltató ellenhatást, melyet eddig is csak nem minden — — tanácskozásaikban és határozásaikban *külső belé-egyeződés és akadályoztatás* által szenvedni kénytelenek voltak,“ — azért elhatározottan kijelentették, „miszerint országgyűlési biztosnak a karok és rendek tanácskozásaira befolyani, azt igazgatni — — az országgyűlés határozatait akadályoztatni semmi jussa nincsen, melynek ünnepélyesen ellene mondottak,“ másfelől, a fel nem esketésre átmenve, mivel a „haza sérelmei tömérdeke az országgyűlés kezdete óta nem kevesült, sőt szaporodott, — — s minden dolgaik folytatásában tapasztalt *ellenséges külső behatás* le-

hetetlenné teszi, hogy megfelelhessenek — — a haza várakozásának, — — szükségesnek találták ő Felségéhez egy követtséget nevezni ki, mely felfedezze a tömérdek sérelmeket,“ (azok a végzésben hosszason elősoroltattak), s azon követtséget, melynek száma 12-re határozott, a mondott ülésben meg is választották. *)

A sept. 3-n. tartott ülésben fölvetették az auguszt. 21-től az országgyűlési k. biztoshoz intézett k. leirat. — Erre nézve, jegyzőkönyvbe ígattatott, hogy azon „rendeletnek tartalma és írásmódja oly törvényellenes, az országgyűlésnek oly méltatlan érdekeltségét és lealáztatását foglalja magában és oly az országgyűlés törvényes tanácskozási függetlenségét enyészéssel fenyegető, eddig soha nem hallott hatalom hangján és szellemében szól, mely még teljesebbé tette a kk. és rr. azon meggyőződését, miszerint az ártalmas tanácslók által a fejedelem és hiv. alattvalói közé törvényteleniségekből emelt elválasztó fal oly általhatatlan, melyen által ezen országgyűlésnek a haza köz. óhajtságát kifejező bizodalmas szava nem maga valóságában, hanem törvényes erősségeitől megmeztelenítve, és az országgyűlés cselekvés módja, szelleme gyanuszinossá téve juthat csak a fejedelemhez; hogy ezen ártalmas tanácsadók az alkotmány sebekkel tetézett testének már éppen életérét kívánják metszeni;“ stb. A kk. és rr. annál fogva kijelenték; hogy „az ő Felségéhez ki rendelt követtség szükségességét“ a kérdéses rendelet „inkább bebizonyította“ — — melyre nézve „azért nem eroszkednek bővebb feleletbe, mi-

*) Az akkori ellenzéki hangulatot mint egy tükörben mutató o jegyzőkönyvi végzés befejező szavait ide tesszük. A követtségnek bizonyossá kellett tenni ő Felségét Erdély népének hűségéről és ragaszkodásáról, s nem kevésbbé „a felől, hogy mind azon megolágedetlenség, mely a kormány tettei ellen mutatkozik, csak magokra a kormány emboroire háromol, kik azt gyanuszinossá ünérdekők fontartásáért kívánják tenni: s hogy az, miszerint a törvényellenes nyomások alatt régóta nyögő nép százados béketűrését most a kormány iránt veszteni kezdette, nyilván tanuja, ha nem is egyébnek, de annak, hogy a nyomás a kor szellemével nem egyez, és így nem csak törvénytelen és igazságtalan, de minden józan országglási elvekkel is ellenkező.“ L. „Erdély 1831-beli országgyűlésének jegyzőkönyve“ 52—54 ll.

vel nem kívánnak azzal — — ő Felsége atyai szívének — — fájdalmat okozni.“ stb. Ugyan ez alkalommal végre a rr. nyilvánították, hogy Nepesa Elek kineveztetése „a szózatok többsége és köz. óhajtság elmellözésével, nem csak a törvények szellemével, de minden józan politikai elvekkel ellenkezőleg történt“.

Ily előzmények után, a megvitattott tárgyakra nézve megállított feliratok: u. m. az országos elnök és itélőmesterek kinevezésére adandó válasz, továbbá az elnöki és itélőmesterei új esküformákra, s az ő Felsége elibe terjesztendő országos sérelmekre vonatkozó, egy negyedikkel együtt, mely az ország köszönetét fejezte ki az ő Felsége által 1833-b. a hazai szükkült községet felsegítő összegért, — elkészítették és lepecsételtettek, s egy „a bécsi követtség tárgyát felfejtő és kivilágosító utasítvánnyal együtt, a követtségnek átadattak. Annak vezetője volt gr. Degenfeld Otto, közép-szolnoki főispán, miután gr. Haller István, belső-szolnoki főispán, ki arra megbizva volt, közben-jött betegsége miatt, otthon maradt. — A követtség egyébiránt september közepén indult el Bécsbe, s itt megjegyzendő azt, miszerint a rr. annak küldéséről a fő-herczeg kir. biztost csak utólagosan, miután az már elutazott, értesítették.

Ugyan csak septemb. közepén történt, hogy az országgyűlési napló, a rr.-nek „kedves szülött gyermekük,“ mint Petr. Horváth Dániel, kir. hivatalos a novemb. 13-ki ülésben mondá, de a kit „néha nem egészen tiszta öltözetben jártattak,“ legfelsőbb parancs következtében betiltatott. Ez intézvény a rr.-ket újra s nagy mértékben felingerlé, s későbbben sok heves, sőt indulatos vitatkozásra adott alkalmat. Bár a mint a naplóból látni lehetett, az országgyűlési teremben a szólás szabadsággal sok visszaélés történt, még is a kormány nem jól, sőt tán maga érdeké ellen tette, hogy további nyomtatását felfüggesztette: az abban foglalt tulzó, nem illedelmes és sértő beszédek az ország előtt újabb bizonyosságául szolgáltak volna azon nagy igazságnak, hogy a szenvedélyesség a politikában mindig fellette rosz tanácsadó.

Nem lehet itt még az akkori viszonyok és uralkodó eszmék ismertetéséért azt is elhallgatni, hogy a rr. eljárását több tekintetben nem lehetett ugyan törvényellenesnek mondani, de

az nem mindenben volt a törvénynyel megegyező, s így azonos értelemben törvényesnek nem is tarthatott, mi azon rosztat szülte, hogy ily móddal az önkényre tágas út nyílt. Így péld. a rr. egy közjogi elvet felállítván, maguk végzését arra alapították, jelesen a jun. 24-ki ülésben azon ürügy alatt, hogy: „az alapjában megrendített alkotmányos lét helyreállítása és megerősítése“ az első teendőjük, az 1791-beli 11-dik törvényezikk ellenére meghatározták, miszerint munkálkodásukat nem a kir. előadások tárgyalásával kezdik. — Nopesa kineveztetése ellen továbbá „a törvények szelleméből“ indulva ki, azért szólaltak föl, mivel a szózatok többsége és a köz óhajtság számba nem vétetett: holott a törvény a fejedelemekek megerősítési jogot adott, s nem azon kötelezettséget tette rá, hogy azt, ki legtöbb szózatot nyert, tartozzék kinevezni. — A rr. továbbá nem csak az esküforma megváltoztatásával hatáskörüket átlépték, de más végzéseikkel is megkísértették a végrehajtó hatalommal közös dolgokat egyoldalulag elintézni. Így péld. az august. 19-n. tartott ülésben oly határozatot hoztak, miszerint választás alá eső hazai hivatalt helyettesítés, vagy ideigleni pótlás czime alatt elvállalni ne lehessen, mert: „az ily törvényelleni helyzetbelinek sem személye, mint olyannak, sem rendelkezési el nem fogadtatnak.“

S midőn végre a rr. mint fenebb láttuk, egyfelől a kir. biztos főherceg személye iránt illő tekintettel lenni szükségesnek nem látták, másfelől azon főbb tanácsosok iránt, kikben a monarcha maga különös bizalmát helyezte, kevés kiméletet tanusítottak, az ily nem egészen tapintatos eljárás által munkálkodásuk sikerét nem eszközölték, sőt annak, a mire törekedtek, gyakran éppen az ellenkezőjét érték el.

A Bécsbe rendelt követség, miután az ő Felsége elibe juthatás akadályai elhárítottak, a nevezett es. székvárosba septemb. végén megérkezett, s ott értesült, hogy ő Felsége által Brünnbe rendeltetett, hová octob. 3-n. reggel, betegség miatt Pesten maradt három tag hijával, megérkezett.

A Felség a követséget az említett városban octob. 3-n. délután négy órakor gr. Crenneville főkamarási helyettes jelenlétében, de csak magán-kihallgatáson, s nem mint országgyűlési követeket bocsátá maga elibe. Arról egy hirlapi és hi-

vatalosnak mondható közlés jelent meg, *) hogy t. i. „méltóztatott ő csász. kir. Felsége az alább nevezett urakat, t. i. gr. Degenfeld Ottót, gr. Kornis Mihályt, gr. Bethlen Jánost, gr. Kemény Józsefet, b. Kemény Domokost, Dindár Antalt, Gyergyai Ferenczet, Szász Károlyt a folyó (oct.) hónap 3-n. Brünn városában *privát audientzián* elfogadni.“ A mondott hirlapban az ezen alkalommal tartott beszédek is közöltettek.

A követség vezetője gr. Degenfeld Otto röviden a követségküldetésének czélját elmondván, ő Felségének a tudva lévő négy feliratot átnyújtotta, s azok iránt teendő legfensőbb határozatának kegyesen átadásáért esedezett.

A császár erre adott nevezetes, s ő Felsége elhatározott akarátát kifejező feleletében következőleg nyilatkozott:

„Elfogadtam uraságtokat, mivel jobbágyaimat magam elibe bocsátni mindenkor hajlandó vagyok. Mint *ilyeneket* fogadom el, nem pedig úgy mint követeit egy még törvényesen ki nem egészített testnek. Midőn az országgyűlést egybehívtam, tulajdon szívemnek ösztönözését és az országnak óhajtságát követtem. Azt vártam én akkor, hogy az egybehívott gyűlés sietni fog atyai elnézéseimnek buzgósággal megfelelni, s az erre vezető törvényes útat kir. előterjesztéseimben kijelentem. A fenálló törvényes alkotmányt maga épségében megtartani, az haza javát törvényes úton biztosítani és előmozdítani, elhatározott állhatatos akaratom. Ezt az egy főczélját óhajtságaimnak és bizonyosan az én erdélyi hűveim óhajtságának is csak az érdekelt egyenes úton lehet elérni; oldalas utak nem visznek ahoz.“

„Ártalmas vetélkedések, az eddig gyakorlott törvényes móddal ellenkező indítványok, a személyes gyűlölségnek kitörései és az indulatoknak felingerlésére intézett sok beszédek miatt hónapok töltenek el a nélkül, hogy az egybegyűlt rr. az

*) E közlés olvasható a Kolozsvárt megjelenő „Erdélyi Hiradó“ 1834 oct. 14-n kelt 31-ik számában. Valamint a követség vezetője latin nyelven szólott, ő Felsége is azon nyelven írt válaszáat egy kezében tartott írásból olvasta el. A fordítás, mint több helyt észrevehető, nem elég pontos, s az eredeti szöveg értelmét itt-ott nem jól fejezi ki. Így péld. ebben: „*atyai elnézéseimnek* megfelelni“ kétségen kívül, a latin „*paterna intentio*“ rászul van fordítva.

én királyi előterjesztéseim csak első pontjának is megfeleltek volna.“

„Az ország rendei elnökjének és az ítélőmestereknek választása és candidatioja véghez menvén, ezek iránt való határozásomnak leadásával a rendeket nem várokztattam, — még is az által, hogy a rr. az addig való esküformája megváltoztatásának vitatásába — mely kérdés minden esetben, csak a törvény értelme szerint összealkotott teljes országgyűlésben jöhetne tanácskozás alá, — mostani helyzetekben beléereszkedtek, az érdeklött hivatalokra törvényesen megválasztott és általam megerősített személyeknek beigtatása mind eddig megakadályoztatott. A cardinalis és diplomaticus több hivatalokra a választás el sem kezdődött, holott mindenek előtt szükséges, hogy a kir. gubernium, mely az országgyűlésének egyik kiegészítő része, törvényesen neveztessek ki, és abban maga törvényes helyét foglalja el.“

„A haza valóságos java a törvényesen kiegészített országgyűlés által fog előmozdítani. Újítási vágy, eltávozás a haza ősi szokásaitól és elveitől, annak veszedelmét vonná szükségesképen maga után.“

„Allhatatosan elhatározván magamban azt, hogy a törvényeket magok erejekben megtartsam, és azoknak teljesítését bátorságba helyeztessem, felszólítom a mostani országgyűlésre meghívott rendeket, hogy nekem ezen célnak elérésére törvényes úton kezdet nyujtsanak.“

„Megállapodva abban, hogy uralkodói kötelességemet teljesítem, felszólítom a rendeket, hogy részükről is teljesítsék a magokét.“

„További országgyűlési vitatásokba nem fogok addig bocsátkozni, valameddig királyi előterjesztéseim első pontjának a rr. által törvényes kötelességük szerint elég nem tétetik, a választások és candidatiók a cardinalis és diplomaticus hivatalokra Előmbe nem terjesztetnek, s azoknak következtetésében a kir. gubernium törvényesen megállítván, az országgyűlési test a fenálló törvényes alkotmány értelme szerint tökéletesen kiegészítve nem lesz. Mihelyt ezek meglesznek, a törvényesen egybe alkotott országgyűlés kívánságait meghallgatni és illő tekintetbe venni, mindenkor kész leszek.“

„Ez az én változhatatlan határozásom, melyet, valamint minden mostani szavaimat uraságtok mindennek és nyilván elbeszélhetnek.“

„Térjenek vissza késedelem nélkül hazájokba, legyenek munkások abban, hogy az országgyűlés mentől előbb kiegészíttessék és igyekezzenek a haza boldogságát törvényes áton eszközölni.“

„Ez által tehetik magokat bizonyossá valamint az én kegyelmemről, úgy polgártársaiknak és a maradéknak háládatosságáról.“ *)

A követség e válasszal lett elbocsátva s így maga czélját el nem érve, tért Erdélybe vissza. — Ezalatt történt, hogy b. *Józsika János*, a kir. gubernium ideigleni elnöke saját kérésére 1834 octob. 16-n. kelt legfensőbb határozat által, — melyben negyven évi hű és hasznos szolgálataiért ő Felsége teljes megelégedése kifejeztetett, egyezersmind egész fizetésének meghagyása mellett, Lipót rend nagy keresztjével is földiszítottetett, — nyugalomba lett helyezve. —

A követek Brünnből Kolozsvárra vissza érkezvén, 1834 octob. 31-n. tartott országos ülésben fölolvastatott ő Felségének a kir. biztos főherceghez intézett s oct. 18-n. kelt leirata, — mely, bár abban az országos követségről említés nem tétetett, — a császárnak a fölterjesztett sérelmek tárgyára vonatkozó válaszát s legfensőbb határozatát foglalta magában, egyszersmind az országgyűlésének a törvényes renden kívül járásáért, a köz ügyek eligazításában tanusított halogatásáért a monarcha kedvetlensége s roszalása kifejeztetett, s a főherceg föl szólítottatott, miszerint a rr.-ket komolyan figyelmeztesse, az or-

*) Említést érdemel itt *Ferencz* császárnak egy kedélyes nyilatkozata e magán-kihallgatás alkalmával. Mintán ő Felsége felolvasott beszédét zsebébe tette, a követekhez az elbocsátás előtt *németül* még néhány szót intézett, oly czéllal, hogy értésükre adja, s meggyőzze őket, miszerint elmondott beszédében maga saját gondolatait és akaratát fejezte ki, s az oldala mellett álló gr. *Cremeville*-re ránézvén, hozzátev: „nicht dioser Herr hat es mirgeschrieben.“ Az országgyűlésen sokat emlegették, hogy a fegyedelem a rosz tanácsadók sugallata miatt a dolgok valódi állásáról ninesen jól értesülve. A császár német nyilatkozata, melyet én az egyik követ szájából hallottam, — azon felfogás ellen volt irányozva.

szágos hivataloknak mielőbb megválasztásával maguk kötelességét teljesíteni, s azon czélból főképp az új elnököt s ítélőmestereket a meglévő esküformák szerinti fölesketéssel hivatalukba beigtatni.

E kir. leiratnak s az ideigleni elnök figyelmeztetésének daczára, a beigtatás még is csak a 12-dik napon ment véghez. Más és nem sürgető tárgyakkal foglalkozás közben hosszasan, részben dologra nem tartozó s indulat hevitő beszédek mondtak és jegyzőkönyvbe igtattattak, s minden régi sérelnék föl említették. *)

Végre nov. 10-n. az új elnök és ítélőmestereknek a meglévő új esküforma szerinti beigtatása elhatároztatott, s az elnököt a következő napon tartandó ülésre meghívó kiüldöttség kineveztetett. Annak vezetője gr. *Degenfeld Otto* Közép-Szolnok főispánja, egyik tagja volt: *Tunyogi Cs. József* ugyan azon megye követe.

A beigtatásra szánt napon, nov. 11-n. a hallgatóság számára rendelt helyeknek már az ülés kezdete előtt jóval zsúfolásig megtelése valamely rendkívüli esemény bekövetkezését gyaníttatá.

A kormánypártiak t. i. készültek az új országos elnöknek az általa szenvedett méltatlanságokért azzal némi elégtelt adni, hogy öt fölesketése napján a teremben megjelenésekor nagy tetszéssel s örömnnyilvánítással fogadják. Másfelől híre futamodott, miszerint azon terv meghiusítására a másik párt részéről is ellenintézkedések tétettek, s az auditoriumban megjelent, vagy oda rendelt ifjuság nagy száma e tervezett demonstratiók valószínűségét bizonyította.

A kk. és rr. is már nagy számmal összegyűltek, midőn b. Wesselényi Miklós mintegy fél orával az ülés kezdete előtt a teremben megjelenvén, csak hamar a százsz követek padja előtt a hallgatósággal szemben egy székre felállván, maga ifju barátjaihoz, t. i. az országgyűlési ifjusághoz egy beszédet

*) Ilyen volt főképp b. Kemény Dénezsnek a nov. 7-ki ülésben tartott beszéde, vagy inkább: jogtörténelmi előadása, mely az országnak majd minden régiebb és újabb sérelmeit hosszasan elősorolá. Az közel nyomtatott hat ívre terjed.

tartott, melynek rövid veleje az volt, hogy miután a mindjárt kezdődő országos ülésben oly dolog fog véghez menni, mire nézve, hogy ne történjék, a kk. és rr. maguk kötelessége szerint mindent elkövettek, de ezélt abban nem értek, most azért óhajtanó, hogy azon esemény a nap komolyságához illő módon, s lehetőleg csendesen hajtassék végre.

B. Wesselényi e felszólalásának valódi értelmére nézve kétségben lenni nem lehetett, az mind két félhez intézett figyelmeztetés és felhívás volt: tartozkodni minden tetszés-nyilvánítástól, mi ha még is megkisértetnék, az illetők tudhatták, hogy az visszatörítés nélkül nem marad. Ha azért a bekövetkezett jeleneteknek tervszerűleg előkészítését tagadni nem lehet, másfelől az is igaz, hogy b. Wesselényi intő szózatában az őszinteség és lojalitás nem hiányzott; a kormánypártiaknak elég világosan értésükre volt adva: két rossz között a kisebbet választani.

Az ideiglenes elnökség alatt kezdődött ülésben a beigtatást megelőzőleg némely határozatok hozattak, főképp országos végzéssé emeltetett, miszerint az elnök hatásköre e hivatalba beigtatása nyomán, semmi egyébre, jelesen az igazgatás semminemű ágaiba befolyásra ki nem terjed, kit az által a kormányzék üléseiben résztvevéstől akartak eltiltani.

A fölesketés dolga rendbehozatváu, az új elnök meghívására már kirendelt követség azon útasítással indíttatott el, miszerint hozzá e rövid és száraz felszólítást intézze: „a tek. kk. és rr. a nagymglu kinevezett elnök urat beigtatás végett a folyamatban lévő országos ülésen való megjelenésre általunk meghívják.“

Alig lépett Nopcsa e meghívás következtében a terembe, a kormánypártiak által élénk és harsány éljen! kiáltással üdvözöltetett, de azon perczen bekövetkeztek a másik oldalról jövő, s a nem tetszést kifejező kiabálások, püsszegetések, sü. völtések, mely két irányban történő s egymást ellensúlyozó, néhány perczig tartó demonstratio csak akkor szűnt meg, midőn b. Wesselényi, ki a lárma alatt maga ülő-helye előtt összetett karokkal fenállott, leülvén, azzal, mint látszott, a csendeségre jelt adott.

Ilyen a helyzetet eléggé jellemző előzmény után, a beigtatást gr. Nemes Ádám a szokott módon teljesíté, Nopcsa Elek a hitet az 1791-beli esküformára letette, s gr. Nemes erejét felyülmuló, terhes és fáradságos munkájának bevégezése után, a rokonszenvüket iránta mindenkép kitüntető rendektől kikisér. tetve eltávozott. Csak hamar súlyos betegségbe esett, s már nov. 22-n élte 67-d. évében meghalt.

Nopcsa Eleknek, valamint az ítélő-mestereknek beigtatása után is a rendek az annyiszor sürgetett országos választásokhoz hozzáfogni, s a kir. guberniumnak törvényes állásba tételével az országgyűlést kiegészíteni nem siettek, s a kormány iránti ellenszegülésükben megmaradva, azon küzdelmet folytatni jónak látták, melyben a tulsulyra emelkedett ellenzéki párt a mint maga erejét meg nem mérte, ugy a helyzet feszültségének s a kölcsönös ingerültségnek fokozásán kívül, más eredményét alig várhatta.

Siessünk az országgyűlés további eseményeinek előadásával, az akkori nagy erőfeszítéssel folyt alkotmányos tusát végjeleneteiben is röviden ismertetni.

Két főmomentuma van ez ügy mondható élet-halál harcának: az országgyűlés tettei, melyekkel a sürgetett országos választásokat az láthatólag hátráltatni akará, valamint a kormánynak a rendek messzeüztött akaratossága ellen intéssel, dorgolással s fenyegetéssel föllépése.

A rendek még két és fél hónapig folytatták a választást megelőző tanácskozásokat valóban részint nem sürgető, sőt aprólékosnak is mondható tárgyak felett, s e közben az országos terem heves és szenvedélyes, olykor kevésé illedelmes, sőt mérgessé is fajuló viták színhelyévé vált.

E tárgyak voltak: a) A betiltott országgyűlési napló nyomtatásának útba-igazítása: midőn a nov. 13-n. tartott ülésben egy az elnököt bántó kifejezése b. Wesselényi Miklósnak, c követ ellen kicsi hijján székfőzési perre adott alkalmat. *)

*) A fennemlített ülés felette zajos, sőt viharteljes volt. Azt Nopcsa egy félroérés következtében idő előtt elozlatván, az ellen b. Wesselényi Miklós az elnököt sértő kifejezésekkel tiltakozott. Nopcsa a nagy lármá közben, mi a rendeknek s hallgatóknak a teremből kimenése folytán még

b) A hallgatóság s az országgyűlési tagok üléseinek elrendelese. c) Az országos levéltár, ügye, vagy azon sérelem hogy abból a rendektől kívánt, s a kormánysszék tettséinek bírálására használandó levelek kiadása gátoltatott. d) Az országos elnök és ítélőmestereknek adott kir. megerősítő levelek — a collationalisok — megvizsgálása. — Ezekkel s még más kisebb tárgyakkal november hó eltölt.

December hóban végre, de csak annak 18-dik napján, az országos választások tárgya napi rendre tüzetett ki. A királyi hivatalosok laistroma s ahoz tartozó irományok felolvasztatván, az említett laistrom ügye újabb halasztásra adott alkalmat, s így abból több napi nem kevésbbé zajos és ingerült vitatkozás után, egy újabb sérelem fejlődött, annál fogva a

nevekedett, a bárora azon sértésért jelt akarván kérni, vagy adni, oly czélból, pezsétygürűjét az újjából kihuzá, hogy az asztal végén ülő közügyigazgató kezébe adassék, mi a székfőzési per megkezdésére szolgáló jelt volt, erre azonban még nagyobb zaj keletkezett, s a padokról felugrás, ajtóhoz tódulás, — s így az általános zavarnak közepette, az ügy is ülés után tett jeltérés siker nélkül maradt. A következő, u. m. nov. 17-n tartott ülésben Nopcsa elcsietett euunciatióját visszavette, s a rendeket a napló ügyében a további tanácskozásra felszólította. — Az elnöki nyilatkozat után b. Wesselényi felállott, kinek a dolog felvilágosítására szolgáló, s mind két részről az akkori kedély és hangulat ősségét is bizonyító beszéde elejét ide teszem: „Protestálok az elnök erőszakoskodása ellen“ ezek voltak azon szavak, melyeket november 13-kán, miután az elnök az ülést elozlatta, mondani kötelességemnek érzettem, azért mivel a kijelentést nem a maga idejében, s nem a határozat szerint törtétnak láttam, és mivel a kijelentés után az ülés rögtön elozlatása által meggátoltattunk a kijelentéshez szólani; ezek voltak azon szavak, melyekre szükségesnek láttam az elnök reám jelt kérni, vagy adni, elfelejtkezvén arról, hogy már ülés nincsen. Én tehát most midőn nem ülés elozolt állapotjában, hanem ülés derekán vagyunk, ezennel ismétlem azon szavakat: „nőszerint én az elnök november 13-kán elkövetett erőszakossága ellen protestálok.“ Most ülésben lévén, ezennel felszólítom az elnököt: ha tejszik, méltóztassék reám jelt kérni, vagy adni, most teheti, most ülésben van, most ezen eszekezdete nem fogja neveltségessé tenni. — — — Ha pedig ő exeja nem fog jelt adni most ülés közepette, most midőn éppen azon szavakat mondom, melyekre jónak, szükségesnek ítélte akkor ülés elozlatása után jelt adni, ugy azt vélem, megfordul a koczka, és a helyett, hogy ő exeja kérne, vagy adna reám jelt, én kérek reája; de korántsem elnökötől, hanem jelt kérek reája a jőzön éssétől s a logibatól stb. stb.

mondott laistromban „bámulással tapasztalt szembetűnő rendtelenséget és fogyatkozásokat“ a rendek decemb. 23-n. tartott ülésükben egy alázatos felírásban a kir. biztos főherczeg útján ő Felsége elibe fölterjeszteni elhatározták.

Az országgyűlésnek ily módon, az annyiszor sürgetett főtárgyát mind tovább halasztó, s a kormány béketűrését erős próbára tevő maga-tartása a válság bekövetkezését sietteté. Egy 1834 novemb. 27-n. kelt s a decemb. 9-ki országos ülésben felolvasott kir. leirat a rr-eket komolyan inté: miszerint, „kárhóztatva azok veszélyes törekvéseit, kik a törvényes szabadság szinlelt neve alatt annak szentségtelenítésére s a jó rend felforgatására mellékutakon — per devia — sietnek“ a hátralévő országos választásokhoz mielőbb fogjanak hozzá, né hogy „az ország alaptörvényei világos megvételéből a köz jóra háromolható nagy károk elhárításáról ő Felségének legfensőbb királyi tekintélyénél fogva máskép kelljen gondoskodni.“

E királyi figyelmeztető szózatot nem sokára egy más, nem kevésbé komoly intés követte. A kir. biztos főherczeg ugyan is decemb. 19-n. a rendekhez intézett levelében azoknak tudtára adta: miszerint ha a következő 1835 d. év januarius 10-n. az országos választásokhoz *valósággyal* — re ipsa — hozzá nem kezdenek, e körülményt ő Felségének egyenes parancsa következtében, még *az napon* följelenteni útasítva van, hogy a nov. 27-ki k. leirat értelmében gondoskodni lehesen azon eszközökről, mikhez a köz jó érdekében nyulni kellene.

A kir. hivatalosi laistromra nézve tett felterjesztésre 1834-b. dec. 31-n. kelt kir. válaszban is a monarcha maga kedvetlenségét erős szavakkal tolmácsolá. Abban kifejeztetett, hogy az országgyűlés kihirdetése után a hetedik hónapban nem annyira támadott mint szándékosan előidézett kétségeskedést sem az egyesektől kapott regalások hitelességével egyeztetni, sem ezen kétségeskedés ürügye alatti hátráltatását az országgyűlés folyamának menteni nem lehet. S mivel az erdélyi köz ügy szembetűnő ártalma, s az elleni nyilvános vétés nélkül a főbb hivatalokra választást, s az országgyűlést kiegészítését tovább halogatni nem lehet a rr-nok szorosán —

districtim — parancsolja, egyszersmind kegyelmesen megahagyja, miszerint a választásokra nézve többször leadott k. leiratoknak, s maguk törvényes köteleességüknek eleget tenni iparkodjanak.

A karácsoni ünnepek, valamint nem sokára az elnök betegségének közbenjövetele miatt, darab ideig országos üléseket tartani nem lehetvén, — mintán az elnök jobban lett, a kir. főherczeg a laistrom ügyben 1834-nek utolsó napján kelt k. leiratot a rr-vel 1835 jan. 13-n. közölvén, akkor ugyan ez nappól egy más levelet is intézett hozzájuk, miszerint az elnök betegségről ő Felségét értesítvén, — most tudatja, hogy ha január. 22-dik napjáig a választás meg nem kezdetik, azt még az napon, a mult évi dec. 19-n. kelt leveléhez képest, ő Felségének följelenteni tartozik.

E kir. leiratok, s kir. biztos levelek, mint lehet gondolni, a rr-eket nagy mértékben felizgatták. Midőn azok 1835 január 17-n. tartott ülésben fölvetettek, daczára a „hideg vérrel megfontolást, csendes tanácskozást s személyes vetélkedés elkerülését“ ajánló elnöki figyelmeztetésnek s kérésnek, a vitatások nagy ingerültséggel, sőt szenvedélyességgel folytak, mit főkép a gyűlésnek halasztással és rend felforgatásával vádoltatása okozott. Az uralkodó hangulat jellemzéséért elég a két főbb ellenzéki tagok által használt élesebb, s jegyzőkönyvbe is igitott szavakat felhozni. B. *Wesselényi Miklós* keserítőnek mondá, a fejedelemtől „a keménység és szivtelenség durva szavait hallani,“ a kir. levelek „borzasztó vádat, *gyalázatos fenyegetést*, s asszonyos rágalalmazást foglalnak magukban“ s főkép a laistromra vonatkozó „a boesület érzést érzékenyen sérti,“ mintba a rendek „alacson czélokra alacson eszközöket használnának,“ míg báró *Kemény Dénesz*, bár előrebocsátva, hogy „nem a fejedelem de az igazgatás tetteit“ rójjá meg, állítá, s cuipos kitételekkel fejtegeté, miszerint a kérdéses levelekben foglalt sérelem: *vád, gorombaság és fenyegetés.*“

Majd még nagyobb vihar következett be.

Az említett ülés jegyzőkönyvének január 20-n. felolvasása alkalmával, *Szentpáli István* kir. hivatalos az érintett sértés kifejezések ellen hathatósan felszóllalt. Azoknak a jegyzőkönyvbe betétele által szerinte a fejedelemtől mondatik, hogy:

„ő goromba, durva és alacson,“ ez pedig „a felség megbántásának a büne,“ mit „az ország és nemzet magáévá tett,“ melynek büntetése „az ultima regum ratio forumán fog eldőlni.“ Az éppen oly merész, mint meg nem fontolt beszéd, mely egyes követek nem helyeselhető kifejezéseinek a jegyzőkönyvbe betételéért felségsértés elkövetésével vádolta az országot, s azt mintegy a király nevében fenyegette, — a kedélyeket nagy mértékben felingerelte, s az addig nem látott módon zajossá vált ülésben minden szenvedélyek felkorbácsoltattak. B. Wesselényi Miklós ez ügyben nyolcz beszédet tartott, s jelt és ajtózárást is kért Szentpáli ellen, ki a legkiméletlenebb megtámadások tárgya lett, és csak nem pellengérré állítva, a szék-törési perbe fogatást csupán az által kerülte ki, hogy a tudva lévő „vádat mind általában, mind az egyes beszélőkre nézve alaptalannak“ nyilvánítá, beszédét visszahuzta, „sőt merőben megsemmisíté“ „az egész országgyűléstől közönségesen, az érdeklett beszélőktől különösen, s névszerint b. Wesselényi Miklóstól engedelmet kért, s ily módon a rr. is neki „gyarlóság-ból eredett hibájáért (mondhatták volna inkább: *ügytelenség-ért*) megengedtek.“ E Szentpáli episod egyébiránt a helyzetnek, főkép az országgyűlés és kormány közötti feszültségnek sajátyszerű illustratioja volt. Hogy a fejedelemtől aláírt okmányokról országos teremben oly sértő kifejezéseket használni, mint b. Wesselényi és b. Kemény Dénezs tették, legalább illendő nem volt, éppen oly igaz, mint a fejedelmi tanácsosok hibája, vagy mi több; tapintatlansága, kik e kedvetlen versengésre alkalmat adó kir. leiratokat az államhatalom méltóságával nem egyező, részint szenvedélyes hangon szerkesztették, s valóban azt sem lehet csudálni, ha a rendeket boszantotta, hogy alkotmány s törvényes rend felforgatásával vádoltatnak azon férfiak által, kik a törvényeknek s a haza alkotmányos jogainak megtartására jó példát nem adtak, sőt inkább méltán az országot keserítő vallásos és politikai sérelmek s ezeket előidéző kormányzás főeszközei gyanánt tekintettek, s így közbetöleg nekik lehetett tulajdonítani a fenebb rajzolt lármás ülésben azon botránnyos kitörést, melyben a király szentséges nevét a fenidézett kifejezések kíséretében a párt-tusába belé vonták.

Elérkezett január. 22-ke, a monarchától kitűzött nap, melyen valósággal hozzá kellett volna a választásokhoz kezdeni.

A rr. azonban azt nem tették, s bár a választás napirendre hozatott, egy régibb megállapodáshoz képest jónak látták, a választások megkezdése előtt három kérdés felett tanácskozní és határozatot hozni.

E három kérdés volt: *kik válasszanak? kiket válasszanak? s miként történjék a választás?*

Nem lehet tagadni, éppen e kérdések fölvetése, — mikre felelni oly könnyű és egyszerű volt, miután maguk a rr. az országos elnök s ítélőmesterek kijelölése alkalmával azokra gyakorlatilag már feleltek, — világosan mutatta, miszerint az addig követett szándékos halogatási s a kormányt boszantó eljárásukat változtatni nem akarták, s a monarchának tudva lévő komoly figyelmeztetését ez úttal sem vették számba.

Csak az első kérdés feletti vitatkozás nyolcz napig, u. m. január 29-ig nyúlt, mely idő alatt hosszadalmas s különböző jogi elvekre s okoskodásokra kiereszkedő, sobbismákkal teljes, mindenféle eszmét megpendítő beszédek tartattak, valamint szélsőségre menő nyilatkozatok, óvások és javaslatok is történtek. Így péld. többek között *Kozma Dénezs* zarándmegyei követ, útasítása értelmében, az ideigleni kormánysszék tagjait sem hivataluknál fogva, *mely nem létező*, sem mint egyszerű királyi hivatalosokat, mivel olyan törvényes tulajdonokkal nem bírnak, szózatolásra bocsátani nem akarta, annak egyszersmind ellene mondott, s nyilatkozatát jegyzőkönyvbe igtattatá.

Január. 29 n. a második kérdés: *kiket válasszanak?* napirendre került.

Mielőtt azonban a kk. és rr. arra átmentek volna, b. Wesselényi Miklós egy jelentés-tételre rendet kívánt, s azt meg is nyerte.

Ez, az országgyűlési napló nyomtatásának megindítására vonatkozott, s mint a jelentő báró mondá, a rr.-nek „erőszakos kezdek által megfojtott szép szülöttjéről“ akar szólani. Miután, folytatta, „*tett a férfi bélyege, cselekvés a hazafi kötelessége*, cselekvőleg lépni fel elmulhatlan tartozás akkor, midőn

szavaknak már sikere nincsen, azért egy könyomató sajtót szerzett, s jelenti, hogy a napló nyomtatása foly, melyet maga nyomtat, s arca veritékének, két keze munkájának gyümölcsét hémutatá, melyből minden héten bizonyos számú iver megjelennek. (Ez volt a január. 14-ki országos ülésnek több példányokban elkészített első iver.) A báró egyszersmind azon könyomató sajtót az országgyűlésnek ajánlá és adta, melynek az tulajdona legyen, de oly feltétellel, hogy „ahoz semmi külső idegen felső hatalom nem nyulhat.“

E jelentés következtében, az elnök ugyan figyelmezteté a rr-eket, hogy napi renden lévén a választás tárgya, annak bevégezése előtt mást elővenni nem lehetne, mire a jelentő báró állítá, hogy a napló már régebben fölveit s azóta függőben tartott tárgy, s azt a rr. magukévá tévén, b. Wesselényi Miklós ajánlatát szives köszönettel s ahoz illő méltánylással, úgy, a mint ajánlva volt, elfogadták, s azon sajtó mint tulajdonok iránti rendelkezést a törvények értelmében maguknak fen tartották.

E határozat után, a választásra vonatkozó második kérdés feletti vitatkozások megkezdődtek, s azoknak folytatása a következő ülésre halasztatott, — mely ülésben azonban egészen más tárgy került a szőnyegre. Mivel a betiltott napló ügye ő Felsége előtt állott, az országgyűlésnek az államhatalommal tetteges, és merész szembeszállása következtében a főherczog királyi biztos szükségesnek látta, az ülések tartását néhány napig felfüggeszteni, annál inkább, mert tudta, hogy az országgyűlés napjai megszámlálvák.

Itt van már helye, miszerint ígérletünkhöz képest Tunyogi Cs. Józsefnek, mint közép-szolnoki követnek országgyűlési működéséről, az általa tartott beszédek rövid ismertetésével, számot adjunk.

Tunyogi a kérdéses országgyűlésen, mint b. Wesselényi Miklós követője, az ellenzéki párthoz tartozott, annak elveit vallá, s törekvéseit pártolá. Kitűnő szónoki tehetséggel nem bírt, nem is sokszor beszélt, előadása azonban elég világos volt, bár hatást nem gyakorolt. Mindössze négy ülésben szólalt fel.

A június 20-ki ülésben pártolá mind a kir. előadások-

nak közíratra bocsátását, mind a kir. kormányzék elnökére nézve tett óvást elfogadta, s átadásánál fogva megkivánta, hogy jegyzőkönyvbe tétessék. miszerint: „a k. kormányzék nem híva, nem kérve, hanem a maga akarata szerint privátim jelent meg,“ (t. i. a kinyitó ülésben) mi köz kiáltással elfogadtatott.

Novemb. 13-n. a kormánytól betiltott napló ügyében beazélt, mely tilalmat törvényellenesnek mondott, valamint a sajtószabadság mellett, s a törvényekkel meg nem egyeztethető könyvvizsgáló bizottmány vagy hivatal — librorum re-risoratus — ellen nyilatkozott, melyet szerinte: „1768-ban vallásos könyvek iránti türedelmetlenség hozott elő.“

Novemb. 22-n. két versen szólott; először: Gál László közügyigazgatónak az országgyűlési ideigleni tollvivők választására vonatkozó óvása ellen beszélt, — ki egyébiránt az országos tárgyakhoz szólhatásra nézve a rr-től csak mint a kir. tábla egyik tagja úgy tekintetik; s mivel a közügyigazgató az ország rendeitől 1716-b. kiadott, 1735-b. helyben-hagyott esküformájára, valamint 1735 b. hasonlóan országosan kiadott s 1751-b. megerősített útasítványára hivatkozott, e részben Tunyogi megjegyzé, hogy adatai vannak, melyek szerint Erdélyben 1716- s 1735-b. országgyűlés nem volt. Ez utolsó állítás ellenében azonban a közügy igazgató még azon ülésben czáfolólag felszólalt, s némely adatokkal azt kivánta bebizonyítani, hogy a kérdéses években erdélyi országgyűlések tartattak, mely észrevételekre Tunyogi ugyancsak azon ülésben felelt s elősorolta azon adatokat, melyekből az említett két esztendőben országgyűlés nem tartását következteté. *)

*) A fentemlített, u. m. 1716- és 1735-beli diaetákat illetőleg sem Tunyoginak, sem Gál Lászlónak nem volt igaza; az elsőnek, a mennyiben 1716-b. Nagy-Szebenben tartott országgyűlés; a másodiknak, mennyiben 1735-ben csakugyan nem volt. L. G. L. (Gál Lászlónak) az 1834-beli országgyűlés után három évvel kiadott ily című ismert munkáját: „Az erdélyi diaeták végzéseinek nyomdokai,“ 209 l. hol az 1716-beli nagy-szebeni diaeta s annak végzéseit idéztetnek; ellenben ugyan e munka szerint 220 l. 1735-ben országgyűlés nem tartatott. Az én gyűjteményemben is van az 1716-b. tartott országgyűlésre adat. T. i. VI. Károly 1715 b. oct. 30-n kelt kir. leiratában az ideigl. guberniumnak parancsolja: „Generalem universorum et singulorum fidelium Nobis Statum et Ordinum trium

Tunyogi 1835-b. a január. 24-ki ülésben, midőn az országgyűlési névlistástrom felett folyt a vitatkozás, leghoszabb beszédét a királyi hivatalosok ügyében tartá, s több érdekes, arra vonatkozó adatot mondott, — jelesen némely régiebb országgyűléseken azoknak számát illetőleg. Így péld. királyi hivatalosok voltak 1698-b. hivatalból — vi officii — 34, azon kívül 80-n; 1722-b. hivatalból 35-n, azon kívül 29-n; 1752-b. hivatalból 45-n, azon kívül ugyan annyin; 1754-b. hivatalból 51-n, azon kívül 67; 1759-b. hivatalból 50-n azon kívül 62-n; végre 1781-b. hivatalból 68-n, azon kívül 123-n, említvén azt is, hogy 1790 óta az egyes királyi hivatalosok száma és a képviselőké között a régiebb idomzat — proportio — fen nem tartatott, hanem ezeknek számát amazoké meghaladta. — De egy országgyűlés sem volt az ausztriai korszakban, melyen a királyi hivatalosok kinevezésében annyi sérelem létezett volna mint 1834-b. akár azoknak száma, egyéb törvényelleni foglalkozásai vétessenek tekintetben; így többek között, a királyi hivatalosok száma a képviselőkét kétszernél többször haladja meg, valamint róm. katolikus királyi hivatalosok is sokkal többen vannak, mint a más három egy jussu vallások követői; stb. Elmondván ezeket, azon királyi hivatalosokra nézve kik a kormányzók tagjai, azon nézetét s indítványát adta

Nationum Principatus nostri Transsilvaniae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum suo modo rursus indicenda resolvimus, — de quorum loco et termino cum Generali nostro ibidem armorum Praefecto, qua Commissario nostro regio consilis et opera collatis, Vobis erit convenire. A nevezett országgyűlés N.-Szebenbe 1716-b. jan. 14-re volt összehívva, s ugyanott tartatott is, de nem sokáig, mert az udv. kancelláriának 1716 b. martiusban kelt, s a ministeriumban köröztetett *opinio*-ja szerint, azon országgyűlésnek új határidőt kellett kitűzni, miután a gubernium jelentette, hogy: „ex comitiis universorum Ordinum et Statuum pro die 14-a mensis januarii proxime transacti Cibinium indictis et ibidem celebratis“ még sok eligazítatlan tárgy maradt fen, miért azt folytatni kellene. A ministeri conferentia, melyben a híres savoyai *Eugenius* herceg is részt vett, — 1716 nov. 23-n az említett országgyűlés folytatását elvőgezte, s ennek következtében a gubernium 1716 decemb. 10-n kelt s gr. *Kornis Zsigmond* gubernatorától és *Kun Zsigmond* titoknoktól aláírt decretumában az országgyűlés megkezdését — inchoationem — 1717 januar 1-re határozta. — (Az erdélyi udvari kancellária levéltárában találtató adatokból.)

elő, hogy mintán azon kormányzók az elő választások alkalmával a rendek között hivatali helyet kívánt volt foglalni, de a melyet a rr. „ott meg nem szenvedtek, hanem a hivatalon kívüli királyi hivatalosok osztályába útasították,“ most is ez történjék, még pedig annak „nyilvánosabb kifejezésével, hogy őket a hivatali hely teljeséggel nem illeti,“ kik is „ezen kifejezésnek részükről is bizonyos elismerésével, s ha a szózatolásra így megjelennek, tettelesen teljesítésével“ bocsáttassanak arra, mi a jegyzőkönyvben nyilván megemlíttessék. —

Utolsó beszédét Tunyogi a január 27-ki ülésben tartotta, midőn a királyi hivatalosok kinevezésére vonatkozó, s az országgyűlésen megfordult udvari rendelet hitelességének hiányait szóba hozta, egyszersmind azt is előadta, hogy azon rendeletet Sala Sámuel ítélőmester a kk. és rr. híre s tudta nélkül az országos levéltárnak visszaadta. E körülményre nézve követ-társával együtt indítványozta, hogy jövődében, midőn az ország levéltárából valamely íromány kivételnek, — azt a tárgynak az ország rendei előtt teljesen bevégezéséig visszavenni ne lehessen, és semmi esetben az országgyűlés előtt leendő jelentés nélkül az ne történjék; — mely indítványt a rr. elfogadván, határozattá emelték.

Megemlítendő végre, hogy Tunyogi az 1834-b. július 8-n tartott ülésben az országgyűlési jegyzőkönyv s a napló 12 számból álló bírálói közé beválasztatott, valamint az 1834-b. sept. 13-n tartott országos ülésben a Bécsbe küldött követség számára készült útasítványban idézett levelek kikeresésére, s azon követségtől leendő tudósításoknak ideigleni elnök gr. Nemes Ádámmal közlésére választott biztosságnak is ő egyik tagja volt. (E biztosság jegyzőkönyve azon országgyűlési írománykönyv 33-d. száma alatt találtatik).

* * *

Febr. 6-n országos ülés tartását falragaszok hirdették.

Már korán reggel rendkívüli esemény bekövetkezéséből lehetett várni azon szokatlan elővigyázási rendszabályhoz nyúlásnál fogva, hogy a város főutezain katonai őrcsapatok czirkáltak.

Nyilvános titok volt, miszerint az országgyűlésre nézve végzeteljes nap derült fel.

A hallgatóság maga helyét az országos teremben szokatlan nagy számmal foglalá el, s mindenki feszült várakozásban volt arra nézve, a mi történni fog.

Miután az utolsó ülés jegyzőkönyve felolvastatott, s megállítatott, — az országos elnök előmutatá a főherczeg királyi biztostól febr. 5-n a kk-hoz és rendekhez intézett levelet, mely mellett egy az országgyűléshez kihirdetés végett leküldött és 1835 január 29-n kelt kir. leirat közöltetett. Abban nem csak igen kemény, s minden kiméltést félretevő, de részben szenvedélyes kifejezésekkel a kk. és rr. állítólagos minden bünei hosszasan elősoroltattak, s kimondatott, miszerint azoknak minden tetteik és cselekedeteik oda voltak irányozva, hogy ne azokat szabják s alkalmazzák a törvényekhez, de ez utolsókat, jelesen az országgyűlésen a rend megtartására vonatkozókat maguk szabad tetszésének s akaratának alá hajtsák.

Kiemeltetett különösen a gyűlés „istentelen önkénye” — *netarium arbitrium* — miszerint ha valaki akár az annak keblében folyt, s szerfelelt illetlen személyes piszkolódásokkal vagyes viszálykodásokat, akár szándékosan a kormány elleni gyűlölség gerjesztése, s minden polgári kötelek széttépése végett méregteljesen — virulente — koholt sérelmeket tekintí, nem kevésbbé a veszélyes törekvést, hogy azok nem csak nyilván a Felség, de azon zabolátlanság meggátlásáért hozott törvények szerzőinek, az ösöknök is hamvai ellen vétkezve, mindenfelé szétterjesztettek, mint végre a némelyektől esküjük, s hivatali köteleességük megszegésével elkövetett többi merényleteket is fontolóra veszi, — látni fogja, hogy azon a helyen, mely a törvények s a törvényes rend szentélye, s éppen azok, kiknek indulatjok mérséklésében, a tanácskozások méltóságának fentartásában, mint a béke és köz esendesség iránti buzgóságban hazafi társaiknak jó példát kellene mutatni, — szóval és tettel mindent elkövettek, mit az ösök, ha magános emberek mivelik, ezeknek is el nem tűrték, sőt őket a legsúlyosabb büntetésekkel fenytették volna.

A Felség annál fogva, mivel maga szentséges köteles-

ségénél fogva ügyehnie kell, ne hogy a rr-nek a fennálló törvények, s minden jó rend világos megvetésével összekapcsolt makaesszágából, valamint a tovább folytatásából azon gyűlésnek, mely az ősi alkotmányt nem megtartani, de felforgatni törekszik, s nem csak a töle nyilván hirdetett elvek, de a szózatolás szabadságának elnyomása által is egy tanácskozó testület alakját levetkezte, — a közjóra még nagyobb kár háromoljon, — azt maga legfensőbb királyi hatalmánál fogva *eloszlatja*, s egyszermind annak az ősi alkotmánynyal, törvényekkel, s a törvényekben és diplomákban megállított közigazgatási formával ellenkező minden újításait azon hozzá-tétellel törli el és semmisíti meg, miszerint azt kedvetlenül, s csak azon kénytelenségnél fogva teszi, hogy Erdélyt a fejtelenség veszélyeitől, s a rr. kiválólag vakmerő makaesszágának — abrupta contumacia — következéseitől megóvhassa, — egyszermind a hazatérő rr-eket a törvényes engedelmes-ségnek s a fejedelem iránt tartozó hódolati hűségnek szemük előtt tartására komolyan intette és figyelmeztette.

A k. leirat felolvastatása után, Nopcsa a rr-től búcsut vévén, a gyűlést oda hagyta, melynek tagjai a teremből különböző érzelmekkel ugyan, egészben véve mégis a királyi intézvénytől meglepetve, s látható leverettséggel távoztak.

Ha szinte tagadni nem lehet, hogy a feloszlatott országgyűlés néha a mérséklettség köréből kilépve a helyes közép-útról félretért, s maga erejét meg nem mérve, el nem érhető czélra törekedett, eljárásában magát nem minden tulzástól óvta meg, s a joghoz kissé szigorun ragaszkodva, úgy látszott mintha inkább pártérdeket, s nem az ország valódi javát tartaná szemé előtt, és a törvényes rend helyreállítására egy kedvező időpontot s jó alkalmat szalasztott el, — mindezt megengedve, s részben nem is mentve, másfelől a történelmi igazság kívánja nyilvánítani, hogy az eloszlató kir. leiratban annyira hangsúlyozott vád, mintha a hazafi párt az alkotmányt felforgatni, s a törvényes rendet széttépni szándékozott volna, nem kevésbbé tulzás, alaptalan állítás s gyanusítás volt. Nem is lehet egészben véve rossz neven venni, ha az ország vallásos és politikai szabadságát tiszteletben nem tartó, az alkotmányos jogokat s törvényeket számba nem vevő, leg-

alább könnyen mellőző, s az által tömérdek sérelemre okot adó kormányrendszer ellen, valamint annak korlátozása végett a hazafi párt vezérei nagy elkeseredéssel léptek fel, s annak tovább folytatását minden hatalmukban álló, ha szinte nem mindig eltalált eszközökkel meggátolni igyekeztek. S bár ez országgyűlés azon czélnak, miért összehívatott, nem is felelt meg, s annyiban siker nélkül oszlott szét, azt mégis eredménytelennek mondani nem lehet. Az erkölesi batást, miszerint ez országgyűlés a jogérzületet, az alkotmányos szabadság becsének öntudatát a keblekben felserkentette, a hazában azt elterjesztette, s a törvényekhez szilárdul ragaszkodásra példát adott, — sem tagadni, sem egy ilyen fordulat jelentőségét félreismerni nem lehet. *)

Febr. 7-n. szombaton *Ferdinánd* főherczeg kir. biztos a gubernium ülésében megjelenvén, felolvastatta az országgyűlést elosztató kir. intézvénnyel egy napon, u. m. január. 29-n. kelt, nem kevésbé kemény hangon irt s a rendeket „a leggonoszabb dicsőség keresésének örültségével, valamint a törvények szentsége megfertőztetésére igen veszélyes példát adással“ vádoló kir. leiratot felolvastatta, mely által ideiglen az ország kormányának élére állított, s nagy kiterjedésű teljhatalommal felruházott.

A főherczegre lett e kir. rendelet értelmében a gubernium vezetése bizva, melynek üléseiben, a mikor tetszeni fog, személyesen elnökölhet, s felhatalmaztatott, mindent tenni, mi a törvények, a rend, és köz csendesség helyreállítására, valamint az azoknak ellene szegülőeknek a leghathatósabb eszközökkel is megzabolázására nézve kívántatnék, főképp hogy: ha a szükség ugy hozza magával, minden királyi tisztviselőt is, kiket ő Felsége szokott kinevezni, hivatalukból s fizetésükből

*) Az elosztató, s mint láttuk, kemény hangon szerkesztett kir. leiratra nézve egy akkor szóban forgó bécsi érczet említetlen nem hagyhatok. Azon kir. intézvény német fordításban a hivatalos „Wiener Zeitung“ban kiadatott, mely hírlap akkor három hasábos volt, de a kissé hosszú leiratot, hihetőleg hely nyereséért elől, a hivatalos részben két-hasábosan nyomatták ki. Egy bécsi polgár a lap ezen számát a kávéházban kezébe vévén, az elosztató kir. leirat előlvására után azt a következő jél talált jegyzéssel tette volna le: „Da foHLT die rechte Mitte.“

felfüggeszthessen, oly móddal azonban, hogy ezek a szolgálattól végkép elbocsátás végett ő Felségének följelentessenek; ellenben minden más köz tisztviselőket, kik a dicasteriumoknál, megyékben, vidékekben, vagy székekben volnának alkalmazva, ha a szükség úgy hozná magával, végkép is elbocsáthasson, s helyükbe másokat állíthasson, tekintettel lévén a minőségre és a vallások illetőségére, — a herczeg hatalma arra is kiterjedvén, hogy a megyékben, vidékekben és székely székekben köz gyűléseket csak ő kir. fenségének világos jóváhagyásával lehessen tartani. *)

A mint a kir. leirat tartalma mutatja a főherczegnek adott teljhatalom által voltaképp az alkotmány felfüggesztetett, s az ország úgy nevezhető kivételes kormány alá rendeltetett. A történelmi igazság érdekében meg kell itt azt jegyezni, hogy bár a hazában az ismert sok rendbeli jog-sérelem folytán nagy megalégedetlenség, sőt ingerültség is uralkodott, s az illető és a köz véleményt tolmácsló testületek azon izgatottságot, mint az ebből eredő követeléseket, általában a köz fájdalmat néha kissé elénken, nem is tiszteletteljesen fejezték ki, az ily jelenetek az alkotmányos szabad élet természetes következesei voltak, — de azokban a társasági rend felforgatását, s lázadásra törekvést szerfelett nagy tulzás nélkül keresni nem lehetett, általában a helyzet nem olyan volt, mi a rendkívüli eszközökhöz nyúlást szükségessé tette, s a főherczegnek adott ily teljhatalmat igazolta volna.

I. *Ferencz* császárnak egy hónap mulva, u. m. 1835 mart. 2-n. történt halála az erdélyi dolgok állásán semmit sem változtatott,

A főherczeg teljhatalmával életbe léptetett provisoriumnak két fontos következeése lett.

Zeyk Dániel, és b. *Kemény Ferencz* ideigleni kormány-széki tanácsosok, valamint gr. *Degenfeld Otto* közép-szolnoki főispán, b. *Bánffy László* krasznai főispáni helytartó, *Ugron István* tordai és b. *Bánffy Ádám* kolozs-megyei főispánok a bekövetkezett rendkívüli, s nem törvényszerű viszonyok között szolgálni nem kívánván, hivatalukról lemondottak, s azt a

*) L. e kir. leiratot az Olkmány-függelékben XI. sz. alatt.

föherezeg kir. biztosnak bejelentették. *) Ő kir. zensége maga teljhatalmánál fogva a nevezett urakat hivatalukból s fizetésükből felfüggesztette, egyszersmind a dolgot Bécsbe följelentette, honnan az illetőket az államszolgálatból végkép elbocsátó k. leirat nem sokára leérkezett. A lemondók helye, mint lehetett gondolni, kormány-pártiakkal töltetett be; kormány-széki tanácsosokká nevezettek: gr. *Bethlen Elek*, s miután b. *Kemény Miklós* egykori kormány-széki titkár, a második reformatus kormány-széki tanácsosi állomásra kineveztetését el nem fogadta, arra *Szentgyörgyi Imre*, erdélyi udv. kancelláriai titkár lett kinevezve. Nem kevésbbé az országgyűlés elosztása után pár héttel meghalt *Sebes Antal* helyébe *Gál László* k. közügyigazgató **) s egy más kormány-széki tanácsosi állomásra *Conrad András* szeben-széki volt követ neveztetett ki. Más-felől: id. b. *Wesselényi Farkas* Közép-szolnok- b. *József Lajos* Torda-megyék főispánjaivá, *Kállai Kristóf* Kraszna- és *Macskási Pál* Kolozs-megyék főispáni helytartóivá nevezettek ki. Nopcsa Elek helyett a kir. tábla ideigleni elnöke gr. *Rhédei Ádám*, Doboka megye főispánja, s b. titkos tanácsos lett.

A provisorium másik következése b. *Wesselényi Miklós* személyét illele.

Hogy az országgyűlés eredmény nélkül maradását nagy részben b. *Wesselényi Miklós* hatalmas szellemének, nagy népszerűségének, s minden akadályt legyőző hazafi, bár szenvedélytől nem ment tevékenységének kellett tulajdonítani, kétkedni abban nem lehetett, miért a nevezett báró természetesen a kormány kedvetlenségét nagy mértékben magára vonta. Az országgyűlés elosztása után az nap b. *Wesselényi* Kolozsvártt maradott, más nap reggel azonban jónak látta e várost oda hagyni és Zsibóra menni, s e jóságából is nem sokára Magyarországra kiútazott.

A mit lehetett várni, hogy b. *Wesselényi* az államhatalom

*) B. Bánfi Ádám, ki a conservatív párthoz tartozott, főispáni hivatalát nem annyira politikai okból, mint egy családi ügy következtében tette le.

**) *Gál László* helyett kir. közügy igazgatóvá, s egyszersmind kincstári tanácsosá *Horváth Ferencz* ítélőmester lett előléptetve, s *Donát Sándor*, kir. táblai ülnök ítélőmesterré neveztetett ki.

által üldözötését ki nem kerül, csak hamar bekövetkezett. Az erdélyi kir. táblának 1835 martius 18-n. kelt végzésénél fogva, nevezett báró „a köz csendesség megzavarására czélzó törekvései, veszélyes mesterkedései s még más és kárhoztatást érdemlő köz vétségei miatt,“ köz kereset alá vettetett, egyszersmind újonnan kinevezett közügy-igazgató Horváth Ferencz, mint felperes kívánságához képest, az említett törvény-szék elibe idéztetett, hogy ott személyesen megjelenjen, s mivel alperes „az arról szóló törvények megvetésével“ azt nem tette, mart. 27-n kelt ítélet által a keresetben elmarasztaltván, elfogatása is elhatározott, miről a szokott módon, körrendelét útján minden törvényhatóságok tudósítottak. *)

A b. *Wesselényi Miklós* által a vádkereset szerint elkövetett, s a köz csendességet megzavaró veszélyes mesterkedések s más vétségei között bizonyosan főhelyen állottak alperesnek az ismert megyei kormányellenes mozgalmakban s izgatásokban részvéte, s főképen azon tette is, miszerint 1832-b. a kormánytól kirendelt újonczállítást maga jóságaiában betiltotta, s ez adott példa követésével az ország egyik sarkalatos jogának megóvására Közép-Szolnok megye köz gyűlését felszólította, nem kevésbbé az általa szerzett könyomtató sajtó segítségével az országgyűlési napló nyomtatásának megindítása, mit a kormány-körökben a végrehajtó hatalom jogába avatkozásnak, s annál nagyobb vétségnek tekintettek, mivel a napló ügye ő Felsőge legfensőbb határozata alá volt fölterjesztve, ezt pedig b. *Wesselényi* be nem várva, mint mondotta: cselekedni, „hazafi kötelességének“ ismerte; végre, miután, bár *Wesselényi* a haza jogai s szabadsága mellett erőlyesen küzdött, de köz hir, lehet mondani: köz tudomás szerint, jóságaiában a jobbágyok emberi jogai iránt kiméletet nem mindig tanusítottak, — bizonyosan az ily urbéri sérelmek s panaszok is a kir. fiscus által felhozott vádak között nem hiányoztak.

B. *Wesselényinek* köz kereset alá vettetését az országban akkor uralkodó hangulatnál fogva, a kormánynak sok bajt okozó ellenzéki működésének tulajdonítva, politikai üldözés-

*) A b. *Wesselényi Miklós* ügyében hozott kir. táblai ítéletet l. az Okmány-függelékben XII. sz. alatt.

nek tekintették, miért az ellen némely törvényhatóságok lépéseket tenni el nem mulasztották. Így péld. Aranyos-szék 1836-b. június 11-n. tartott közgyűléséből a kérdéses ügyben a kir. kormány-székhez felírást intézett, főkép azon okból, hogy az ellene indított köz kereset csupán testi büntetésre t. i. fogságra lévén intézve, abból világos, miszerint alperest köz csendesség háborításával vádolni nem lehet, miután a Hármaskönyv I. Rész 14-d. czime értelmében, az pártütés büne volna, s ki azt elköveti, nem fogsággal, de fejének s javainak elvesztésével lakel, az ily hiütlenségi perekben pedig a kir. tábla nem ítélhet, mert azok az országgyűlés elibe tartoztak. A kir. gubernium azonban Aranyos-szék felírását tekintetben nem vette, s ugyan azon 1836 d. évb. 4564 j. sz. alatt az említett szék lépését nem helyeslő rendeletében, annak ily értelemben visszaírt.

B. Wesselényi Miklós részéről is történt az udvarhoz folyamodás a kir. tábla ítélete ellen, melyben kérte, hogy ügyének vég kimeneteléig személyes szabadságában sérelmet ne szenvedjen, de mivel az udvar ugy találta, hogy a fenforgó esetben az igazság nincs megtagadva, alperes e folyamodásával elutasított. *)

A kormány b. Wesselényinek perbe fogatásával — mi fényes bizonyosága volt azon hatalomnak, melylyel e népszerű hazafi az országban birt, — ugy látszik, egyebet nem akart, mint ötlet eltávolítani, míg a törvényes rend helyre-állításának nehéz munkája végrehajtva lesz, mi az 1837⁸-b. Nagy-Szebenben tartott országgyűlésen megtörtént. S valóban b. Wesselényi ez országgyűlés után, három év elteltével a köz kereset alól fölmentetését megnyerte az 1841-b. septemb. 27-n. kihirdetett köz boesánat alkalmával, midőn rajta kívül még 19-en, — azok között: *b. Kemény Pál*, ifj. *gr. Bethlen János*, s *Eressei János* elébb székely-udvarhelyi, majd maros-vásárhelyi reform. tanár az általuk időközben nagyobbára megyei közgyűléseken tartott beszédekkel elkövetett politikai vétségüket elengedő királyi kegyelemben részesültek. **)

*) A b. Wesselényi folyamodását elutasító udv. rendeletet l. az Okmány-függelékben XIII. sz. alatt.

**) E királyi kegyelmi tény az akkori hírlapokban kihirdetve volt I — ásd az Okmány-függelékben XIV. sz. alatt.

Ez amnestia alkalmával, b. Wesselényi Miklós, mint maga mondá: már „polgári halott“ volt, ki „lelki s testi csapások s akadályok által tevési köréből kivéve, cselekvésétől elzárva, s számúzve, nincs többé mint élő tag nemzete nagy családjában.“ *) Egy időben az erdélyi kir. tábla elibe idéztetésével, Magyarországon is perbe fogatott mint lázító, azon beszédéért midőn a parasztok szabad alku szerinti maguk megválthatása ügyét Szathmár-megye közgyűlésén pártolta, mely per négy év mulva 1839-b. a vádlottat három évi fogsággal büntető ítélettel végződött, ki annak egy részét Buda várában a József-kaszárnyában tölté, azonban nem sokára megkegyelmeztetvén, szabadságát visszanyerte. Megrongált egészsége miatt többnyire Graefenbergben időzött, s majd szeméi világát is elveszté. A mondott fürdői helyiségben a főrangu gazdag ur szerény polgári körből vett magának nőt, kinek hü és gondos ápolása megjutalmazásáért kezét nyujtá.

Az 1848-dik évi nagy események következtében, b. Wesselényi az Erdélytől alszakasztott Közép-Szolnok megye főispánjává nevezetett, és a május 29 re Kolozsvárra hirdetett unio-országgyűlésre, mint Szék mezőváros követe megjelent, s a nagy birtoku és hatalmas földesur — ily szeszélyes néha a történclem, — a június 6-n. tartott 7-dik ülésben szót emelt „a nyomás és helytelen teher alatt nyögő“ addigi jobbakok és szellekek ügyében, egyszersmind indítványozván: miszerint a robot és dézma, melylyel azok tartoztak, töröltesenek el, és a pünköst utáni első, u. m. szent háromság első vasárnapjával — *június 18-ával* — egyszerre és örökre megszüntetve legyenek. Az indítvány természetesen elfogad-

*) L. Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. — B. Wesselényi Miklóstól. Lipésőben, (Wigand Ottóval) 1843. 8. — 1-ső l. E munkája b. Wesselényinek, noha sok figyelemre méltó nézetet tartalmaz, haszinto némi tulzástól nem ment, — főkép a nagy közönségnél tetszésben nem igen részesült. Abban kérte a kormányt, hogy felhagyván a forradalmi s külön szakadási törekvések rémképeivel vádolt hazafiak üldözésével, fordítsa egész figyelmét az északi hatalomhoz, s annak népeihez szító már rég titokban táplált s naponkint inkább fejlődő ellenséges nemzetiségek veszélyt szülendő törekvéseire. * 2. és 3. d. l.

tatott, s a kérdéses ügy az erdélyi 1848-beli IV. és V-dik törvényezikkek által elintéztetett.

A kolozsvári országgyűlésről b. Wesselényi Pestre ment, hol népszerűségének hanyatlását kelle tapasztalnia, mert mint egy életirója megjegyzi: „azon ifjúság, mely őt 1830-ban isteníté, 1848-b. kigunyolá.“ *) A dolgoknak Pesten, főkép szeptemberben véstteljes fordulata után, újra Graefenbergbe átzott, s onnan 1850-b. tavasszal hazájába visszatérvén, Pesten májusban élte 53-d. évében meghalt, mint újabb bizonyúsága, hogy minden földi nagyság, fény és dicsőség mint pára s füst elmúlik!

*) L. Ujabbkori Tismeretek Táva. — Hatodik kötet, Pesten 1855. — 8. — 578 l.

UTÓSZÓ.

Az 1834¹/₅-ki országgyűlés után történt alkotmányos mozgalmak. — Az országos választások, törvényhozás, vallásos sérelmek, s az erdélyi unio ügye. — 1848.

Az 1834¹/₅-ki országgyűlés eloszlása után, a szomszéd kis hazában 1848-ig még három országgyűlés tartatott, u. m. 1837⁷/₈-b. Nagy-Szebenben, s 1841¹/₃-b., valamint 1846⁶/₇ b. Kolozsvártt, melyekre, s így a régi Erdély alkotmányos küzdelmeinek ez utolsó korszakára futólag visszapillantani, most, midőn az 1848 ki magyar alkotmány és törvények már helyreállítottak, — sőt éppen azért, tán némi érdekekkel bir.

I. A nagy-szebeni országgyűlésen az erdélyi kk. és rr. *I. Ferencz* császár fia és utódja *I. Ferdinánd* császár, e néven Magyarország V-d. királya iránt a hódolati hitet letették, midőn másfelől estei *Ferdinánd* főherczeg mint teljhatalmu kir. biztos a monarchia nevében és lelkére megesküdött, hogy Erdélynek a leopoldi hitlevélben biztosított minden jogait és kiváltságait, s szabadságait megtartani fogja, s így a fejedelem és haza közötti szent frigy ünnepélyesen megújított.

Ugyanez országgyűlésen az ürességben lévő országos és fő hivatalokra a törvény értelmében, a rendek által a *választások* megtétetvén, *) az azokra kelt legfensőbb kinevezések következtében, a gubernium törvényesítettett, s azzal az országban sokáig nélkülözött törvényes rend helyreállott. Kir. kormányzó lett: gr. *Kornis János*; udv. kancellár: *Nopcsa Elek*; (kinek helyébe majd országos elnökké b. *Kemény Ferencz* választatott meg), kir. kincstárnok gr. *Rhédei Ádám*; tar-

*) Miután a régi Erdélyben utolsó névsorát az országtól választott s a fejedelemtől megerősített összes tisztikarnak alább közlendjük, — elég volt e kis rajzban csupán a választott főbb hivatalnokokat megemlíteni.

tományi kancellár: gr. *Lázár László*; tartományi főbiztos: *Bedeus József*; tartományi számvevőségi elnök: *Gál László*; kir. táblai elnök: *Dániel Elek*.

E kinevezések alkalmával azonban több sérelem követetett el, melyek közül kettő legyen itt különösen kiemelve; midőn elsőben róm. katolikus püspök *Kovács Miklós*, ki bár hosszas, de jog- s törvényellenes gyakorlat folytán első kormányzékai tanácsos volt, a nélkül, hogy a rendek által megválasztatott volna, említett állomásában meghagyatott; s ugyan ez történt továbbá *Wachsmann Jánossal* a szász nemzet ispánjával s kormányzékai tanácsossal is, ki mind két hivatalra hasonlólag törvények ellenére a kormány által nevezetett ki. *)

A kk. és rr. említett választási jogukat az időközben ürességbe jött hivatali állomásokra nézve a következő két országgyűlésen is gyakorolták. Ily móddal, meghalálozott gr. *Kornis János* gubernator helyébe gr. *Toloki József* magyarországi koronaőr választatott, s erősített meg; *Nopcsa Elek* nek nyugalmaztatásával udvari kancellár lett; b. *Józsika Sámuel*; gr. *Rhódei Ádám* lemondása következtében, kincstárnokká kineveztetett gr. *Mikó Imre*, meghalálozott *Gál*

*) A szász nemzet ispánjára nézve a törvény t. i. a *Compil. const.* II. R. I. 18-d. c. rendeli: hogy a „szabeni királybíró confirmatiója“ a fejedelem által történik, „mivel az *Comes Universitatis Saxonicae*“ a leopoldi hitlevél 9-d. pontja szerint pedig a nagyszabeni király-bíró, tehát a comes a guberniumnak is egyik tanácsosa. E világos törvények ellenére a folyó század elején, jelesen 1804-ben oct. 11-n. kelt kir. leirat által a n.-szabeni király-bírói cím eltöröltetvén, attól fogva ő Felsőge nevezte ki a szász comest, s ez egyezersmind kormányzékai tanácsos is volt. *Wachsmann János* 1845-b. tavasszal meghalván, a szász ispán választásának módját a szász nemzet s a kormány között ez ügyben folyt értekezések következtében, 1845-b. december 31-én kelt kir. leirat elhatározta. Annál fogva a szász törvényhatóságoktól kijelölendő hat egyén közül a n.-szabeni közönség és tanács hármát kiválaszt, azokat a gubernium útján ő Felsőgégének fölterjeszti, s a leendő szász ispán, egyezersmind kormányzékai tanácsos e névsorból ő Felsőge által kineveztetik. Így lett azon alkalommal első törvényes comes *Salmen Ferencz* kormányzékai titkár. Az 1845-b. dec. 31-kén kelt kir. leirat közölve van az általam *Kolozsvártt* szerkesztett „*Múlt és Jelen*“ 1846-ki folyama 5-d. számában.

László helyett tartományi számvevőség elnöke: gr. *Nemes János* lett*).

II. Mi a *törvényhozást* illeti, a haza e szép, sőt legfőbb jogát, mitől hosszabb ideig megfosztva volt, a fentemlített országgyűlésben megint gyakorolható, bár az absolut és bürokráciai kormányrendszer elszibbasztó befolyása következtében, azt csak keskeny körbe szorítva, s felette csekély eredménynyel teheté. Ezért a két országgyűlésből a rendek jó akaratának s buzgóságának daczára, főkép a törvényhozással összekötött s azt nehezítő formások miatt csupán két törvény jött létre, t. i. 1837¹/₄-b. fölterjesztett, de csak 1841-b. augusztus 19-n szentesített és így szokott módon kihirdetett hódolati törvény-cikk, valamint a második, mely a kinevezett rendszeres bizottmányokról alkottatott, s a kormány által támasztott különböző akadályok folytán, annak vég szentesítése csak 1843-b. január 19-én történt. (Mind két t. cikk meg van 1841-ik évi országgyűlés Irománykönyvében; az első 22 l. a második 843 l.)

Az 1846¹/₇-ki országgyűlés a törvények számára nézve ugyan termékenyebb, de mi az eredményt illeti, nem kevésbé kopár volt, s úgy szólva, egyet kivéve, sem a haza ohajtásának, sem a kor kívánatának, s így a köz véleménynek meg nem felelt. Az akkor alkotott törvények száma *huszonkilencz*, melyek az első t. cikk értelmében *magyar nyelven* valának írva. A haza nagy megelégedéssel és örömmel fogadta az említett első törvényt, mely által a magyar nyelv természetes és régi jogába visszahelyezve lett, s annak jövőjében a törvényhozásban mint közigazgatás ban használása elhatározott, miben a szász nemzet igazságos igényeire is illő tekintet fordított, mennyiben a törvényeknek a szász törvényhatóságok részére köz hatósági felügyelet alatt német nyelvre lefordíttatni kellett, s e nemzet maga kebelében levelezésre a német nyelvet használhatta, a többi törvényhatóságokkal le-

*) E két országgyűlési választások alkalmával elkövetett sérelemekre nézve a rr. ő Felsőgégéhez fűlirtak, péld. hogy egy választási névsorból két kormányzékai tanácsos neveztetett ki. A laistrom ügyében is történt fölterjesztés; többek közt azért is, hogy az 1834-b. az országgyűlésre meghívott regalisták közül néhányan, péld. b. *Józsika Miklós*, b. *Apor József* stb. regalist 1837-b. nem kaptak. Ez utolsóra nézve azért fenebb a 79-d. l. tévedésből mondatott, hogy 1834-b. lett volna a regalisták közül kihagyva.

velezésben pedig az 1791-beli 31-dik t. cikk alkotása óta gyakorlott szokásban (latinul írásban) meghagyatott. — Nem kevésbé dicsérettel említhetők a 2. és 17-ik t. cikkek, melyek közül az első a magyar megyék- és vidékekben, s a székely székekben az alisztek választását elintézőn, az e részben fenállott bizonytalanságot és abból eredett kedvetlen surlódásokat megszüntette, a második pedig a magyar és székely törvényhatóságokban a törvényszékek ülnökeinek évenkénti választását szabályozta. — A 20. és 21-d. t. cikkek a hazának katonajonczállítási jogát visszaállították, (természetesen a katonai szolgálatra csak a polgári és paraszt osztályok valának kötelezve,) az első t. cikk az erdélyi seregrek pótlására az ujonczokat megajánlotta, a második az ujonczok állítása módját és szolgálatuk idejét határozta meg. — Tizenhárom t. cikk — a 3-iktól bezárólag a 15-ig, az urbérre és annak rendezésére vonatkozott; azok az idő kivánatának, jognak és igazságnak félrelismerésével, inkább a földesurak előjogai- s kiváltságainak lehetőleg fentartásáért, mint a földnépe javára és érdekében voltak alkotva, s legfőbb hibájok volt: hogy éppen a főkérdést, mi legyen azután tisztán földesúri, és mi másfelől urbéri birtok? nem oldották meg; miért e törvények az ország nagy részének roszalásával s ellenszenvével találkoztak, mit eléggé bizonyít azon körülmény, hogy azok ellen az országgyűlés folyamában több előkelő, s szabadelvű hazafiak a jegyzőkönyvbe óvást és tiltakozást ígattak be. Így péld. *Zeyk Károly* úr Kolozs-megye követje az 1847-b. július 19-n tartott ülésben többektől pártolt óvásában „a megállított törvényjavaslatnak nem csak az urbéres néposztályra, de magára a nemességre, sőt az egész hazára nézve *káros és veszélyes voltát*“ nyilvánította; s gr. *Teleki Domokos* ur, id. gróf *Bethlen János*, id. gr. *Bethlen Sándor*, b. *Kemény Domokos*, gr. *Gyulai Lajos*, gr. *Mikes János*, és ifj. gr. *Bethlen Pál* uraktól aláírt óvásában azon törvényjavaslatokat erélyesen kárhoztatta, melyek az országban a haza fiait egymástól elidegenítő kártékony versengést nevelik, a pártszellemnek nagy mértékben táplálékot adnak, és sok háborúságot csinálnak. Valóban e szűk marokkal mért urbéri törvények, valamint a 16-ik, mely a nemteleneknek is személyes föl- és alpereskedhe-

tési jogot enged, — az 1847-beli erdélyi törvényhozásnak sem diszjóra, sem becsületére nem válnak. — A több r. cikkek határszéli egyenetlenségek ügyében kinevezett küldöttségekre s honfiusításokra vonatkoznak.

III. A haza számos és orvoslást nem nyert sérelmei között főhelyen állanak a *vallásos sérelmek*. E részben említést érdemel az 184 $\frac{1}{2}$ -beli országgyűlés irományai között a bíráló biztosságnak azokra vonatkozó s a kk. és rr. elibe terjesztett munkálata 60. sz. alatt, melyet az 1837-beli országgyűlés határozata következtében, a különböző egyházaktól beadott s vele közlött panaszos folyamodások ügyében készített.

Nevezett bizottmány e jelentésének kiindulási pontja az 1837-b. martius 8-n. kelt kir. leirat, melynél fogva a vallások tárgyában 1810—11-beli országgyűlésről 92, 93, 94. számok alatt fölterjesztett törvényjavaslatok királyi megerősítést nem nyervén, bővebb megfontolás végett annak nyilvánítása mellett visszaútasították, hogy a fontos tárgy körüli törvényhozásban a különböző vallásos felekezetek közötti atyafi szeretetet előmozdító, a lelkiismereten erőszakot nem tevő, s a bevett vallások jogegyenlőségét és szabadságát tekintetben veendő rendszabályok állitassanak fel.

E legfelsőbb intézvény mellett visszaküldött 1810—11-beli 92, 93 és 94 száma törvényjavaslatok közül az *első* vonatkozott a *hatheti oktatásra*, melyet az akkori kk. és rr. minden bevett vallások követőire egyaránt kiterjeszteni akartak, a *második* a vegyes házasságok összeadása felől intézkedett, t. i. hogy az ily házasságra lépni akaró felek közül mindenik maga egyházának papja által és szertartásai szerint copuláltassék, a *harmadik* végre a házassági vagy válási ügyeket a világi törvényszékek elibe útasította, hol azok a különböző vallások elvei szerint láttassanak el.

E vallásos ügy, mely a különböző egyházak jogegyenlőségének biztosítására nézve már 1791-b. tett, s fenebb említett kísérlet megújítása volt, — 1811-ben is élénk, sőt heves vitatásokat idézett elő, s annak a kk. és rr. róm. katolikus tagjai most is határozottan ellene szegültek, kik a bevett vallások jogegyenlőségét nem tagadták ugyan, de a mint mondták, „az idézett törvényjavaslatokban megegyezésüket vallá-

suk elvei tiltják.⁴ — „se ad assensum praeaduētis articulis praebendum religionis suae principiis arceri.“ A rr. többsége által azonban azok elfogadtattak.

S valóban a ki tudja, hogy a házassági ügyben a római katolikus egyház legfőbb s legkényesebb érkei összpontosulnak, mennyiben annak hitelvei szerint, egyfelől a házasság *szentség*, — sacramentum — melyet e méltóságra Jézus Krisztus emelt, másfelől: csupán *az egyedül igaz katolika egyházban lehet idvezülni*, azért ez egyház az oly vegyes házasságokra egyezését és áldását sohasem adja, melyekben a gyermekek katolikus nevelése biztosítva nincs, — ki annál fogva az egyházi és világi hatalom között ez ügyben már régi, de főképp e században mérgesen megújult versengést és szakadást, valamint arra nézve ismételve fölmerült ultramontan követeléseket ismeri, — legkevésbbé sem fog csudálkozni, ha a hierarchiával szövetkező kormánytól nem gyámolított erdélyi törvényhozásnak a felette nehéz kérdés megoldása nem sikerült.

Ez állításunk igazságára nézve legyen szabad egy hazai róm. kathol. tekintélyre hivatkozni, a n. *Scitovszky János* esztergomi érsek és primás rendeletéből kiadott „Katolikus közép katekizmus“-ra, *) melyben világosan tanítatik, hogy a katolika egyház *az egyedül üdvözítő* — mert az emberi nem üdvözítésére a Krisztus csak *egy*, t. i. a katolika egyházat alapítván, *egyedül ez bírja és tanítja egészen az igaz keresztény hitet.*“ 64 l. **)

A vegyes házasságokra nézve e káté a gyermekeknek ezt tanítja:

„A vegyes házasságokra nézve azt kell fontolóra vennünk, hogy az anyaszentegyház azokat fontos okoknál fogva

*) E könyv czime: „Közép katekizmus katolikus gyermekek számára, a religio történetének rövid vázlatával.“ — Budán 1863. 8. A czimlap tulsó oldalán olvasható: „Ezen katekizmust, melyet az 1858-d. évben megtartott tartományi zsinat elfogadott, a lelki pásztorok az iskolákban, a templomokban s minden nyilvános oktatásban szí normértékül megtartani köteleztetnek.“ Esztergomban, szeptember hó 1-n. 1859.

Scitovszky János,
bíróérsek.

**) Igy hát a protestánsok nem volnának keresztények!

mindig roszalta és *meg nem engedti*, ha csak a gyermekek katolikus neveltetése biztosítva nincs,⁴ — különben az ily házasság *nagy bűn* volna a katolika egyház és a remélhető gyermekek *lelki üdvössége* ellen, miért az egyház az ily házasságokra *se belé egyezését se áldását nem adhatja.*“ 174. 175. l. *)

Visszatérve fölvetett tárgyunkra, t. i. az országgyűlés elibe terjesztett vallásos sérelmek felől a bíráló biztosság által tett tudósításra, abban a különböző egyházak elősorolt ilyenmü sérelmeinek s panaszainak orvoslása végett intézkedés hathatósan ajánltatik.

Mellözve a reformítusoknak a fenebbiekben előadott s ismert vallásos sérelmeit, a biztossági tudósításból kiemelendő a róm. katolikusoknak azon sérelme, hogy midőn közülök is a polgári főbb hivatalbelieknek és patronusoknak az Approb. 1. R. 1. czime 3-d. cikkelye nyomán, (mely az egyházi igaz-

*) Ugyan ez elveket tanítja dr. *Konek Sándor* ur pesti egyetemi jogtanár „Egyház jogtan kézi könyvében“ — Második kiadás Pest 1867. 8. midőn 650. 651. l. mondja, hogy az egyház „a keresztények közti valláskülönbőséget nem ugyan bontó, hanem *tiltó* akadálynak tekinti, — a vegyes házasságot tehát nem érvénytelennek, hanem törvényellenesnek tartja.“ Különösen érdekes és jellemző a mint az állítást a pesti egyetemi tanár ur *indokolja*: „Az egyház a házasságok vallásbeli meggyőződésében mutatkozó különbséget nem találja egyeztethetőnek a házasságnak mint a legbensőbb testi és szellemi *egyesülésre* irányzott szövetkezésnek lényével, a *hit alapjaiban felforgó nézetkülönbségben veszélyt sejt* eén, mely hol a hit szárnyai alatt nemesbülő házasságoknak csendes folyamát *sajnos felzavarással és kedélyszaklatással fenyegeti*, hol a katolika fél vallásos érzületének megingatása, s a gyermekeknek az anyaszentegyházról elidegenítése által tág mezőt nyit az egyház rendeltetésével homlok-egyenest össze ütköző közönyösségre.“ Tehát egy katolikus s protestáns házasság pár szeretetben és békében nem élhetnek együtt, *mert különböző hitük van!* — A mint e munka egyfelől szorzőnek tudományos képzettsége, sok olvasottsága s szép ismeretei felől díszéretes bizonyosságot teszen, ugy másfelől azt középkori sőtét szellemnek, ultramontán elveknak, a hierarchia érdekeinek hódolás, s a kor kívánataival éles ellentétben állás ezimerzik: a tudós tanár főszólja, mint látszik: az állam felibe emelt római egyház hierarchiájának díszítése! Sajnos öröklődés! Sajnos öröklődés! „A tudomány világgossá!“ Dr. Konek Sándor ur azt a Krisztus után a 19 század második felében nem fogja sötétségé átváltoztatni!

gatásra nézve a vallások között különbséget nem teszen) éppen az a joguk van az egyházi dolgok, nevelő intézetek és alapítványok állapotja elrendelésébe befolyai, mi a protestánsoknak, még is e törvény ellenére elzárva vannak *egyházi gyűlések nem léte miatt* attól, hogy az egyházi kormányzásnak a törvény rendelete szerint hozzájárulásuktól függő ágaiba befolyhassanak, hogy őseik kegyes hagyományaiból alakult alapítványaiknak kezelésébe belé szólhassanak az 1791-beli 54-d. cikk rendszabásához képest, elzárva vannak attól, hogy gyermekeik nevelési rendszerébe tekinthessenek, s mind ezeket az alkotmányos rendszabályok, jelesen az 1791-beli 8-d. t. cz. ellenére, az igazgatás és a *papság* kirekesztő szabad bánása alatt látni, s e rendszerből kifolyólag kénytelenek a szülők növendékeiket olyanok keze alá adni, kiknek e fontos vállalatra kiszemelésébe belé szólani semmi részük, s kik nem ritkán merő ismeretlen s az érdekébe a hazának, a melynek számára kell nevelniök, be nem avatott külföldiek. A biztosság annál fogva hivatkozott az 1792-b. 2893. ndv. sz. alatt kelt kir. leiratra, a r. kath. egyházban a consistoriumok létrehozását indítványozta.

A biztosság végre, a görög nem-egyesült-hitűek súlyos és több tekintetben embertelen terheltetését is előadta, kiktől megtagadtatik azon szabadság hogy maguknak, ha eklezsiájuk száz guzdát nem számlál, külön papot tarthassanak, s templomot építhessenek, kik azon kívül az *egyházi unióra kényszerítettnek*, ha sikerült egyszer közülök vagy egyet az egyesülésre rá bírni, miért sokszor egy egész falura unitus papot tesznek, s nekik többé nem engedik hathéti előoktatás kiállása nélkül előbbi hitűkre visszatérni. A hathéti oktatás pedig annál sérelmesebbé válik, mert nem az egész helység által egyszerre, hanem családonként kívánják annak kiállítását, nem is a maguk helységében, hanem idegen helyen, lakásuktól távol s alkalmatlan időben szoríttatnak arra rá, minek következtetése, hogy ily módon a régi hitűkre visszaállástól elzárva, mivel a rájuk erőltetett unitus papot elfogadni nem akarják, egész faluk istenítisztelet nélkül, a gyermekek kereszteselés, a megholtak temetés nélkül maradnak, az ifjak törvényes házasságon kívül élnek. Mind ezekhez járul, hogy az ó-hitűek más vallások innepeinek megtartására *kényszerített-*

nek, s a magokéinek tulajdon szertartásaik szerinti megülésében gátoltatnak. S folyvást tartanak, mondja a biztosság, „*az ily vallásos türelmellenség szülte kicsapongások,*“ holott ő Felségének boldogult édesattya azoknak megszüntetésére nézve kegyelmesen intézkedett, s az 1791-beli 60-dik t. cikk a görög nem egyesülteknek vallásuk szabad gyakorlatát biztosította.

Az biztosságnak e jelentése következtében, a kk. és rr. a vallásos sérelmek ügyében 1842-b. septemb. 12-n tartott ülésükből azoknak orvoslását kérő fölterjesztést tettek az udvarhoz, de a mire onnan választ sohasem adtak.

IV. Az *erdélyi unio* éppen jelenleg kiválólag érdekes és fontos ügye az, miről berokasztóleg szólnunk kell.

Az erdélyi unio, vagy a két magyar haza viszont egyesülésének kérdése, mint tudva van, az 1791-beli kolozsvári országgyűlésen érdemlegesen tárgyalatott. Már az előtt az erdélyi törvényhatóságok az 1790 b. Budán tartott magyarhoni országgyűlésre követeket küldöttek, kik által a Magyarországgal leendő *szorosabb egyesülés* óhajításának kifejezése mellett, Erdélynek a koronazási diplomába betéttetését kérték, — de azt *II. Leopold* császár és királynak ellenzése miatt meg nem nyerték. Éppen úgy a magyarországi, mint szintén 1790-nek végén Kolozsvártt összegyűlt erdélyi rendeknek a *II. József* császár idejében egyesített két ndv. kancelláriának együtt maradása iránt fölterjesztett kérésük sem teljesített. Az erdélyi említett országgyűléstől pedig a mártius 7-n. tartott ülésből a budai országgyűléshez a két haza egyesülése ügyében intézett feliratra, melyben Erdély maga kívánatait hét pontokban formulázta, — Magyarország részéről válasz sohasem adatott.

Az unio kérdése az úgy nevezett *Partium* vagy Magyarországi részek fölmerülése alkalmából új stadiumba lépett.

A magyarországi 1833³/₆-b. tartott országgyűlés Erdélynek megkérdezése vagy hallgatása nélkül azon részeknek — t. i. *Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd-megyéknek és Kővárvidékének* — az anya országhoz vissza-csatolása felől törvényt hozott, mely, mint tudva van, azon években kelt törvények között a 21-d. Midőn az 1837⁷/₆ nagy-szobeni országgyűléssel e törvényezikk egy kir. leirat mellett oly czélből közöltetett,

hogy a reincorporatio a végre kinevezendő biztosok által mielőbb végrehajtsák, az erdélyi rendek 1838-b. martius 30-n. kelt terjedelmes, s alaposan indokolt feliratukban a kir. leiratot, „mint a mely sem módjára, sem tartalmára nézve az alkotmányal és fenálló törvényekkel meg nem egyezik, el nem fogadhatónak“ nyilvánították, s kérték a Felséget a *Részeket* „mint szerződések által megalapított erdélyi birodalmat“ tovább is a kis hazánál hagyni.

Az 1841¹/₃-ki kolozsvári országgyűlés is ez ügyben ismételve ahoz intézett, s a visszacsatolásnak kormányi biztosok által végrehajtását kilátásba helyező kir. leiratra, 1842-b. febr. 17-n. tartott ülésében előbbi határozata mellett maradását fejezte ki. De egyszersmind „a rr. nem tehetvén, hogy a mohácsi veszedelem után az egy honnak kétfelé válását a magyar nemzetre nézve köz szerencsétlenségnek ne tekintsék, a Magyarországgal viszont egyesülésre nézve készségüket nyilvánították, s az illető terv kidolgozására a rendszeres bizottmány köz igazgatási osztályát fölhatalmazták;“ egyszersmind ő Felséget kérték, hogy ezt Magyarországnak tudtul adni méltoztassék, valamint a következő országgyűlésen is 1847-b. octob. 5-n. tartott ülésükben egy újabb feliratokban kijelentették, miszerint az ország a Magyarországgal viszont egyesülésre kölcsönös alku-dozás és egyezkedés útján hajlandó. Ez volt Erdélynek 1848 előtt az unio ügyében vég szava és jogos kívánata, — a hazának akkori, úgy nevezhető köz véleménye.

Az 1848-ki forradalom következtében a dolog egészen más fordulatot vett. A martiusi napok s által előidézett igazgatottságnak s lelkesedésnek közepette a pozsoni országgyűlés Erdély megkérdezése és meghallgatása nélkül, annak sorsáról rendelkezett, s az azon évi VI-d. törvénycikkben a részeknek az anyaországhoz visszacsatolását, a VII. t. cikkben pedig a két hazának is teljes egyesülését kimondotta és elhatározta.

Hogy e nagy fontosságú törvényhozási ügy a pozsoni országgyűlésen némi sietséggel, sőt rögtönzéssel vitetett véghez, azt az akkori rendkívüli körülmények okozták, s az is bizonyítja, hogy a VII. t. cikkben az Erdélyt illető szavazato-

kat vétségből 69-re határozták, s az V-ik és a követeknek népképviselőt alapján választásukról szóló t. cikkben 98 d. szám alatt a Közép-Szolnokban eső *Zilah* városát Kraszna megyébe helyezték. S mint egy kétségbe vonva Magyarországnak jogát Erdélyhez, ugyan ez utóbbi törvényben e kifejezést használták: „Erdély ha csatlakozni akar stb.“

Az unio-törvény szentesítése után más nap april. 10-n. b. *Józsika Sámuel* ur erdélyi udv. kancellár hazafi köteleességének ismerte e hivatalát letenni, minék következtében az erdélyi udv. kancellária vezetése azon három hónap alatt mig fenállott, b. *Apor Lázár* udvari tanácsosra bízott, kinék nevét 1834-b. mint az országgyűlési ügyek előadójának, s az akkor fenállott kormányrendszer egyik erős gyámolójának sokat emlegették. A nevezett udv. kancellária utolsó ülése 1848 b. jul. 23-n. tartott, akkor föloszlattatott, de emlékezete nincs a kis a haza évkönyveibe úgy beírva, hogy annak törvényei, alkotmányos jogai és szabadsága hű öre s védelmezője lett volna.

Az unio törvény létrejövése után gr. *Teleki József* ur is lett gubernatori hivatalát; az ország kormányának vezetése végett oda *István* főherczeg nádortól b. *Vay Miklós* ur, magyarországi koronaőr, mint királyi biztos küldetett be.

Az ugyan csak 1848-b. május végén nem kevésbé nagy lelkesedést felkeltött rendkívüli viszonyok közt Kolozsvárra összehívott erdélyi országgyűlés, melyen a régi kis haza rendjeinek utolsó előlölője b. *Kemény Ferencz* ur volt, — a magyarországi „VII-dik. törvénycikket a 3-ik §-ba esuzott számításbeli vétség helyrehozásával“ az Erdélyt illető szavazatokat 73 b. állapítván meg, — elfogadta, s az uniot törvénybe igtatta, mely királyi szentesítést nyert, egyszersmind azon törvényben egy bizottmányt nevezett ki, mely „a teljes egygyé alakulás iránt a magyar ministeriumot fel fogja világosítani, s Erdély érdekének Magyarországba illesztésén közre munkálni.“

A Szent Istvántól 1002-b. Magyarországgal egyesített régi Erdély történelme itt bevégeződött; annak államélte akkor egészen új, de még mindig csak romokat mutató stadiumba lépett, melyet a történelmi jogfolytonosság alapján újra

alakítani, a jelen magyarországi hongyülés dicső és magasztos feladata leendő.

Valóban: „that is the question.“ A két haza viszont egyesítésének mind kettő sorsába méjjen bevágó kérdésében a közös érdekek összehillesatése által a jog és czélszerű átalakítás főhelyet foglal el, annál inkább mert Magyarország a VII. t. cz. 5-§-ban nyilvánította, hogy: Erdély mindazon külön törvényeit és szabadságait melyek a mellett, hogy a teljes egyesülést nem akadályozzák, a nemzeti szabadságnak és jog-egyenlőségnek kedvezők, *elfogadni kész.*“

Erdély Magyarországnak mindig része, de abba bekebelezve sohasem volt, most is azért egyesülés, nem beolvasztás, *unio*, nem *unificatio* legyen a vég czél. Ez Erdély ugy mondható jogfolytonossági postulatuma és érdeke.

Nincs s nem lehet erdélyi hazafi, bár mely népfajhoz vagy valláshoz tartozzék, ha a köz ügyek állásáról helyes és józan fölfogása van, miszerint ne tudja, hogy Erdélynek Magyarországgal egyesülése jogilag, mint történelmileg eldöntött kérdés, — de azt is ne óhajtsa, hogy az unio az Erdélyt alkotó különböző nemzetek igényei s jogos követelései alapján történjék. Azért a közös törvényhozás mellett az erdélyi közigazgatásnak és törvénykezésnek elkülönítése, a magyar minisiteriumnak alá rendeléssel, — legyen az unio végrehajtásában a jelszó.

Erdély jeles historicusa *Cserői Mihály* a Rákóczi forradalomnak Erdélyre nézve nem kedvező eredménnyel bevégezése után mondotta: „Tanulj édes hazám Erdély, mint barát kózzál, mint szövetkezzél ezután a magyarországiakkal, mert mindenkor Erdélyországnak romlása és pusztulása Magyarországból következék.“ **)

Csereinek az akkori erdélyi köz érzületet és véleményt kifejező e nyilatkozata, az unio kérdésében ma is figyelmet és méltánylást érdemel.

*) Az erdélyi egyesülés történelmét bővebben előadtam ily czímű kis munkámban: „Az erdélyi unio. — Történelmi rajz.“ Pest 1861. — 8.

***) Cserői e mondását *Katona István* iv idézi: *Historia Critica etc.* Tom. XXXVI. p. 354.

Az Isten áldása legyen a két testvérhon viszont egyesülésén!

Befejezésül álljon itt az erdélyi utolsó, s egynek kivételével, *törvényes állása országos és főhivatalbeliek névsora.*

I. Bécsben.

B. József Sámuel, kir. udvari kanczellár, róm. katolikus.

II. Kolozsvártt.

Kir. kormányzó:

Gr. Teleki József, kir. kormányzó, reformatus.

Tanácsosok:

Kovács Miklós, erdélyi r. kathol. püspök.
Gr. Mikó Imre, kir. kincstárnok, reformatus.
B. Kemény Ferencz, országos elnök, reformatus.
Gr. Lázár László, tartományi kanczellár, r. kathol.
Bedeus József, tartományi főbiztos, lutheranus.
B. Brukenthal József, (ifj.) lutheranus.
Lészai Lajos, reformatus.
Sala Mihály, unitarius.
Cserei Farkas, r. katolikus.
Gr. Degenfeld Otto, reformatus.
Földvári Farkas, reformatus.
B. Bornemisza János, r. katolikus.
Szabó Lajos, r. katolikus.
Salmen Ferencz, n. szebeni király-bíró, a szász nemzet ispánja, lutheranus.
Gr. Nemes János, tartom. számvevő hivatal elnöke, r. katolikus.
Kozma Pál, r. katolikus.

Szegedi Mihály, r. katolikus.
Gebbell Károly, lutheranus.

III. Marosvásárhelytt.

Királyi tábla:

Dániel Elek, elnök, unitarius.

Ítélmesterek:

Gálfalvi Imre, unitarius.
Henter János, r. katolikus.
Kabós Dániel, reformatus.

Mindössze: 24.

OKMÁNY-FÜGGELEK.

I.

Id. b. Wesselényi Miklós elfogatására vonatkozó kormányzékai körröndelet. 1785. febr. 10-n, egy pátlékkal.

Sua Majestas virtute clementissimi Rescripti Regii de dato 31-ae januarii a. c. huicce Gubernio clementissime intimum duxit: Incl. Supr. Arm. Praefecturae injunctum haberi, ut pro interceptione B. Nicolai Wesselényi assistentiam militarem disponat, eademque omni adhibita vi, et si necesse esset, per incendium curiae suae exoporetur, ipse vero B. Wesselényi non amplius ad arcem Kufstein, verum Maros Vásárhelyinam deducatur. Quum vero Inc. Supr. Arm. Praefectura, allatis ad se prius jam eatenus ordinibus, horum declaraverit, quod eas fecerit dispositiones ut ex parte militari non solum desideranda pro interceptione dicti Baronis militaris assistentia praestetur, sed etiam omnis conatus eo convertatur, ut ubicunque commoraretur, in omni interciperetur, et etiam sub 7-ma labentis m. serio commissum exstiterit, ut dictum Baronem in suo circulo existentem sub gravi secus mansura responsabilitate absque ulla mora intercipi eurent, interceptumque proximius excubanti militiae transponant, in casu autem si e Comitatu suo discessisset, ordinationem gubernialem Officialibus advicinantis Circuli pro procurando ejus effectu transponant, ita priorem ordinationem adjecto recentiori altissimo Mandato Regio ea cum intimatione reiterandam duxit R. Gubernium, ut in ejus ductu, factarumque per Inc. Supr. Arm. Praefectorum dispositionum de praebenda militari assi-

stentia conformitate, quae omnis excusationis viam in casu intermissae aut neglectae ejus interceptionis praeccludunt, ipsi quoque procedere satagant. Quibus in reliquo solito observantiae cultu manemus.

Praetiae D. Vrae

E Regio M. Prinesipatus Transsylvanicae Gubernio Cibinii die
10-a Febr. 1785.

obligatissimae :

B. Sam. Brukenthal.

David Székelly.

Adam Kun.
secret.

Három nappal e kormányzóki körrendelet előtt, u. m. 1785 febr. 7-n egy hóra-lázadásra vonatkozó s b. *Brukenthal Samuel* erdélyi kormányzóhoz intézett kéziratában *II. József* császár id. b. *Wesselényi Miklós* ügyében következőleg nyilatkozott: „Ich behoffe, dass inzwischen meine letzten Befehle wegen Arretir- und Prozessirung des Baron Wesselényi werden angelangt und vollzogen worden seyn; ein solches höchst ärgerliches Factum, welches in einer Regierung, wo noch einige Zucht und Ordnung herrscht, alle Begriffe übersteigt, werde Ich mit aller Strenge gegen die dabey connivendo und feig und schlaf handclude Komitatsbeamte und andere Staatsdiener unnachsichtlich ahnden, und gewis nicht nachlassen, dasz diese Strafe *erspiegelnd* ausfalle.“ (A ritkítva nyomott, ma már nem használt német szó jelentésére nézve: „semmit el nem mulasztok, hogy azon büntetés *tükörben látható* — azaz példás — legyen.)

II.

Kir. leirat a guberniumhoz. hogy annak protestans tanácsosa; a maguk egyháznak fő curatorai czímét ne használják. 1770 martius 24.

Maria Theresia, divina favente clementia Romanorum Imperatrix Vidua, Regina Hungariae, Bohemiae — — — Magna Princeps Transsylvanicae, Comes Flandriae — — — et Siculorum.

Illustres, Reverende, Spectabiles etc. etc. Innotuit Nobis, Consiliarios nostros Guberniales reformatae religionis, a longo tempore in religionis suae negotiis Supremos Ecclesiarum reformatarum Curatores egisse, et semet etiam qua tales subscripsisse, imo subinde eos etiam, qui Augustanae confessioni addicti essent, eorum hac in parte sequutos exemplum fuisse. Quum itaque vos nostrum sitis Consilium, Consiliique hujus membra et Consilarii vi juramenti sui ad manutentionem legum et justitiae administrationem generaliter, atque ita etiam ad religiosa negotia in communi semet obstrinxissent, tanto minus privati curatores aut advocati hujus vel illius religionis in particulari esse possunt, quod jurata ipsos obligatio continuo ad totum et sub eo comprehensorum etiam religiosorum procuracionem reflectat; Hinc Nos istum bono ordini adversantem usum abrogatum omnino volumus, adeoque praefati Consilarii nostri Guberniales a titulo acque ac talismodi subscriptione et gestione deinceps penitus abstinere, id quod serio etiam iisdem per vos injungi volumus. Quibus in reliquo Gratia nostra Cae-

sareo Regia ac Principali benigne propensae manemus. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae, die vigesima quarta mensis Martii, Anno Domini Millesimo septingentesimo septuagesimo. Regnorum vero nostrorum trigesimo.

Maria Theresia.

Carolus Comes Breiner.

Ad mandatum etc.
Alexander Horváth.

III.

B. Vlassich Ferencz hovátországi bán s erdélyi kir. biztos elnöki levele gr. Rhédei Ádámmal a reform főconsistorium elnökéhez, melyben legfelsőbb parancs következtében az 1833-b. tartott népesebb ülések jegyzőkönyveit fölterjesztés végett magával közöltetni kéri. 1833, novemb. 5.

Dignabatur Sua Majestas Sacratissima relate ad ultimum Supremi Evangel. Reform. Consistorii 24-a. Augusti a. e. servatum confluxum sub dato 24-ae Octobris a. e. mihi altissimam voluntatem suam sequentibus clementissime aperire.

„Dilecte B. Vlassich! Innotuit mihi, quod penes Supremum Evang. Reform. Consistorium Transsilvanicum disordines locum habuisse praetendantur; velit itaque absque mora, ab ordinario mox fati Consistorii Praeside, aut si necessarium foret, ab illo Individuo, quod praeter adusque observatum legalem ordinem praesidium gessisse adstruitur, Protocolla consistorialia, cum omnibus praetensive introductam novam organisationem respicientibus actis, *meo nomine* sibi resignare facere, eadem una cum occurrentibus nefors reflexionibus, mihi quantum ocyus in copia substernere, de caetero autem omnia ea, quae in sublationem harum innovationum necessaria visa fuerint, pro concessa sibi activitatis sphaera energice ordinare, et disposita referre.“

„Originalia vero horum Protocollorum ea cum invitatione Gubernio transmittat, ut eadem in revisionem instantanee ad-

sumat, ac reflexiones et propositiones suas Cancellariae au-
licae transmittat.¹⁴

In obsequium itaque altissimae hujus Dispositionis Re-
giae, Illustritatem Vestram urgenter requirendam habeo, ut tam
postremo, sub dato quippe 24-ae. Aug. a. c. servati, quam et
prioris mense Aprili a. c. consistentis, ac jam tum prout intelli-
gere mihi licuit, diversis inovationibus manum admoventis Su-
premi Ev. Ref. Consistorii confluxus Protocolla, omniaque
praetensivas has inovationes concernentia acta innomisse
intra octiduum a recepto praesentium mihi submittere velit.

Claudiopoli, die 5-a. Növ. 1833.

Franc. J. B. Vlasiich.
Ban. Croatiae, Commiss. Reg.

IV.

*Estei Ferdinánd főherczog, erdélyi kir. biztos elnöki levele a re-
form. főiskolák professoraihoz, kiket a patronusoknak, mint fő-
consistoriumi tagoknak törvényes állása felőli nyilatkozatra föl-
szólított. 1835. april. 17.*

In coordinatione Consistorii Helveticae Confessioni ad-
dictorum non pridem essentialis introduci proposita fuit inno-
vatio, quoad illam videlicet determinationem, quinam sint Pa-
tronorum nomine intelligendi, atque sensu Legis. Approb. Par-
tis I-ae art. 3. ad Consistoriales confluxus, pro depromendis
decisivis votis, vocandi?

Quum ea expressa sit Majestatis Suae Sacratissimae vo-
luntas, ut hac in parte quoque id districtim observetur, quod
legali usui ac pacatae de ecclesiasticis negotiis deliberandi,
easdemque dirigendi rationi respondeat; atque hunc in finem
Majestas Sua Sacratissima, data huc facientia omni cum pos-
sibili plenitudine Sibi submitti jusserit, Altissimi hujus Jus-
sus in sequelam, Dominationem Vestram provoco, ut mihi su-
per sequentibus punctis sua revelare velit sensa:

1-o. Quanam positivae desuper existant leges, qui pro
Patronis proprie haberi debeant?

2-o. Qualis hoc respectu usus observatus fuerit?

3-o. Quanam activitate hi Patroni gavisi, qua item mo-
dalitate ad Consistoriales confluxus vocati fuerint, quaevo ibi-
dem jura exercuerint?

4-o. Quanam commoda et incommoda tam cum nova

quoad Patronos proposita coordinatione, quam cum praehabito hac in parte usu conjuncta habeantur?

Claudiopoli die 17-a. Aprilis 1835.

Ferdinandus.

V.

Kir. leirat a guberniumhoz, mely által az erdélyi reform. fő-consistorium szervezetében 1833-b. történt újítások eltöröltettek. 1836. május 1-n.

Ferdinandus Primus, Dei gratia Austriae Imperator etc. etc.

E Protocollis Supremi Evangelico Reformatorum in percharo nostro Magno Transsilvaniae Principatu Consistorii Nobis sua via substratis, displicenter perspeximus, in organisatione ejusdem Consistorii, usu per longam annorum seriem observato, accedente quoque altissimo annutu nostro roborata, graves omnino et magni momenti innovationes conclusas, imo conclusa haec absque praevie exorata a Nobis, eominus vero impetrata confirmatione Regia, in effectum plane deducta haberi. Dum proinde innovationes has, velut absque benigna nostra approbatione alioquin illegales, vigore Supremi, quod Nobis circa Sacra Protestantium competit Juris, pro invigorosis declaramus et cassamus, una benigne decernimus, ut Supremum Evangelico-Reformatorum Consistorium in illum plane in quo ante annum 1833 perstitit statum integre reponatur, illudque observato ante annum 1833 usui conformiter sub Praesidio fidelis nostri, sincere Nobis dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitis Adami Rhédei, Status Consiliarii Nostri actualis intimi, et Tabulae Nostrae Judiciariae provisorii praesidis, velut de praesenti praecipuum inter Evangelico-Reformatos officium tenentis, illo vero impedito, sub Praesidio

ejus, qui eundem characteris ordine immediate sequitur, eo usque consideat, donec cardinalia et diplomatica in caro nostro Magno Transsilvaniae Principatu officia, praecedente Statuum et Ordinum diaetaliter congregandorum candidatura, definitive restaurata fuerint, hac tandem restauratione subsequuta, itidem ille, qui reliquis Evangelico-Reformatae Confessionis vi adepti officii praecedet, praesidium teneat, semper per illum supplendus, qui eundem in officiorum gradu immediate sequitur.

In salvo eidem Supremo Evang. Reformatorum Consistorio caeteroquin relicto eo, ut si praecobservato usui exacte conformiter considens, habita matura deliberatione sua, modificationes necessarias esse comperiret, has altissimae determinationi nostrae reverentur proponere possit.

Vestrum itaque Gubernii nostri Regii erit praecindigitam voluntatem nostram Regiam Supremo Evang. Reform. Consistorio intimare, curaque, ut illa exactum nanciscatur complementum.

Datum in imperiali urbe nostra Vienna Austriae, die 1-ma mensis Maji, anno Domini 1836 etc. etc.

VI.

Gr. Rhédei Ádám elnöki levele a főconsistorium 1836-beli népesebb ülésének legfelsőbb rendelet folytán, november hóra elhatalasztása végett. 1836 august. 2-n.

Ő királyi főherczegsége, k. főherczeg *Ferdinánd*, közelebbről hozzám írt praesidialis levelében, melyet én tegnap tiszteltem, — „Felséges Urunknak ő Felségének azon kegyelmes akaratját nyilatkoztatván ki hozzám; hogy a mostani környüállások tekintetéből Főconsistoriumunk népesebb gyűlése, ne most, hanem a jövő november hónapjában a régi szokás szerént tartassék,“ — meg gondolván azt, hogy ez ő Felségének elhatározott akaratja, s hogy minő kedvetlenség jöne ki abból, hogy ha Főegyházi tanácsunk tagjai a felsőbb rendelés nem tudása miatt begyülnének és süker nélkül viszont elmenni kénytelenek lennének, kötelességemnek ismerem ő Felségének ezen legfelsőbb akaratját közönségessé tenni, azt tévén hozzá, hogy hivatalos elfoglaltatásom tekintetéből a folyó esztendei november 13-kát jelelem ki a népesebb főconsistorium egybegyűlése határ idejének.

Melyet is ezennej oly kéréssel kívántam tudtára adni, hogy e szerént azon terminusra ide megjelenni ne terheltessen. Szokott tisztelettel lévén

Kolozsvártt august. 2-n.

1836.

atyafi köteles szolgálja

Gr. Rhédei Ádám,
főconsistoriumi előlölő.

VII.

A reform. főconsistorium körlevele az 1833-beli coordinatio intézkedéseiről lemondás ügyében. 1836. novemb. 13-n.

Ő Felségének folyó esztendő májussa 1-sőjén 1836. udvari szám alatt kelt kegyelmes királyi leirása azon czikkelye következtetésében, mely szerint az 1833-diki 144 számmal jegyzett coordinatio újításai eltöröltetnek, minthogy azon három esztendőnk tapasztalásai szerint is, melyekre a *Patronusok* választva voltak, az ebbeli intézkedések a kitzöött ezélnak nem minden részben feleltek meg, s választások ideje a patronusoknak már el is tölt; mind ezen tekintetből, mind pedig a kegyelmes királyi leirás iránti tiszteletből, az akkori intézkedésekről egyházi főtanácsunk mai napon lemondott, s maga tagjaira nézve teljesen az 1833-ik év előtti állásba helyeztette ezennel magát vissza; ehez képest azok, kiknek azelőtt szózatolási jussok volt egyházi főtanácsunk ülésében, ezentúl is szózatolási jussal bírnak.

Mely is ezennel hivatalosan megiratik; lévén atyafiságos indulattal

Az erdélyi Evang.-Reformatum
Főconsistoriumból, Kolozsvárit
novemb. 13-n 1836.

atyafi köteles szolgálói:
Gr. Rhédei Ádám.

Tunyogi Cs József.

VIII.

Kir. leirat a guberniumhoz, az országgyűlésének a sarkalatos hivatalokra teendő választások, s más tárgyak végett is mielőbb összehívása felől. 1832 május 28-n.

Franciscus Primus, Dei gratia Austriae Imperator etc.

Illustres, Reverende etc. Reddita Nobis sunt demissae Repraesentationes vestrae, quarum ope Nos circa benigne indicenda generalia perchari Nostri Magni Principatus Transylvaniae, Patriumque eidem reapplicatarum Comitum homagiali in devotione iteratis jam vicibus exorastis.

Juribus et libertatibus antelati Magni Principatus Nostri illibate conservandis constanter intenti, legalia ac gravissima humillimarum precum vestrarum momenta Ipsi ultro benigne perspicimus, Comitumque pro tenerrimo Nostro legum observandarum studio quo ocyus benigne convocare Paterno Nostro animo firmissime constitutum habentes, siquidem in his non tantum ea, quae a prioribus adhuc Comitibus a deliberatione Statuum et Ordinum pendent, pertractari, sed dispositioni quoque articuli 20-mi anni 1791 satisfieri, atque alia etiam ejus generis objecta deliberanda proponi velimus, ex quorum pertractatione eae demum salutare surgant legum sanctiones, per quas rebus patriae, publicaeque prosperitati reale accedat incrementum, — in negotia hujus indolis actutum operam converti, eademque ocyus, et quam solertissime praeparari, debiteque elaborari mandamus ac praecipimus.

Vestrum proinde Gubernii Nostri Regii erit, ad effectum

benigne declaratae hujusce voluntatis Nostrae, maturandoque communi chari hujus Magni Principatus Nostrae bono, publicaeque felicitati omni ratione provehendae intenti cordis Nostrae solatio, promtos, irremissosque adhibere conatus, et de objectorum legali Statuum et Ordinum, quos subin inomisse convocandos decrevimus, deliberationi proponendorum pertractatione, et accomoda ad scopum hunc praeparatione, una vero de eo, ut superius declarata paterna intentio Nostra Jurisdictionibus debite innoteseat, providere.

Quibus in reliquo etc. etc.

Datum in urbe Nostra Parentio Istriac, die 28-a mensis Maji. — Anno Domini millesimo octingentesimo trigesimo secundo, etc.

Franciscus.

B. Josephus Miske.

Ad mandatum etc.

Alexius Nopcsa.

IX.

Kir. leirat, mely tudatja hogy b. Vlassich Ferencz, horvátországi bán, mint teljhatalmu kir. biztos Erdélybe küldetik. 1833. martius 24-n.

Franciscus Primus, Dei gratia Austriae Imperator etc. etc.

Benigno Nostro Rescripto Regio sub 28-a. Maji anni proxime elapsi ad Vos, Regium Nostrum Gubernium directo, cunctas Jurisdictiones Magni Principatus Nostrae Transsilvaniae, Partiumque eidem reapplicatarum securas esse jubebamus, Nos juribus et libertatibus antelati Magni Principatus intentos, pro tenerrimo Nostro legum observandorum studio, Comitibus quo ocyus convocaturus esse.

Quemadmodum hoc ipsum paterno animo Nostro constituimus, ita pro fide, quam fideles hujus quoque Magni Principatus Status Augustae Domui Nostrae, Nobisque inter tot et tantas rerum vices luculenter testatam reddiderunt, nihil omnino dubitavimus, universas Jurisdictiones in praevia Nostra sponione Regia conquieturas, proximumque implementum determinatae Nostrae circa Comitibus inomisse celebranda voluntatis homagiali cum devotione praestolaturas esse. Complures Jurisdictiones expectationi, quam in iis locavimus, respondisse, in justum expletorum per eas Officiorum pretium et Ipsi benigne agnoscimus.

Sed vicissim gravi cum indignatione intelleximus, nonnullas alias Jurisdictiones sinistris consiliis agitatae a legali tramite jam adeo deviasse, ut in turbulentiis suis Congregati-

onibus temerario prorsus arbitrio legibus, avitae constitutioni, probatissimoque antiquo usui adversa conclusa tulerint, eadem publicaverint, imo alias quoque Jurisdictiones ad similia patranda provocaverint, jura potestatis legislativae sibi arrogaverint, ac insuper contra vestram etiam Regii Gubernii Nostri auctoritatem, activitatemque reluctantes se exhibuerint. Cum vero talia ad perturbandum publicae administrationis ordinem tendentia molimina refrænari, ipsa salutis publicae illibate conservandae ratio deinceps, hinc omnes hujusmodi marchalium congregationum tum Comitatus Albae Inferioris, quam aliarum etiam hujus exemplo inductarum Jurisdictionum determinationes, quae aperte vel occulte ad impediendam et convellendam publicam administrationem vergunt, signanter autem illa, quae circa electionem, substitutionem et confirmationem Circularium Officialium, circa negotium Religionarium, transitumque casus, denominatas pro concitandis aliis Jurisdictionibus deputationes ambulatorias, ac mittendos per Jurisdictiones ad Comitata Regni Hungariae deputatos procusa fuerint, annihilanda, cassanda, et pro irritis declaranda decrevimus, atque hanc Nostram Supremam Determinationem Regiam cunctis Magni Principatus Nostri, Partiumque reapplicatarum Jurisdictionibus solita modalitate, eoque addito publicari jubemus, Nos pro supremo jure ac munere Nostro Regio, nunquam admissuros esse, ut arbitrio et licentia singillarum Jurisdictionum earumque temerariis ac in ipsum legale Magni hujus Principatus systema impingentibus ausibus Jura Regia ac Suprema Nostra potestas executiva, ipsaque status publici forma labefactentur. Vobis itaque Gubernium Nostrum R. clementissime praecipimus, ut Regiam hanc Nostram voluntatem executioni mancipantes, Altissimo Nomine Nostro cunctas Jurisdictiones districtim invariare noveritis, ut semet intra lege et usu definitos activitatis suae cancellos contineant, sollicitaque vitatis quibusvis illegalibus moliminibus, quibus Nos nunquam cessuri sumus, proximum illud auspiciatum tempus, quo circa celebranda Comitata propria Nostra, paterno cordi Nostro insita vota explere possumus, ea, qua par est, homagiali devotione filialique pietate ac fiducia operiantur, hac unice ratione Patriae suae commodis ac prosperitati consulturae.

Cum in reliquo ea sit positiva et inalterabilis Regia Nostra voluntas, ut hoc ipso etiam scopo, quo in Magno Principatu Nostro Transsilvaniae Comitata ocyus celebrari possint, ibidem rectus ordo praevid restabiliatur, cunctaque ad legalem tramitem reducantur, Vobis autem Gubernium Nostrum Regium in praedeductis Nostris jussis ad amissum exequendis efficacia praesto sint adminicula, vestraque auctoritas integra servetur, — in hos igitur fines Commissarium Nostrum Plenipotentiarium in Persona Magnifici Fidelis Nobis sincere dilecti *Francisci L. B. Vlasiich* Ordinis Militaris Mariae Theresiae equitis, Regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae Bani, eorundem Regnorum confinium Collapianorum et Vunnarorum Supremi Capitanei, actualis Nostri Intimi Status, et Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici Consilarii, Generalis Campi Mareschalli Locumtenentis, unius Legionis Uhlanorum et duorum pedestrium Regimium Banalium Proprietarii Colonelli, Supremi Armorum in Croatia praefecti, Tabulae Banalis Praesidis et Comitatus Zagrabiensis Supremi Comitis, in Magnum Principatum Nostrum, Partesque reapplicatas exmittendum statuimus, plenam ac omnimodam Eidem largientes potestatem, ut dum, et ubi necessarium compertum fuerit, cuncta agat et disponat, quae ad explendam hanc Altissimam voluntatem Nostram congrua fore videbuntur, — id una clementissime praecipientes, ut Vos, Regium Nostrum Gubernium, universique Comitatus, Sedes et Districtus, omnes item cujuscunque status et conditionis officiales ac subditi Nostri in Magno hocce Principatu, eidem Regio Nostro Plenipotentiarario Commissario ubique locorum et quavis occasione concedentem respectum, honorem, obsequium ac paritionem prompte ac inomisso exhibere ac praestare noveritis et noverint.

Datum in imperiali urbe nostra Vienna Austriae, die 24-a m. Martii, anno Domini 1833. etc. etc.

X.

Estei Ferdinánd főherczegnek teljhatalma ügyében a királyi guberniumhoz tett intézkvénye. 1835 január 23-n.

Inclytum R. Gubernium! E protocollo Marchalis Congregationis. Comitatus Szolnok interioris die 1-a dec. a. pr. celebratae, mihi per Inclytum R. Gubernium sub, 3-tia januarii a. c. nroque 13588 a. pr. communicato, isthique readvoluto observavi, tenorem Intimati, quod sub 8-va octobris 1834 in merito vacantis per resignationem Danielis Pataki Vice-Comitis stationis ad Inclytum R. Gubernium exaravi, per extensum Universitati praefati Comitatus praescriptum, observationemque ad quam Inclytum R. Gubernium provocaveram, quaeve suo modo pertractanda, atque a Regio Gubernio Jurisdictioni intimanda fuisset, instar ordinationis immediate per me ad hanc Universitatem directae, in terminis eidem Comitatu communicatum exstitisse. Quocirca — praescindendo ab ipso merito, subsequae per Joannis Herszényi resignationem utcumque superato, — relate ad modalitatem, qua Intimatorum per me ad Inclytum R. Gubernium exaratorum contexta Jurisdictionibus perscribenda sunt, cum provocatione ad benignum Rescriptum Regium dd-to 18-ae martii 1834; ejus quippe tenore Majestas Sua Sacratissima praeter munus Plenipotentiarum ad Comitum Regii Commissarii, id quoque mihi committere benigne dignata est, ut necessaria ad id facultate instructus, *benigni Rescripti R. de 24-a martii 1833 quoad restabiliendum in administratione legalem ordinem ema-*

nati plenum effectum procurem, — Inclytum Regium Gubernium attentum reddere debeo, inviationes, quas hunc in finem e benigno altissimo jussu eidem Inclyto impertiendas esse invenio, juxta disertas hujus benigni Rescripti expressiones, „ab Ipsa Majestate Sua Sacratissima profectas“ considerandas, Ejusdem Summefatae nomine, nequaquam vero ita Jurisdictionibus intimandas esse, ac si dispositiones hae a me emanassent, quum hoc obtutu tantum Interpres altissimae voluntatis sim.

Id eo magis tunc evitandum esse, ubi aliquo in objecto meas Ipsas Inclyto Regio Gubernio reflexiones perscripserim, quarum intuitu suas, si quas haberet observationes mihi communicandas, vel si nihil occurrerit sibi, congruas dispositiones, consveta in expediendis Gubernialibus Decretis modalitate adornandas habebit.

Quois in reliquo jugi, eaque distincta cum propensione persisto

Inclyti R. Gubernii

Claudiopoli, die 23-a Januarii 1835.

addictissimus
Ferdinandus.

XI.

A kir. guberniumot az országgyűlés elosztatása következtében, nagyobb teljhatalommal felruházott Ferdinánd főherczeg kir. biztos vezetése alá rendelő kir. leirat. — 1835 január 29-n.

Franciscus Primus, Dei gratia Austriae Imperator. etc.

Illustres, Reverende etc. Comitia, quae pro nostra legum, municipaliumque Magni Principatus Nostri Transsilvaniae et Partium reapplicatarum jurium observantia, inprimis ad cardinalia et diplomatica officia in sensu articuli 20-mi. 1791 et in hac provocati sacri diplomatis Leopoldini, ac subsecutarum usuque stabilitarum constitutionum instauranda indiximus, quia penes ingens temporis dispendium non tantum principalj huic suo scopo non responderunt, verum ubi per animos rerum pro arbitrio suo novandarum, imo vero omnis praevigentis legalis ordinis ipso mox facto convellendi impetu ductos illae etiam legum diplomatumque sanctiones, quibus modus habendorum comitorum definitus est, perruptae fuissent, in apertum audacioribus in dies ausibus incrementis licentiae campum degenerarunt, iteratis monitis, quibus causam positivarum legum, avitique illius instituti, ut par erat, enixissime egimus, in irritum recidentibus, quod supremi tandem muneris nostri regij fuit, solvimus. Sed enim licentiae, quae eam necessitatem expressit, id praeterea in praecipua quaesitae per vecordiam suam pravissimae gloriae parte positum erat, ut postquam primis magistratibus suo modo restaurandis defuit, ipsaque perniciosissimum temeratae legum sanctimoniae

exemplum semet praestitit, — Nos simul ad faciendum in praesenti salutis publicae discrimine severiorum illorum mediorum usum cogeret, a quibus noster ille in populos sceptro Nostro parentes amor quam maxime abhorret. Rectae tamen voluntatis Nostrae conscientia freti, solo ejus pretio, necessitati huic, quod jam alias declaravimus, cedimus inviti, nihilque magis desiderantes, ut quam sua conculcatis legibus auctoritate reddita, animisque ad observantiam earum reversis, et sic demum suppetente celebrandorum in conformitate illarum comitorum modo, haec quoprius indicere, et perpetuo illi proposito Nostro parem regiminis tenere rationem possimus.

Ita enim vel in hoc, in quem res Magni Principatus Nostri Transsilvaniae et Partium ei reapplicatarum adductae sunt situ, in cas animo sumus comparati, ut omnia Nostra studia, omnemque auctoritatis Nostrae regiae usum ad solam avitae constitutionis incolumitatem et a majoribus traditam hanc haereditatem posteritati intemerate conservandam referamus. Quare omnia illa quae seu prius, quam comitia novissima indicerentur, seu deinceps medio decursus eorundem temporum inibi, aut uspiam apud Jurisdictiones in obversum legum, approbatarumque consvetudinum unilateralis arbitrio conclusa, determinataque sunt, veluti caeteroquin de indole sua irrita, prout antehac, ita porro quoque pro cassis, nullisque declarantes, ad eum rerum statum, qui ante novationem hanc praefuerat, postliminio restituendum, legalemque ordinem in quavis administrationis publicae parte mox et indilate opportunis ad id mediis ac proinde necessitate ferente iis, qui leges, avitae instituta in sceleratae licentiae suae praedam destinassent, coërcitis, instaurandum, et contra quosvis insultus tutum praestandum, Serenissimum Hungariae et Bohemiae regium Principem et Archiducem Austriae *Ferdinandum Carolum de Este*, aurei velleris et insignis militaris ordinis Theresiani equitem, una insignis ordinis S. Stephani Regis Apostolici, Russici item S. Andreae, Alexandri Newsky et S. Annae 1-ae classis ac Reg. Sicil. S. Ferdinandi, et Meritorum, uti et Hannoverani Guelphorum magnae crucis Equitem, Generalem Equitatus Nostri, Legionis equestris ordinis militiae hungari-

cae nr. 3-ii Colonellum et proprietarium, nec non generalem civilem et militarem gubernatorem Galiciae, patruelem Nostrum dilectissimum, qua commissarium Nostrum regium plenipotentiarium personam Nostram repraesentantem, delegandum, eidemque supremam una regii hujusce gubernii Nostri directionem elementer concedendam duximus.

Ejus proinde erit, omni publicae rei per ambitum Magni Principatus Nostri Transsilvaniae et Partium ei reapplicatarum delata sibi per Nos praedecarata auctoritate intendere, toties, quoties ei visum fuerit, praesidium regii hujusce gubernii Nostri personaliter gerere, et quidquid ad reintegrandam conservandamque legum et approbatarum consuetudinum auctoritatem, et eos, qui huic refragari in animum inducerent, efficacissimis ad id mediis in ordinem cogendos, quamvis denique quietis tranquillitatisque publicae noxam praevertendam opus esse dignosceretur, mox ad effectum dirigere. — Quem in finem antelato Serenissimo Principi, patrueli Nostro dilectissimo, qua Commissario Nostro regio plenipotentiarium, simul etiam quosvis cujuscunque characteris officiales Nostros regios, comperta necessitate, mox ab officio et salario suspendendi, solaque duntaxat decernenda pro re nata finali eorum, quorum denominationis et respective confirmationis intuitu demissae Nobis propositiones faciendae sunt, dimissione Nobis ipsis reservata, caeterum relate ad quosvis alios officiales publicos, seu ad concernentia dicasteria vel ad praesidium eorumdem, seu in comitatibus, districtibus aut sedibus munere quoque fungentes plenariam uti necessitas tulerit, eosdem definitive etiam dimittendi et in locum dimissorum alios habitum qualitatum et competentiae religionum ratione actutum substituendi impertiti sumus auctoritatem, pro praesenti statu eo diserte extensam, ut ipsae etiam marchales comitatum, districtuum et sedium siculicalium congregationes, quocunque demum ex incidenti celebrandae, non secus, nisi cum praevio antefati Serenissimi Principis patruelis Nostri dilectissimi positivo annutu per concernentes jurisdictionum moderatores expetendo indici possint.

Vobis proinde gubernio Nostro regio benigne praecipimus et mandamus, ut acceptis his tam tenores benigni rescri-

pti illius, quo novissima comitia solvimus, in quasvis per antelatum Magnum Principatum Nostrum Transsilvaniae et Partes ei reapplicatas vigentes lingvas convertendos, quam quae medio praesentium deerevimus, ope ordinationum ad officiolatum concernentium Jurisdictionum dimittendarum, aliisque ad festinandum benignae hujus voluntatis Nostrae effectum opportunis modis ad publicam perferre notitiam, eidemque Serenissimo Principi patrueli Nostro dilectissimo omnem, ut par est, reverentiam et obsequium praestare, simulque cuncta, quae idem Serenissimus Princeps patruelis Noster dilectissimus nomine Nostro acturus, dispositurusque est, exactissime, omni cum zelo et promptitudine navanda opera tanquam a Nobis profecta explorare, iisque tam vos ipsi, quam universi comitatus sedes et districtus, omnes item cujuscunque status et conditionis officiales et subditi Nostri in Magno hocce Principatu et Partibus ei reapplicatis, ubique locorum et quavis occasione, debitam paritionem promte et inomisse exhibere noveritis et noverint.

In reliquo etc. Datum in imperiali urbe Nostra Vienna Austriae die vigesima nona mensis Januarii, anno Domini millesimo octingentesimo trigesimo quinto, regnorum nostrorum vero quadragesimo tertio.

Franciscus.

B. Josephus Miske.

Ad mandatum etc.

B. Lazarus Apor.

XII.

B. Wesselényi Miklósnak köz kereset alá vettetése s elfogatása iránt kelt kir. táblai ítélet. 1835 martius 27-n.

Ferdinandus Primus Divina favente clementia, Austriae Imperator etc. Fidelibus Nostris Illustribus, Spectabilibus, Magnificis et Agilibus Supremis et V. Comitibus Judiumque quorumlibet Comitatum, Supremis item V. Judicibusque regniis quarumcunque Sedium nostrarum Siculicalium, Praefectis, Provisoribus, Castellanis arcium, item Tricesimatoribus Teloniatoribusque, pontium, passuum, vadorum, viaramque custodibus, ac Honorabilibus Episcopis Ecclesiarum ac Scholarum Rectoribus, caeterisque Ecclesiasticae dignitatis hominibus, nec non Prudentibus ac Circumspectis Magistris civium regniis et Sedium iudicibus, Juratisque Civibus quorumcunque oppidorum, Civitatum, Villarum et Possessionum ac quorumvis locorum Officialibus, eorumque vices gerentibus, cunctis item aliis cujuscunque status, conditionis, gradus, honoris, officii, dignitatis, praecminentiaeque et functionis hominibus ubivis intra ambitum chari Principatus nostri Transsilvaniae, Partiumque eidem reincorporatarum constitutis et commorantibus, praesentes Litteras nostras visuris — Gratiam nostram Caes. Regiam, Principalemque!

Exponitur Majestati Nostrae in persona fidelis nostri generosi Francisci Horváth de Felső Bükk, Consilarii nostri thesaurarius etc. qualiter proxime praeteritis diebus, — die videlicet decima octava mensis Martii, anni praesentis 1835-ti in-

ter ipsum exponentem ratione dicti officii sui ut actorem ab una, ac Magnificum B. Nicolaum Wesselényi de Hadad ut inctum partibus, ab altera — ratione et praetextu moliminum et perniciosarum machinationum ad perturbandam publicam tranquillitatem directorum, aliorumque publicorum delictorum damnabilium, certa quadam causa et litis differentia coram Tabula nostra Regia in Transsilvania Judiciaria penes praemissam evocationem orta, mota, adsumta, ac levata exstitisset, — in qua quidem causa praelibatus actor in levata sua in facie Tabulae nostrae Regiae Judiciariae publice perlecta, medio Procuratoris sui legitimi cupiebat inctum Nicolaum B. Wesselényi ob patrata sua et praerecensita in eadem crimina exemplari poena corporali subjiciendum, et ante omnia usque ad litis exitum captivitati tradendum judicari, ferendumque super praemissis deliberatum finali ac debitae executioni mancipandum decerni; — ad quam actoris actionem dum inctus nihil respondisset, imo personalem ad comparitionem evocatus, cum vilipendio legum desuper sonantium personaliter comparere neglexisset, idem actoreae partis procurator cupiebat antefactum inctum in totali actoris actione convinci, ac contra eundem sententiam prosequutoriam expediri, ejusdemque vigore praementionatum inctum illico incaptivandum disponi; Unde Nos, Tabulaque nostra Regia Judiciaria praerepetitum inctum in totali actoris actione ac acquisitione convincendum esse invenimus et judicavimus, illo personaliter haud comparente, ac simul ad actoris propterea Nobis factam intercessionem praesentes Litteras Nostras prosequutorio — sententiales contra praecatactum inctum expediendas esse decrevimus, et commisimus.

Vellet itaque antelatus exponens eundem Baronem Nicolaum Wesselényi taliter convictum et non comparentem medio vestri intra limites Magni Nostrae Principatus Transsilvaniae ubique requirere, repertumque de jure detineri facere, — supplicans Nobis ratione praevia humillime, ut ad prosequendum toties repetitum B. Nicolaum Wesselényi facultatem dare dignaremur.

Proinde Vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis praesentibus, rebusque sicuti prae-

fertur stantibus et se habentibus, dum et quandocunque ratione annotati Nicolai B. Wesselényi fueritis requisiti, extunc eundem ubique detinere, captivare, et ad instantiam praelaudati exponentis Litteras adjucatorias superinde confectas et emanatas debitae quoque executioni demandari facere, modis omnibus debeat ac teneamini; secus non facturi, — praesentibus perlectis exhibenti restituti. — Datum in L. Regiaque Civitate nostra Maros-Vásárhely; die vigesima septima mensis Martii, Anno Domini millesimo octingentesimo trigesimo quinto.

Franciscus Boér
de Nagy Berivoj; Inter. Praeses.

L. S.

Lecta, correcta et extradata per
Magistrum Samuelem Sala
de Enlaka, Protonotarium.

XIII.

*A b. Wesselényi Miklós ügyében kelt kir. táblai ítéletet jóvá-
hagyó udv. rendelet. 1835 július 15-n.*

Liberum B. Nicolaum Wesselényi sententiam prosecutionem in causa publico-fiscali contra ipsum ut inctum, ratione moliminum ad turbendam publicam tranquillitatem directorum, aliarumque illegalitatum actore Fiscali Directore ad personalem comparitionem penes evocationem coram Tabula R. Judiciaria institutae, per eandem Tabulam R. Judicariam die 27-ma Martii a. c. in nexu prioris, de dato 18-a ejusdem anni et mensis „per non venit“ pronuntiatae latam, aequae ac dispositiones per R. Gubernium pro ipsius interceptione factas cassari, sibi quoque usque edendam hoc in merito Supremam determinationem Regiam personalem securitatem procurari petentem, casu denegatae justitiae in substrato haud subversante, cum recursu reinviatum esse, — eidem R. Gubernio erga relationem suam sub 20-a Junii proque 2659. j. a. e. in subversanti objecto praestitam, penes submissorum actorum reinviacionem hisce rescribi. Cui in reliquo Altesfata etc. Datum Viennae, Austriae, die 15-a Julii 1835.

B. Josephus Miske.

Josephus Bedeus.

XIV.

*B. Wesselényi Miklósnak, s köz kereset alá vetett több társai-
nak adott kir. köz bocsánat. 1841 sept. 27-n.*

*Ferdinandus Primus, Dei gratia Austriae Imperator
etc. etc.*

Propriam paternò nostro animo benignitatem secuti, ac-
tiones publicas ordinario Fiscali Nostro in eadem Magno Prin-
cipatu Directore, ab officio actore, contra baronem Paulum Ke-
mény, Joannem juniorem comitem Bethlen, Georgium Imre,
Joannem Ercei, Joannem Csejdi, Michaellem Barabás, Mar-
tinum Koronka, Stephanum Jakab, Joannem Nagy, Martinum
Orbán, Alexandrum Simon, Josephum Kutas i, Stephanum Ka-
kasi, Joannem Incze, Danielelem Péterffi, Stephanum Jánosi,
Antonium Nagy, Petrum Kovács et baronem *Nicolaum Wesse-
lényi* coram Tabula Nostra Regia Judiciaria erectas, e pleni-
tudine Clementiae Nostrae Regiae relaxandas et condonan-
das duximus.

Quod Vobis Regio Nostro Gubernio hisce benigne signi-
ficantes Gratia et Clementia Nostra Caesareo Regia ac Prin-
cipali etc.

Datum in Castro nostro Bellofonte, die 27-a Sept. 1841.

TARTALOM.

Előszó	lap. 3
------------------	-----------

ELSŐ SZAKASZ.

Az életrajz. — Tunyogi az iskolában, s köz- hivatali pályán. — Jogtanári kijelöltetése. — Házassága. — Reform. főconsistoriumi titkárrá neveztetése. — Magy. tud. akad. I. taggá választatása. — B. Wesselényi Miklóshoz esat- tkozása. — Az erdélyi közjogból tartott fölolvasásai. — Mint követ az 1834-beli országgyűlésen. — Lemondása a főconsistoriumi titkárságról. — Végnapjai, családja és ha- lála.	5
--	---

MÁSODIK SZAKASZ.

Tunyogi mint jogtanár, író és honi történelmi ok- mánygyűjtő	23
---	----

HARMADIK SZAKASZ.

Az egyházi mozgalmak. Az erdélyi reform. egyházi főtanács eredeti alkotása. — A főconsistoriumi oli- garchia. — A két püspök kora, s a vallásos sérelmek. — Az 1827- és 1833-beli új szervezések. — Az újításokat el- törölő 1836-beli kir. leirat	36
--	----

NEGYEDIK SZAKASZ.

Az erdélyi alkotmányos küzdelem elő- játéka 1832—33-b. — Alsó-Fejér s több megyék föllé- pése a kormány ellen. — A gubernium föltérjesztése az ud- varhoz. — B. Vlássich Ferencz horvátországi bán küldé- tése. — Annak sikertelensége.	64
---	----

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Az országgyűlési drama. Az erdélyi kknak és rrr-nek 1834 b. összehívása. — Ferdinánd főherczeg teljhatalma k. biztos. — A pártok állása. — B. Wesselényi Miklós és a triumviratus. — Az országgyűlés kinyitása. — Nopcsa Elek, országos elnök. — Az új esküformák ügye. — Az udvarhoz küldött sérelmi küldöttségnek Brünneben fogadtatása. — Az országos elnök beigtatása. — Az országgyűlés eloszlata. — A provisorium, s b. Wesselényi ellen indított köz kereset. 73

UTÓSZÓ.

Az 1834⁴/₅-ki országgyűlés után történt alkotmányos mozgalmak. — Az országos választások, törvényhozás, vallásos sérelmek, s az erdélyi unio ügye. — 1848. 117

OKMÁNY-FÜGGELÉK.

I.

Id. b. Wesselényi Miklós elfogatására vonatkozó körrendelet 1785 febr. 10-n egy pótlékkal 133

II.

Kir. leirat, mely a kormányszéki protestans tanácsosoknak az egyházuk főcuratora czimét viselni megtiltja; 1770 martius 24-n. 135

III.

B. Vlasiich Ferencz horvátországi bán s erdélyi kir. biztos elnöki levele gr. Rhédei Ádámmal a reformatum főconsistorium elnökéhez; 1833 nov. 5-n. 137

IV.

Estei Ferdinánd főherczeg, s erdélyi kir. biztos elnöki levele az úgy nevezett patronusok állására nézve; 1835. aprilis 17-n. 139

V.

Kir. leirat az erdélyi reform. főconsistorium szervezésében történt újításoknak eltörlésére nézve; 1836 máj. 1-n. 141

lap.

VI.

Gr. Rhédei Ádám elnöki levele a főconsistorium 1836-beli népesebb ülésének legfensőbb rendelet folytán novemb. hóra elhalasztása végett; 1836 august. 2-n. 143

VII.

A reform. főconsistorium körlevele az 1833-beli coordinatio intézkedéseiről lemondás ügyében; 1836 nov. 13-n 144

VIII.

Kir. leirat az erdélyi országgyűlésnek mielőbb leendő összehívása felől; 1832 május 28-n. 145

IX.

Kir. leirat b. Vlasiich Ferencznek mint teljhatalmu kir. biztosnak Erdélybe küldetéséről; 1833 mart. 24-n. 147

X.

Estei Ferdinánd főherczegnek teljhatalmát illető levele a guberniumhoz; 1835 januar 23. 150

XI.

Az országgyűlés eloszlata utáni provisoriumra nézve főherczeg Ferdinándnak adott teljhatalom ügyében kelt kir. leirat; 1835 január 29-n. 152

XII.

B. Wesselényi Miklós köz kereset alá vettetését s elfogatását rendelő kir. táblai ítélet; 1835 mart. 27-n. 156

XIII.

Ez ítéletet helybenhagyó udv. rendelet; 1835 jul. 15-n. 159

XIV.

B. Wesselényi Miklósnak s társainak adott kir. közbocsánat; 1841 sept. 27. 160

lap.

Sajtó hibák.

12-d. l. alulról kezdve 4-dik sorban ezt: nevekedő olv.
nevekedő.

61-d. l. alulról kezdve 17-ik sorban ezt: tervezési szerv-
nek olv. szervezési tervnek.

68-d. l. felülről kezdve 17-d. sorban ezt: épésti olv. lépést.
108. l. felülről kezdve 20-d. sorban ezt: nectarium olv.
nefarium.

114-d. l. alulról kezdve 10-d. sorban ezt: rajta kívül még
19 en olv. még 18-n.

124-d. l. felülről kezdve 17—18-d. sorban ezt: hivatko-
zott olv. hivatkozva.

BETHLEN GÁBOR

FEJEDELEM

TRÓNFOGLALÁSA.

SZILÁGYI SÁNDOR

I. TAGTÖL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

1867.